

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TİMURLARDA KÜLTÜREL HAYAT ve SULTAN HÜSEYİN BAYKARA DÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARAZGÜL REJEPOVA

TARİH ANABİLİM DALI

ANKARA 2019

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TİMURLULARDA KÜLTÜREL HAYAT ve SULTAN HÜSEYİN BAYKARA DÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARAZGÜL REJEPOVA

TARİH ANABİLİM DALI

PROF. DR. MUSA ŞAMİL YÜKSEL
DANIŞMAN

ANKARA 2019

ONAY SAYFASI

Arazgül Rejepova tarafından hazırlanan "Timurlularda Kültürel Hayat ve Hüseyin Baykara Dönem" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Prof.Dr Musa Şamil Yüksel	AYBU/İTBF	
Doç. Dr Hasan Işık	AYBU/İTBF	
Prof. Dr. Mehmet Ali Çakmak	GAZİ Ü./EĞİTİM FAKÜLTESİ	

Tez Savunma Tarihi: 30.12. 2019

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Seyfullah Yıldırım

……

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 30.12.2019

Adı SOYADI: Arazgül REJEPOVA

TEŞEKKÜR

Bu teze başlarken beni bilimsel düşünceyi yasam biçimi olarak algılamamı sağlayan yüksek lisanstan bu yana her zaman beni destekleyen ve bana hep güvenen sayın danışman hocam Prof. Dr. Musa Şamil Yüksel'e teşekkür ederim. Tezimin içeriğini yeniden düzeltmemde önemli bir şekilde yardımcı olan meslektaşım Muhammed Emin Koçak'a da yardımları için çok teşekkür ederim. Üniversite ve Yüksek lisans eğitimime maddi ve manevi destekte bulunan eşim Prof. Dr. Recep Recepov'a ve benim için en değerli olan, eğitim öğretim dönemlerimde bana hiçbir şekilde problem yaşatmayan sevgili çocuklarıma da ayrıca teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL ONAY SAYFASI…….……iii

İNTİHAL/BEYAN…….…….....…….iv

TEŞEKKÜR …….…….…….v

İÇİNDEKİLER……..……,……vi

ÖZET…….……..…….....ix

ABSTRACT……...x

KISALTMALAR……..xi

KAYNAKLAR……xii

ANA KAYNAKLAR…….. ……xii

ARAŞTIRMA KAYNAKLAR……...xvi

GİRİŞ……1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.TİMURLULARDA HÜSEYİN BAYKARA DÖNEMİNE KADAR

KÜLTÜR TARİHİ……5

1.1. Emir Timur Dönemi (1370-1405) ……..5

1.2. Şahruh Dönemi (1405-1447) ……...15

1.3. Uluğ Bey Dönemi (1447-1449)…….25

1.4. Ebu Said Dönemi (1451-1469) 32

İKİNCİ BÖLÜM……..36

2. SULTAN HÜSEYİN BAYKARA'NIN HÜKÜMDARLIK DÖNEMİ……..36

2.1. Sultan Hüseyin Baykara'nın İlk Yılları ve Taht Mücadelesi……36

2.2. Sultan Hüseyin Baykara'nın Saltanatı ve Faaliyetleri (1470-1506) …….41

2.3. Sultan Hüseyin Baykara'nın Ailesi …….....44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM……46

3. SULTAN HÜSEYİN BAYKARA DÖNEMİNDE KÜLTÜREL FAALİYETLER VE ŞİİR MECLİSLERİ…….46

3.1. Sultan Hüseyin Baykara ve Divanı……..46

3.2. Ali Şir Nevâyî ve Çağatay Edebiyatı……49

3.3. Şiir Meclisleri ve Dönemin Önde Gelen Şairleri……..60

3.3.1. Molla Câmî ……62

3.3.2. Şeyhim Süheylî…….....67

3.3.3. Hasan Ali Celayir (Tufeyli)……69

3.3.4. Mevlana Âsafî……70

3.3.5. Bennâyî……..70

3.3.6. Seyfî Buhârî……72

3.3.7. Mevlânâ Abdullah Hâtifî……73

3.3.8. Mir Hüseyn-i Muammâyî……...74

3.3.9. Muhammed Bedahşi……...75

3.3.10. Yûsuf Bedîî……...75

3.3.11. Muhammed Sâlih……..76

3.3.12. Hüseyin Kâmî……...76

3.3.13. Hilâlî ……77

3.3.14. Ehlî……...77

3.3.15. Hasan Şah…….....78

3.3.16. Abdullah Mervârid……...79

3.3.17. Eftaleddin Mahmud……..80

3.3.18.Devletşah Semerkandı……...81

3.3.19. Mirhond el Belhi……...82

3.3.20.Hândmîr ……83

3.3.21. Zeyneddin Vasıfî…….....84

3.3.22. Kemâleddin Bihzâd …….....86

3.4. Şiir Meclislerinde Farklı Sanat Faaliyetleri……...87

3.5. Sultan Hüseyin Baykara'nın Kişiliği ve Ölümü……89

4. SONUÇ……93

5. KAYNAKÇA……...95

6. EKLER……..100

EK-1. Sultan Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâyî'ye Atfedilen Gülpam Destanı…….....100

ÖZET

Emir Timur'un mücadeleleri ile kurulan, XIV. yüzyılın ikinci yarısının sonlarında ve XV. yüzyılı tamamen içine alan Timurlu hanedanının kültür tarihi kendisinden önce bu topraklarda hüküm süren Türk kültürünün devamı olup, onun zenginleştirilmiş evresini meydana getirmektedir. Bu aşamada öncelikle Emir Timur'un Anadolu, Irak, Suriye, İran ve Harezim topraklarından ve hatta Hindistan'dan getirdiği sanatta, mimaride, müzikte, bilimin çeşitli alanlarda marifeti olan kişileri Semerkant ve civarına toplayarak hünerlerini sergilemesi ve bildiklerini paylaşması için imkân yaratılmıştır. Bu bilim ve sanat uzmanlarının çocukları, torunları ve talebeleri Timurlu saltanatının devam ettiği sürece, sultanlara ve mirzalara hizmet etmişlerdir. Yerli âlim ve ulemâ ile dışarıdan gelen âlim ve ulemâ arasında kaynaşmalar, arkadaşlıklar, akrabalıklar kurularak bu devletin din, kültür ve sosyal yapısına yön vermişlerdir. Bu dönemin esas hamileri ve destekçileri olan Timur ve Timurlu şehzadeleri, ilim ve sanat sahibi insanlara karşı hiçbir zaman saygıda kusur etmemişlerdir. Bazen dini itibarı olan kişileri ve âlimleri kendilerinden bile üstün gördükleri olmuştur. Buna örnek olarak Emir Timur döneminde Emir Külâl, Seyyid Berke, Şahruh döneminde Hâce Muhammed Parsa, Uluğ Bey döneminde Kadızâde Rumî, Gıyâseddin Cemşit Kâşı, Ebû Said döneminde Ubeydullah Ahrâr, Sultan Hüseyin Baykara döneminde Mola Câmî, Ali Şir Nevâyî gibi insanlardan söz edilebilir.

Bu çalışma Emir Timur, Uluğ Bey, Şahruh ve Ebû Said dönemi kültür tarihine kısaca değinerek Sultan Hüseyin Baykara dönemi kültür tarihi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sultan Hüseyin Baykara dönemi üzerinde yoğunlaşmamızın nedeni Timurlu hanedanının kültür tarihi bakımından en zirveye ulaştığı dönem olmasıdır. Bu dönemde tarihe damgasını vuran önemli âlimler ve sanatçılar yetişmiştir. Bununla ilgili Sultan Hüseyin Baykara kendi risalesinde "Tanrıya şükürler olsun**,** benim saltanatım zamanında birçok seçkin kişiler yetişmiştir. Bu bakımdan, bu zaman bütün zamanlardan daha üstündür" cümlesini kurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Timur, Mirzalar, Sultan Hüseyin Baykara, Kültürel Faaliyetler.

ABSTRACT

Cultural history of the Timurid Dynasty, established by the struggles of Emir Timur covering the late fourteenth century and the entire fifteenth century, is the continuance of the preceding Turkish culture in these lands, and constitutes of its enriched stage. In this stage, individuals with skills in the areas of arts, architecture, music, science and all kinds of other similar areas invited by Emir Timur in the first place from Anatolia, Iraq, Syria, Iran and Harezim lands, and even from India were collected in Samarkand and vicinities and possibilities were provided for them to show their accomplishments and share their knowledge. Children, grandchildren and student of these scientists and artists served sultans and mirzas throughout the period of the Timurid Dynasty. Amalgamation, friendships and relations through marriages were formed between the domestic scientist and scholars and those from outside, which in turn directed the religious, cultural and social structure of this state. Timur, and Timur's lineage, who were the essential protectors and supporters of the period never showed disrespect to masters of science and art. There had been times that they considered individuals with religious or scientific reputation superior to themselves. Emir Külâl, Seyyid Berke in Emir Timur's reign, Hâce Muhammed Parsa in Şaruli's reign, Kadızâde Rumî and Gıyâseddin Cemşit Kâşı in Uluğ Beg's reign, Ubeydullah Ahrâr in Ebû Said's reign and Mola Câmî and Ali Şir Nevâyî in Sultan Hüseyin Baykara's reign can be given as examples of this.

This study briefly discusses the cultural history in the reigns of Emir Timur, Uluğ Bey, Şahruh and Ebû Said, and then focuses on the cultural history during the reign of Sultan Hüseyin Baykara. The reason for us in focusing on this subject is that the reign of Sultan Hüseyin Baykara is the summit of cultural history of the Timurid Dynasty. Remarkable scientist and artists were brought up in this period who made their marks on history. In relation with this, Sultan Hüseyin Baykara wrote the following in his epistle: "Thanks to God, many elites were brought up in my reign. In this respect, these times are superior to all the others."

Keywords: Timur, Mirzas, Sultan Hüseyin Baykara, Cultural Activities.

KISALTMALAR

a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
a.g.t	Adı geçen tez
bkz	Bakınız
DİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
c	Cilt
Çev.	Çeviren
Haz:	Hazırlayan
KTB:	Kültür ve Turizm Bakanlığı
MEB:	Milli Eğitim Bakanlığı
İSAR:	İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı
TDK:	Türk Dil Kurumu
TTK:	Türk Tarih Kurumu
LKSM:	Leninci Genç Komünistler Birliği
s	Sayfa
SSSR:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TALİD:	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
Uz Fan:	Özbekiztan Fen Yayınları

KAYNAKLAR

Ana Kaynaklar

Timurlu saltanatının tarihini yazan ana kaynaklar genellikle bu saltanatın içerisinde yetişen müellifler tarafından ele alınmış olmasının yanı sıra, Arap ve Batı dillerinde de eserlerin mevcut olduğu bilinmektedir. Çalışma esnasında Timurlu tarihinin ana kaynaklarının, özellikle kültürel bakış açılarından faydalanılmıştır. Nizamüddin Şâmî'nin *Zafernâme* adlı eseri Timurlu siyasi tarihinin önemli ana kaynaklarından biridir.[1] Fakat bu eserin içeriğinde Emir Timur'un âlim ve ulemâya destek verdiği, fukaraya sadaka dağıtmayı ihmal etmediği ve imar faaliyetlerine ciddi bir şekilde önem verdiği[2] gibi birçok sosyal ve kültürel bilgiler de mevcuttur. Bu yüzden bu eser Timurlu tarihinin başlangıç dönemi için, her yönü ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Şerefeddin Ali Yezdî'nin, *Zafernâme* adlı eseri de Timurlu tarihinin en önemli kaynaklarından biridir.[3] Ali Yezdî'nin, İran'ın Fars vilayetinin Yezd şehrinde dünyaya geldiği bilinmektedir. Onun bilgin kişiliği sayesinde, Timurlu mirzalarının dikkatini çektiği düşünülmektedir. Ali Yezdî'nin birkaç yıl Şahruh'un sarayında ve onun oğlu Fars vilayetinin hâkimi İbrahim Mirza'nın sarayında hizmet ettiği bilinmektedir. Şerefeddin'in felsefe ve dini bilgilere hâkim olduğu malumdur. Onun "Şeref" mahlası ile şiir yazdığı da bilinmektedir. Müellif, *Zafernâme* adlı tarihi eserini bizzat kendisine ait şiirler ile de zenginleştirilmiştir. Çalışmada eserin Taşkent baskısını kullanıldı. Fakat eser, Ahsen Batur tarafından Türkçe'ye de tercüme edilmiştir.[4]

Abdurrezzak Semerkandî'nin *Matla-ı Sadeyn ve Mecma'i Bahreyn* adlı eseri Fars dilinde yazılmış olup iki ciltten ibarettir.[5] Eserin birinci cildi Cengiz Han'ın sülalesinden İlhanlı hükümdarı Ebû Said'in (1316) saltanatı ile birlikte Timur'un ölümüne kadar olup, eserin ikinci cildi Şahruh'un tahta oturması ile başlayarak Timurlu hükümdarı Ebû Said'in (1469) ölümüne kadar gelişen vakaları kapsamaktadır.[6] Bu eserin 1427 yılına kadar beyan edilen kısmı, Hâfız-ı Ebrû'nun *Zübdetü't-Tevârih-i Baysungurî* adlı eserinin tamamen aynısı olduğu bilinmektedir. Fakat 1427'den sonraki olayları anlattığı kısmı bizzat kendi

[1] Nizameddin Şami (1987) *Zafernâme,* çev. Necati Lugal, TTK, Ankara.
[2] Şami, *a. g. e,* s.177- 344.
[3] Şerefeddin Ali Yezdî (1997) *Zafernâme,* ed. Barnabek Eşpulatov, "Şark" Neşriyatı-Matba Konserininin Baş Tahriryati, Taşkent.
[4] Şerefeddin Ali Yezdî (2013) *Emîr Timur (Zafernâme)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
[5] Abdurrezzak Semerkandî (2008) *Matla-ı Sadeyn ve Mecma'i Bahreyn (1405-1429 yıl vakaları*), c. II, I. kısım. çev. Asameddin Urunbayev, "Özbekistan" Yayınları, Taşkent, s. 3.
[6] Semerkandî, *a. g. e,* s. 21.

gözlemlerine ve bakış açısına dayanarak yazılmış olduğundan, oldukça değerli kaynak "niteliğini taşımaktadır. Timurlu sarayında önemli vazifelerde çalışan ve hatta Şahruh tarafında yabancı ülkelere elçi olarak gönderilen müellif, bu kıymetli eserinde dönemin diğer eserlerine nazaran daha detaylı konulara yer vermektedir. Bu eser kendisinden sonra Timurlu Tarihini yazan Mirhond, Hândmîr İsfizârî gibi tarihçiler için de önemli kaynak niteliğini taşımaktadır.[7]

Şahruh Mirza tarafından bizzat teşvik edilen Tacü's Selmânî'nin, *Tarihnâme* adlı eseri müellifin bu kadar kapsamlı eser yazamayacağına dair ısrarına rağmen, Şahruh'un "anlatması benden yazması senden" ifadesi sonucunda kaleme almış olduğu bilinmektedir. Fakat müellifin bazı siyası olaylara katıldığı ihtimali göz önünde bulunarak eserin tam olarak bitmediği ve Şahruh'a sunulmadığı görüşü mevcuttur. Bu eserin adı dahi koyulmamış olup, bilinen üç nüshasından biri olan Fatih kütüphanesindeki nüshası Muhammed b. İmam el-Bursevî tarafından *Tarihnâme* olarak ifade edilmesi sonucunda, bu ad ile önde gelen Timurlu tarihi araştırmacısı Prof. Dr. İsmail Aka tarafından aynı şekilde *Tarihnâme* olarak Türkçe tercümesi yapılmıştır.[8] Bu eser Şahruh ve onun emirlerinin anlattıklarından yola çıkarak, dönemin tarihini her yönü ile anlatmayı hedefleyen fakat bitirilmeden yarım kalmış bir eser olarak bilinmektedir. Buna rağmen mevcut olan kısmı Timurlu tarihi ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Timurlu kültür tarihinin ele alındığı ve bu çalışmada sıkça kullanılan, Ali Şir Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis,* adlı tezkiresi Sultan Hüseyin Baykara döneminde Türkçe ele alınan eser olmakla birlikte şiir veya şiir sanatını inceliklerini açıklayan eserleri meydana getiren 461 kişi hakkında kısa ve öz bilgiler vermiştir. Bunlardan 43 kişinin Türk dilinde şiir yazan müellifler olması esere ayrıca önem kazandırmaktadır. Bu şekilde kapsamlı bir eserin Türk dilinde ilk defa yazıldığı bilinmektedir.[9] Eserin yedinci bölümünde Timur ve Timurlu mirzalarının da dini ve kültürel bakış açılarına kısaca yer verilmiştir. Bu eserin sekizinci bölümü Timurlu kültür tarihinin zirveye ulaşmasına hamilik yapan Sultan Hüseyin Baykara'ya bağışlanmaktadır.[10]

Timurlu Mirzası olan Zahrüddîn Babür'ün *Babürnâme* adlı eseri her şeyden önce bir otobiyografi eseri olmakla birlikte kendi hayatına müdahil olan vakalardan

[7] Musa Şamil Yüksel (2009a) *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi,* TTK, Ankara, s. XXI.
[8] Tacu's-Selmânî (1999) *Tarihnâme,* çev. İsmail Aka, TTK, Ankara, s. 4-8.
[9] Ali Şir Nevâyî (2015) *Mecâlisü'n-Nefâis*, haz. Kemal Eraslan, çev. A. Naci Tokmak, TDK, Ankara, s. XI.
[10] Nevâyî, *a. g. e,* s. 513. 525.

bahsetmektedir. Fakat bazen diğer Timurlu mirzalarından, onların ailesi ve çevresindeki önemli devlet adamlarından bahsettiği için tarihi eser niteliğini taşımaktadır. Bazen de Sultan Hüseyin Baykara döneminde yetişen şairlerin, âlimlerin ve sanat uzmanlarının kişiliğine ve eserlerine yer verdiğinden de tezkire niteliğini taşıyan, önemli bilgiler yığını olarak Timurlu tarihinin ana kaynakları arasında yer almaktadır.[11]

Timurlu saltanatında önemli vazifelere getirilen şahsiyetlerin biyografisi ve faaliyetleri ile ilgili bilgiler veren bir diğer kaynak da Devletşah Semerkandî'nin, *Tezkire-i Devletşah* adlı eseridir. Devletşah, Horasan topraklarında yaşayan soylu bir ailede dünyaya gelmiş ve ailesinden birçok kişi Timurlu saltanatında önemli görevlerde bulunmuştur. Kendisinin de vakti zamanında mühim devlet görevlerini yerine getirdiği düşünülen Devletşah, Sultan Hüseyin Baykara döneminde siyasi vazifelerinden el çekerek kendisine verilen çiftlikte kapsamlı bir tezkire eserini yazması ile meşgul olmuştur. Necati Lugal tarafındankj Türkçeye çevirisi yapılan bu eser, Timurlu saltanatının kültür tarihinin zirveye ulaşmasında faaliyet gösteren devlet adamları, âlim ve ulemâ hakkında önemli bilgiler içermektedir.[12]

Kemâleddin Bâharzî, *Makamât-ı Câmî,* adlı eseri ile çalışmanın önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Bâharzî, Herat yakınlarında Bâharz köyünde dünyaya geldiği için bu mahlası almıştır. Fakat bazı kaynaklarda ismi Abdülvâsî Nizâmî Herevî olarak zikredilmiştir. Onun Mirza Muhammed Baysungur, Ebû Saîd ve Sultan Hüseyin Baykara dönemlerinde sarayda kâtiplik yaptığı bilinmektedir.[13]

Bâharzî, Sultan Hüseyin Baykara'nın sarayında meydana gelen "Şiir Meclislerine" katıldığı ve diğer şairler ile münakaşa yaptığı bilinmekle birlikte, onun şiir divanının da olması muhtemeldir. Ali Şir Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis* tezkiresinde de ona ait olan bir şiir dile getirilmiştir.[14] Onun *Makamât-ı Câmî* adlı eserinde Timurlu Mirzaları ve Akkoyunlu, Karakoyunlu hükümdarları arasında yazılmış olan mektuplardan bahsedilmekle birlikte başta Molla Câmî olmak üzere Mevlâna Ubeydullah Ahrâr, Hâce

[11] Ömer Faruk Akün (1991) "Bâbürnâme," *DİA,* c. IV, s. 405.
[12] Devletşah Semerkandî (1977) *Tezkire-i Devletşah,* çev. Necati Lugal, İstanbul, s. 11-12.
[13] Kemâleddin Bâharzî (2016) *Makâmât-ı Câmî,* haz. Veysel Başçı, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, s. 13-14
[14] *A. g. e,* s. 14

Muhammed Parsa gibi Nakşibendi mensupları ile birlikte Ali Kuşçu ve Ali Şir Nevâyî gibi Timurlu tarihine ışık tutan önemli kişilere yer vermiştir.[15]

Bu çalışmada müellifin eseri "Şiir Meclisleri ve Dönemin Önde Gelen Şairleri" bölümünde bazı şairlerinin özelliklede Molla Cami'nın hayatı ve eserleri ile ilgili konularda faydalanıldı.

Sultan Hüseyin Baykara saltanatının kültür tarihi incelendiğinde bu dönemin şair, hattat ve sanat uzmanlarının ilmi faaliyetleri ve biyografileri Nevâyî'nin, Devletşah Semerkandî'nin, Zahirüddin Babür'ün ve başka müelliflerin eserlerinde kendi beyanlarını bulmuşlardır. Zeyneddin Mahmud-ı Vasıfî'nin, *Bedâyiʿu'l-vekāyi* adlı hatırat içerikli eseri, özellikle Hüseyin Baykara döneminde mevcut olan "Şiir Meclisleri" ile ilgili emsalsiz bilgiler vermekle birlikte, aslında XV. ve XVI. asırda hüküm süren Timurlu ve Şeybanî, saltanatının kültür tarihine dair bilgiler veren önemli eserdir. Vasfî'nin 1485 yıllarında Herat'ta doğduğu tahmin edilmekle birlikte bu hatırat niteliğini taşıyan önemli eserini 1532 yılında Taşkent'te tamamlamıştır. Bu eserin tarihi değerini araştıran Rus şarkiyatçısı Aleksandır Nikolayeviç Boldirev konu üzerine 1954 yılında bir doktora tezi hazırlamıştır.[16] Eserin Boldirev tarafından yapılan Rusça tercümesi, 1961 senesinde iki cilt olarak Moskova'da yayınlanmış ve İran'ın Tahran şehrinde 1349 h.ş. yılında Fars dilinde de yayınlandığı bilinmektedir.[17] Çalışmada eserin Naim Narkulov tarafından Farsçadan Özbekçeye yapılan çevrisinden faydalanıldı. [18]

Timurlu saltanatında Nakşibendilik tarikatı ve onun mensupları her zaman itibar görmüştür. Bu tarikatın mensuplarından Timur'un hükümdarlığından bu saltanatın son hükümdarı olan Sultan Hüseyin Baykara dönemi dâhil her dönemde önemli şahsiyetler ortaya çıkmış ve devlet nezdinde saygın bir yere sahip olmuşlardır. Bu şahsiyetlerden Emir Külâl, Muhammed Parsa, Ubeydullah Ahrâr, Molla Câmî gibi isimler saltanatın gözdeleri niteliğini taşımaktadırlar. Mevlânâ Ali bin Hüseyin es-Safi'nin *Reşahat Ayne'l Hayat* adlı eseri bu tarikatın mensupları ile birlikte özellikle Ubeydullah Ahrâr'ın faziletlerinden

[15] Bahârzî, *a. g. e, s*. 18.
[16] Zeyneddin Vâsıfî (1979) *Bedâyi el-Vekâyi*, çev. Naim Narkulovv, Gulamhan Gafurov adındaki Edebiyat ve Sanat Neşiryatı, s. 3.
[17] Yüksel (2009a) *a. g. e*, s. XXIV.
[18] Vâsıfî, *a. g. e*, s. 4.

bahsetmektedir. Timurlu saltanatının dini bakış açısına ışık tutan bu eser kültür tarihinin oluşumuna etki sağlayan önemli gelişmelerden de bahsetmektedir.[19]

Timurlu tarih yazıcılığı ana kaynaklarının esas kısmı bu saltanatın içerisinde itibar gören müellifler tarafından yazılmakla birlikte İbni Arabşah'ın, *Acâibu'l Makdûr* adlı eseri Emir Timur dönemine şahit olan ve Arapça yazılan tek eserdir. Onun asıl ismi Ebû Abbas Şihabeddin Ahmed b. Muhammed et-Dımaşkî olup, 1389 yılında Dımaşk'ta doğduğu bilinmektedir. Emir Timur tarafından Suriye'nin istilası sonucunda ailesi ile birlikte Semerkant'a götürülen Arabşah, bu esnada 11 yaşında olduğu bilinmektedir. Bu durumun olumsuz etkisi ile eserinde Emir Timur'u zalim, her gittiği yeri yakıp yıkan acımasız kimse olarak göstermiştir. Fakat Timur'un saltanatında âlim, ulemâ ve sanat uzmanlarının itibar gördüğünü de söylemeyi ihmal etmemiştir. Eser objektif olmasa da bizzat Timur'un hamiliğinde faaliyet gösteren bilim uzmanları hakkında da önemli bilgiler içermektedir.[20]

Timurlu tarihi ile ilgili ana kaynaklardan bir diğeri de Kastilya kralı III Henry'nin, Emir Timur'un Ankara savaşında üstün çıkması neticesinde Timur'a gönderdiği elçi heyetinin içerisinde bulunan Kastilya saray mabeyincisi Ruy Conzales de Glavijo tarafından kaleme alınan ve seyahatname şeklinde yazılan *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a Seyahat* adlı eseridir. Bu eser 1403 ve 1406 yıllarında Timur ve onun fethettiği ülkelerindeki vakalardan da bahsetmekle birlikte esas olarak Timur ve hanedan üyeleri ile olan sohbetler ve burada geçirilen toy ve ziyafetler konusunda da önemli bilgiler vermiştir. [21] İspanyolca kaleme alınan bu eser çeşitli dillere tercüme edilmesiyle birlikte bu çalışmada Ömer Rıza Doğrul tarafından yapılan Türkçe çevrisi kullanılmıştır.[22]

Araştırma Kaynaklar

Bu çalışma esnasında, Timurlu tarihini geniş çaplı araştıran ve bu konuda emsalsiz eserler yazan İsmail Aka'nın *Timurlular Devleti Tarihi*,[23] *Mirza Şahruh ve Zamanı*[24] ve *Makaleler*[25] isimli eserlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca konu üzerinde yaptığı *Uluğ Bey ve*

[19] Hüseyin es-Safi, (2017), *Reşahat Ayne'l Hayat,* sad. Necip Fasıl Kısakürek, Alem Yayıncılık İstanbul.
[20] Yüksel (2009a) *a. g. e,* s. XXXV.
[21] *a. g. e,* s. XXXIX-XL.
[22] Roy Gonzales Glavijo (2016) *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, çev. Ömer Rıza Doğrul Köprü Yayınları İstanbul.
[23] İsmail Aka (2010a) *Timurlular Devleti Tarihi,* Berikan Yayınevi, Ankara.
[24] Aka (1994) *Mirza Şahruh ve Zamanı*, TTK, Ankara.
[25] Aka, (2005) *Makaleler,* c. I, II, III, haz. Semih Yalçın, Şarika Gedikli, Berkan Yayınevi, Ankara.

Zamanı, Tarihname gibi tercüme eserleri ile DİA'da yer alan Timurlu saltanatına ait maddeleri de çalışma esnasında sıkça faydalanılan araştırma eserler arasında yer almaktadır.

Musa Şamil Yüksel'in, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*adlı eseri Timurlu saltanatının dini bakış açısını gözler önüne sermekte ve bu dönemin önde gelen âlimlerinin faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Bu eser, elimizdeki kültür tarihi kapsamında yapılan çalışmanın her bölümünde mühim bir kaynak niteliğini taşımaktadır. Ayrıca kendisinin Timurlu tarihi üzerine yazdığı *Timur, Tarih ve İbn Haldun*[26], *Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din,*[27] *Şahruh'un Sünnî Canlandırma Siyaseti*[28] gibi makaleleri de Timurlu saltanatı tarihinin her yönü ile ilgili önemli bilgiler içermektedir ve çalışmada faydalanılan kaynaklar arasında kapsamlı bir yere sahip olmuştur.

Hayrunnisa Alan'ın *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*[29] adlı eseri de Timurlu tarihinin başlangıçtan sonuna kadar gelişen olayları oldukça kapsamlı bir şekilde aktarması nedeniyle Timurlu tarihi için önemli kaynak niteliğini taşımaktadır ve bu çalışmada da kullanılan araştırma kaynakları arasında önemli yere sahip olmuştur.

Araştırma kaynakları içerisinde bu çalışmada ağırlıklı olarak kullanılan tarihi eserler arasında özellikle Özbek tarihçilerinin eserleri önemli yere sahiptir. Çünkü Timurlu saltanatının en etkili olan toprakları olarak bilinen Özbekistan devleti tarihçileri bu konu üzerinde önemli çalışmalar ortaya koymaktadır. Börübay Ahmetov, bu tarihçilerden en önemlilerinden biridir. Onun Özbek dilinde yazılan üç yüzden fazla kitabı, tercümeleri ve makaleleri mevcuttur. Bu çalışmada müellifin *Uluğ Bey*[30] ve *Özbekistan'ın Önemli Tarihşinas Âlimleri*[31] eserlerinden faydalanıldı. Bu eserler Uluğ Bey dönemi kültür tarihi ile birlikte VII- XIX yüzyıllara kadar günümüz Özbekistan topraklarında adından söz ettiren âlimlerin biyografisi ve ilmi faaliyetlerinden bahseden araştırmalar olup, çalışmanın kültür tarihi incelenmesi konusunda da önemli kaynaklar özelliği taşımaktadır.

---

[26] Yüksel (2007) "Timur, Tarih ve İbn Haldun, " *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu, (İstanbul 26-27 Mayıs 2005),* İstanbul.
[27] Yüksel (2008) "Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din", *Tarih İnceleme Dergisi*, c. XXII, sayı 1, 239-258.
[28] Yüksel (2009b) "Şahruh'un Sünnî Canlandırma Siyaseti" *Tarih Okulu Dergisi"*, Sayı V, 95-110.
[29] Hayrunnisa Alan (2007) *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506),* Ötüken Yayınları, İstanbul.
[30]Börübay Ahmetov (1989) *Uluğ Bey,* Özbekistan LKSMT Merkezi Komiteti, "Yaş Gvardiyacılar" Neşiryatı, Taşkent.
[31] Börübay Ahmetov (2003) *Özbekistan'ın Tarihşinas Âlimleri,* "Çulpon" yayınları, Taşkent.

Özbekistan devletinin önde gelen tarihçileri arasında yer alan Turgun Fayzıyev'in *Timurlular Şeceresi*[32] adlı araştırma eseri Emir Timur ve bazı Timurlu mirzalarının siyasi ve kültürel faaliyetlerinden bahsetmektedir. Bu eser çalışmanın Sultan Hüseyin Baykara'nın taht mücadeleleri ve kültürel faaliyetlerinden bahsedildiği bölümünde önemli fayda sağlamıştır.

Gulamhan Gafurov'un *Şark Cevahirleri*[33] adlı eseri Özbekistan topraklarında İslam dininden sonra faaliyet gösteren âlimler hakkında kapsamlı bilgiler içermektedir. Bu eserde Timurlu saltanatı döneminde önemli yerlere sahip olan Ali Şir Nevâyî, Kemaleddin Behzad, Zeyneddin Vâsıfî gibi sanat ve tarih alanlarda eserler meydana getiren kimselerin hayatı ve eserleri ile ilgili de önemli bilgiler mevcuttur.

Naim Narkulov, Özbek tarihçileri içerisinde önde gelen isimlerdendir. Onun birçok tarihi eserleri ile birlikte Fars dilinden Özbek diline yaptığı tercümeleri ile de tanınmaktadır. Onun, *Timurlu Dönemi Medeniyeti Tarihinden Levhalar*[34] adlı eseri bu çalışmada faydalanılan kaynaklar içerisindedir. Timurlular dönemi kültür tarihi ile ilgili önemli kaynak değerine sahip olan bu eser, özellikle de Sultan Hüseyin Baykara dönemi "Şiir Meclislerinde" yapılan diğer bilimsel faaliyetler hakkında bilgiler içermektedir.

Bu çalışmada kısıtlı bir şekilde faydalanılmasına rağmen Amiriddin Berdimuradov'un, *Gur Emir Makbarası* adlı eseri 1941 senesinde Rus arkeoloji, antropoloji, tarihçi ve diğer uzmanlar tarafından Emir Timur ve Timurlu mirzalarından beş kişinin mezarları açılışı ve o esnada elde edilen bulgulardan bahsetmektedir. Bu eser Timurlu tarihi araştırmacıları için ana kaynaklarda bahsedilen bazı olayların gerçekliği ile ilgili kısmen karşılaştırma konusunda önemli bilgiler içermektedir.[35]

Beatrice Forbes Manz'ın, *Timurlu İran'ında İktidar Siyaset ve Din*[36] adlı eserinin başlıca konusu Emir Timur' un oğlu Şahruh Mirza'nın hükümdarlığı dönemindeki gelişen siyasi, sosyal ve dini faaliyetlerden bahsetmekle birlikte, Timurlu tarihinin özünü oluşturan konulara değinmektedir. Ayrıca kendisinin *Timurlenk, Bozkırların Son Göçebe Fatihi*[37]

[32] Turgun Fayzıyev (1995) *Timurlular Şeceresi, "*Yazuvçu" Neşiryatı, Taşkent.
[33] Gulamhan Gafurov (2000) *Şark Cevahirleri,* Maneviyat Neşiryatı, Taşkent.
[34] Nayım Narkulov (1996) *Timurlular Dönemi Medeniyet Tarihinden Levhalar*, Harezim Neşiryatı, Ürgenç.
[35] Amriddin Berdimuradov (1996) *Gur Amir Makbarası*, Abdullah Kadiri namlı halk mirası neşiryatı, Taşkent.
[36] Beatrice Forbes Manz (2013) *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*, çev. Dilek Şendil, İş Bankası Yayınları. İstanbul.
[37] Beatrice Forbes Manz (2017), *Timurlenk, Bozkırların Son Göçebe Fatihi*, çev. Zuhal Bilgin, Kronik Yayınları, İstanbul.

adlı eserleri de Timurlu devletinin kuruluşunda öne çıkan mevkiler, idari yapısı ve taht kavgaları gibi önemli konularını içermektedir. Müellifin bu eserleri çalışma esnasında özellikle Şahruh dönemi siyasi ve kültür tarihi konularında sıklıkla kullanılmıştır.

Wilhelm Barthold'un, *Uluğ Beg ve Zamanı*[38] Timurlu tarihinin genel hatlarına değinmekle birlikte esas olarak İslam ve Türk tarihinde âlim hükümdar olarak bilinen Uluğ Bey'in devlet yönetimi ile birlikte, matematik ve astronomi bilimlerindeki başarılarından, onunla birlikte çalışan âlim ve bilim uzmanlarının kişiliği ve ilmi faaliyetlerinden bahsetmektedir. Bu eserin içeriğini kapsayan konular Timurlu tarihinin ve dolayısıyla çalışmanın da önemli kaynaklarından biri olmuştur.

Maria Eva Subtelny'nin, *The Poetic Circle at the Court of the Timurid Sultan Husain Baiqara and its Political Significance* adlı doktora tezi bu çalışmanın esas konusu olan Sultan Hüseyin Baykara Dönemi "Şiir Meclisleri" hakkında önemli bilgiler vermekte ve çalışmaya önemli katkı sağlamaktadır.[39]

Ayrıca Talip Yıldırım'ın, *Hüseyin Baykara Divanı*[40] adlı eseri ile Türkmenistanlı araştırmacı Annagurban Aşırov'un aynı şekilde Türkmen dilinde yayınlanan *Hüseyin Baykara Divanı*[41] eserininde araştırmamıza önemli katkıda bulunduğu söylenebilir.

Çalışmanın ana teması olan Sultan Hüseyin Baykara dönemi kültür tarihi ile ilgili özellikle Agâh Sırrı Levend'in *Ali Şir Nevâyî* adlı eserinin birinci cildinden faydalanılmıştır. Çünkü eser Ali Şir Nevâyî'nin hayatı, sanatı, kişiliği ile ilgili konuları içermektedir.[42] Sultan Hüseyin Baykara saltanatının siyasi ve kültür tarihi hakkında önemli bilgiler de mevcuttur.[43]

İran'ın Maarif vezirliği vazifesini de yapmış olan Ali Asgar Hikmet tarafından yazılan *Câmî, Hayatı ve Eserleri* adlı eseri Sultan Hüseyin Baykara dönemi kültür tarihi açısından emsalsiz eserlerden biridir. Bu eser 1941 senesinde Tahran'da yayınlanmış olup, çalışmamızda Nuri Gençosman tarafından 1991 yılında yapılan Türkçe çevirisinden faydalanılmıştır.

---

[38] Wilhelm Barthold (2015) *Uluğ Beg ve Zamanı,* çev. İsmail Aka, TTK, Ankara.
[39] Maria Eva Subtelny (1979) "The Poetic Circle at the Court of the Timurid Sultan Husain Baiqara and its Political Significance," Basılmamış Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi.
[40] Talip Yıldırım (2010) *Hüseyin Baykara Divanı,* Hat Yayınevi, İstanbul.
[41] Annagurban Aşırov (2005) *Sultan Hüseyin Baykara Divanı,* Miras Yayınları, Aşgabat.
[42] Agâh Sırrı Levend (1965), *Ali Şir Nevâyî, Hayatı Sanatı ve Kişiliği*, c. I, TTK, Ankara, s. 7.
[43] Levend, *a. g. e*, s. 34-36

Bu eserde, Câmî'nin hayatı ve ilmi faaliyetleri ile ilgili konulardan bahsetmekte ve dönemin âlim, ulemâ, şair ve sanat uzmanlarına hamilik yapan Sultan Hüseyin Baykara'nın kişiliği ve özellikle de Molla Câmî ile ilişkisi hakkında da önemli bilgiler içermektedir.[44]

[44] Ali Asgar Hikmet (1991) *Câmî, Hayatı ve Eserleri*, çev. Nuri Gençosman, MEB Yayınları, Ankara, s. 10.

GİRİŞ

Çalışma Timurlu saltanatının kültür tarihi incelenmesi olup Sultan Hüseyin Baykara döneminde hat safhaya ulaşan kültürel gelişmeler kronolojik bir şekilde takip edilmeye çalışılmıştır ve esas araştırma konusu olan Sultan Hüseyin Baykara dönemi kültür tarihi üzerinde durulmuştur. Timurlu saltanatını siyasi ve sosyal tarihini açıklayan ana ve araştırma kaynaklardan elde edilen bilgiler kullanılmıştır. Bu çalışmada araştırma metodlarından nitel araştırma çalışması olup; tarama - derleme yöntemi kullanılmıştır. Tezin yazım sürecinde ise kaynaklar okunup not alınarak malzemeye göre yazma tercih edilmiştir.

Mâverâünnehir ve Horasan, Cengiz Han gelmeden önce, Selçuklular ve Harzemşahlar'ın etkisi altında kalmış bölgelerdir. Söz konusu etki neticesinde bu bölgelerde kültür ve sanat alanında önemli ölçüde gelişme kaydedilmiştir**.** Fakat Cengiz Han'ın istilaları sonucu bölgede kültürel hayat yıkıma uğramış ve bir süreliğine gerileme dönemine girmiştir. Genelde göçebe hayatı tercih eden Cengiz Han'ın, yerleşik hayattan hoşlanmadığını ve bu hayat tarzının Moğolların savaşıcı ruhunu zayıflattığını düşünmektedir. Cengiz Han, yasalarında da kendisinin şehirleri küçümsediği ve göçebe hayata olan bağlılığına ayrıca vurgu yapılmaktadır.[45] Bu nedenle her zaman taşınabilir çadırlarda yaşamayı tercih eden Cengiz Han'ın, geçtiği her şehrin binalarını ortadan kaldırarak, mimari yapılara zarar verdiği bilinmektedir. Fakat Cengiz Hanın ölümü üzerine haleflerinin hükümdarlık sürdüğü dönemlerde, bu adet yavaş yavaş ihlal edilmeye başlanmıştır. Çağatay hanlarının yerleşik hayata geçme teşebbüslerini genelde hayatları ile ödedikleri bilinirken, Timur da bu konuya çok ehemmiyet vermemiştir. Hatta kendisi de selefi Hüseyin'i bu konu üzerine suçlamasına rağmen, başkent olarak seçilen Semerkant ve çevresinde imar ve kültür faaliyetlerinin yapılmasına öncülük ederek Moğol yasalarının bu hassasiyetine kayıtsız kaldığı bir gerçektir.[46] Bu da onun kurduğu devletinin şöhretini arttıran en önemli etkenlerden biri olmuştur. Fakat Moğol yasalarını tamamen ortadan kaldırma girişiminde bulunmayan Timur, 9 Nisan 1370 tarihinde Mâverâünnehir'in Semerkant şehrinde, Cengiz Han soyundan gelen Suyurgatmış Hanı tahta oturtarak kendisi Emir unvanı ile devleti yönetmeye başlamıştır. Bu esnada selefi Emir Hüseyin'i de ortadan

[45] Jean Paul Roux (2001) *Moğol İmparatorluğu Tarihi,* çev. Aykut Kazancıgl, Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, Ankara, s. 141.
[46] Aka (2005) "Göcebelikten Rönesansa Bir Türk Devleti: Timurlular", *Makaleler*, c. II, haz. Ş.Yalçın, Ş. Gedik, Berikan kitabevi, Ankara, s. 102.

kaldıran Emir Timur, onun sarayından dört kadını nikâhına almıştır. Kadınlardan birisi Moğol sülalesinin mensubu Kazan Hanın kızı Saray Mülk Hanım olup, bu evlilik Emir Timur'un "Küregen" (Han damadı) lakabını almasına neden olmuştur. Timur, her zaman örf adetleri ve dini kuralları iyi bir şekilde kendi yararına kullanmıştır.[47] Çünkü Emir Timur, bu dönem içerisinde kendisini siyasi anlamda, Cengiz Han tahtının koruyucusu olarak göstermeye çalışmış, aynı zamanda sosyal ve kültürel gelişimi de ön planda tutmayı başarmıştır.

Emir Timur'un da Cengiz Han gibi fethettiği ülkelerde bazı tahribatlarda bulunduğu bilinmektedir. Fakat onun Cengiz Han'dan en büyük farkı öncelikle onun Müslüman bir ortamda dinine bağlı bir ailede yetişmesidir. Buna bağlı olarak o sadece yaptığı savaşlardan değil kültürel mevzulardan da zevk alan birisi olarak bilinmiştir.[48] "Onun gittiği ülkeleri yakıp yıktığı" iddiaları her zaman doğru değildir. Örneğin Timur'un Dımaşk'ı ateşe verdiğinden, yangının tüm şehrin ihtişamını silip süpürdüğü iddia edilmektedir. Fakat bu durumun gerçek olması mümkün gözükmemektedir. Eğer iddia edildiği gibi olsaydı, Dımaşk'ta bugün 1400'lerden öncesine ait hiçbir tarihi eserin günümüze kadar gelmemiş olması gerekmektedir. Onun İsfahan'ı ve Bursa'yı ele geçirdiği sıradada aynı iddialar ortaya atılmıştır. Buna karşılık bu şehirlerde de Timur'dan daha öncesine ait tarihi eserler günümüze kadar gelmiştir. Bu örnekler "Emir Timur'un şehirleri yakıp yıkmıştır" görüşlerinin pek fazla gerçeği içermediğini göstermektedir. Fethedilen şehirler İslam hukuku gereği eğer "teslim ol" çağırısına uyulmadıysa yağmalama geleneğine maruz kaldığı bilinen bir olgudur. Fakat bu durumda da mal, mülk, ziynet eşyaları gibi kıymetli nesnelerden öte geçmemiş olunması muhtemeldir. Çünkü Emir Timur için şehirleri yakıp yıkmaktansa onları haraca bağlamak daha kazançlı bir yöntem olmuştur.[49]

Emir Timur'un, Cengiz Han'dan bir farklı yönü de fethettiği ülkelerin manevi ve maddi değerlerini kendi ülkesine taşıyarak burada önemli bir kültür merkezi kurmak için çabasıdır. Bu da Mâverâünnehir topraklarında, Batılı tarihçilerin ifadesi ile yeni bir Rönesans'ın doğmasına neden olmuştur. Timur'un sayısız fetihlerine rağmen kültürel bakış açısını daima ön planda tuttuğunun açık bir göstergesidir. [50]

[47]Aka (2005) "Timurlularda Hâkimiyet Anlayışı" *Makaleler,* c. II, s. 71-74.
[48] Felix Tauer (1965) "Timurlar Devrinde Tarihçilik", çev. Ahmet Ateş, *Belleten,* sayı. XXIX/113-116, s.1.
[49] Aka (2005) "Timur Sadece Bir Asker mi?" *Makaleler*, c. II, s. 118.
[50] Roux, *a. g. e*, s. 448.

Emir Timur'un teşviki ile 1370 yılından itibaren başlayan bu kültürel ve sanatsal gelişim Mâverâünnehir ve Horasan topraklarına yayılmakla birlikte, 1526'dan sonra Babürlüler hanedanı sayesinde 1858'e kadar Hindistan'da da devam etmiştir.[51] Orta Asya'da siyasi otoritesi sona ermesine rağmen Timurlu devletinin kurulması ile yeni şeklini alan sosyal ve kültürel gelişim ile örf ve adetler günümüzde bile etkisini kaybetmemiştir.

Timurlu Devletinin kendine has yapıya sahip olmasının esas nedeni, Emir Timur'un fethettiği ülkelerde ziraatta, sanatta ve çeşitli mesleklerde başarılı olan herkesi kendi ülkesine götürmesidir. O, fayda sağlayacak her canlıyı, meyve verecek her fidanı Mâvrâünnehir'e toplamış, hüner ehlinin her türlüsünü Semerkant ve civarındaki köylere yerleştirmiştir. Onun bu girişimi, Mâverâünnehir topraklarını, sanatın her alanında bilgisi olanlardan çok daha üstün olan âlimlerin ve sanatkârların mekânı haline getirmiştir.[52] Bu yöntem Timurlu kültür tarihinin özünü oluşturan en önemli etkendir. Bu dönem, Mâverâünnehir ve Horasan topraklarında gelişen mimari yapılar ile de önem kazanmıştır. Yeni ilmi merkezlerin açılması ve eğitim gören herkese destek verilmesiyle birlikte, önemli bilim adamı, âlim ve sanatkârların bir araya gelmesine imkân sağlayan meclisler kurulmuştur. Hüner sahibi insanların kendi kültürlerinden derledikleri bilimsel ve sanatsal faaliyetleri, ilerleyen süreçte yeni bir kültürel hayatın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Emir Timur zamanında meydana gelen kültürel gelişmeler Semerkant merkezli Mâverâünnehir topraklarında daha ağırlıklı olmakla birlikte, Şahruh'un hükümdarlık döneminde Horasan topraklarının özellikle de Herat şehrinin önem kazanmış olması ve yeni mimarı yapıların ortaya çıkması ile devam etmiştir. Uluğ Bey'in hükümdarlık döneminde mimari yapılar ile birlikte, çok yönlü ilmi araştırmalar meydana gelmiştir. Sultan Hüseyin Baykara zamanında ise edebiyat, müzik, minyatür sanatlarının ön plana çıkması ile birlikte, kültürel gelişim zirveye ulaşmıştır.

Sultan Hüseyin Baykara zamanı, ulemâ, bilim adamı ve şairler, devlet tarafından kendilerine verilen maddi ve manevi desteğin, bir önceki mirzaların bu yönde verdiği önem ve desteğine göre daha yüksek olması sonucunda en parlak dönemlerini yaşadığı bilinmektedir. Bu döneme damgasını vuran en önemli kültür etkinlikleri ise detaylı olarak ele alınacak olan "Şiir Meclisleridir".

[51] Enver Konukçu (1991) "Babürlüler" *DİA*, c. IV, İstanbul, s. 404.
[52] İbn Arabşah (2012) *Acâibu'l Makdûr*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları İstanbul, s. 447.

Saltanat sahibi olamayan Timurlu mirzaları da kültürel açıdan adından söz ettirecek önemli faaliyetleri desteklemişler, hatta bizzat kendileri de sanatsal ve ilmi çalışmalarda da bulunuşlardır. Timurlu hanedanından 50'ye yakın âlim, hattat, şair ve diğer bilim ve sanat dalllarında faaliyet gösteren mirzanın yetiştiği bilinmektedir. Bunlardan özellikle Baysungur Mirza ve İbrahim Mirza, saltanat sahibi olmasalar da bu dönemin kültür tarhinin oluşumuna önemli katkı sağlamışlardır.[53]

Timurlu Devleti bünyesinde meydana gelen bilimsel, sanatsal ve kültürel gelişmelerin, Batılı bilim adamları tarafından "Timurlu Rönesans'ı" olarak adlandırılması[54] manidardır. Çünkü bu dönem, Timurlu Devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar, bilimde ve sanatta önemli gelişmelerin yaşanması ve bu alandaki ilerlemenin daha önceki saltanatlar dönemindeki çalışmalardan üstün görülmesi ile meşhur olmuştur. Söz konusu sürece katkı sağlayan Timur, Şahruh, Uluğ Bey ve Sultan Hüseyin Baykara da adından söz ettiren hükümdarlardandır. Elbette Timurlu hanedanının önemli şahsiyetlerinden biri olan Zahirüddin Babür ve onun soyundan gelenler Hindistan'da büyük Babürlü Devletini kurarak, uzun yıllar siyasi ve kültürel faaliyetler göstermeye devam etmişlerdir. Fakat bu çalışmada onların faaliyetlerine değinilmeyecek, sadece Emir Timur, Şahruh, Uluğ Bey ve Ebû Said dönemlerinin kültür tarihi kısaca aktarılarak çalışmanın esas konusu olan Sultan Hüseyin Baykara dönemi kültür tarihinin incelemesine geçilmiştir.

[53] Naim Narkulov (1996) *Timurlular Dönemi Medeniyet Tarihinde Levhalar,* Harezim Neşiryatı, Urgenç, s. *28.*
[54] Yüksel (2009a) *a. g. e*, s. 80.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TİMURLULARDA SULTAN HÜSEYİN BAYKARA'YA KADAR KÜLTÜR TARİHİ

1.1.Emir Timur Dönemi (1370 -1405)

Büyük padişahların iktidar ve kuvvetlerinden edecekleri istifade hayrat ve müberrât vücuda getirmektir, biz bu gün nasıl geçmiş padişahların eserlerine temaşa ediyorsak, her halde bizden de bir eser kalmalıdır, ta ki bizden sonra da bizim ismimiz baki kalsın, ifadesi kendisine atfedilen[55] Emir Timur, 8 Nisan 1336'da Mâverâünnehir'in Keş şehri yakınlarındaki Hoca Ilgar köyünde Barlas Kabilesinin emiri olan Taragay Bey ve Tekine Hatun'un oğlu olarak dünyaya gelmiştir.[56] Konuyla ilgili Şerafettin Ali Yezdi, *Zafernâme* adlı eserinde, Timur'un dünyaya gelmesinin Taragay Beyin ailesi için çok bahtiyar bir olay olduğunu şu şiir ile ifade etmekdedir:

Çu tapdı bu ikbal bahttan nişan

Anga verdi Hak, piru sahipkıran. [57]

(Bu kişiye mutluluk müjdesi verildi.

Çünkü Allah ona zeki ve üstün hükümdar evlat nasip eyledi).

Timur'un babası Taragay'ın, ulemâ ile yakın arkadaş olduğu ve onların meclislerine katıldığı bilinmektedir. Timur da ilk eğitimini Keş şehrindeki babasının arkadaşları olan âlimlerin medreselerinde almıştır. Özellikle Şeyh Şemseddin Külâl ve onun müridi olan Emir Külâl ile yakın ilişkileri sayesinde dini bilgilerini geliştirmiştir.[58] Çağatayca, Moğolca ve Farsça konuşabilen Timur'un[59] daha küçük yaştan itibaren ilme karşı büyük bir ilgi duyduğu malumdur. İlme olan merakından dolayı da her zaman âlimlerle sohbet etmekten ve onlarla ilmi tartışmalar yapmaktan zevk almıştır.[60] Timur, dönemin siyasi gelişmelerinde kendi itibarını fark etmeye başladığından, şansının yaver gitmesi için önemli ulemânın dualarını alması gerektiğine önem vermiştir. Bu sebeple o dönemin önde gelen şeyhlerinden Şemseddin Külâl'ın duasını almak için tek elbisesini

[55] Şami, *a. g. e,* s. 292.
[56] Aka (2012) "Timur", *DİA, c.* XLI, s. 173. Emir Timur'un doğumu ve hayatı ile ilgili olarak bkz. İsmail Aka, *Timur ve Devleti* (2017) TTK, Ankara, s 6; Hayrunnisa Alan, (2007), *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular,* Ötüken Neşriyatı, İstanbul, s. 25-26.
[57] Şerefeddin Ali Yezdî (1997) *Zafernâme,* ed. Baranbek Eşpolatov, "Şark" Neşriyatı-Matba Konserinin Baş Tahriryati, Taşkent, s. 12.
[58] Yüksel (2009a*) a. g. e,* s. 21
[59] Tauer *a. g. m,* s. 49.
[60] Yüksel (2009a*) a. g. e*, s. 89.

satarak bir keçi alıp onun huzuruna gitmiştir. Bu sırada şeyhin müritleri ile zikir halinde olduğunu görünce, zikir bitene kadar ayakta beklemesi ve bu hareketinin çok hoşuna gitmesi nedeniyle Şemseddin Külâl'in, Timur için Allah'a dua ettiği, Timur'un da başarılarını bu duaya yorduğu anlatılmaktadır.[61]

Emir Timur, siyasetine ve görüşlerine ihanet edenleri ağır cezalara çarptırmış olmasına rağmen, ulemâya karşı mümkün oldukça yumuşak davranmış ve hatta onların işlemiş olduğu suçları dahi görmezden gelmeye çalışmıştır. Örneğin 1371 yılında Timur'a karşı yapılan suikasti düzenleyen emirleri ölüm ile cezalandırmasına rağmen, aynı safta yer alan Şeyh Ebû'l-Leys ve Tirmizli Seyyid Ebû'l Meâlî gibi ileri gelen din adamları affedilmiş, şeyhin hacca gitmesine izin verilmiş ve Seyyid de ülkeden kovulmuştur. Hatta Harezm seferinde iken Seyyid'in tekrardan Timur'un yanında bulunması onu affetmek ile yetinmediği, kendisine hala güven duyduğu kanaatini de uyandırmaktadır.[62]

Ali Şir Nevâyî de, *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserinde Timur'un suçlu olmalarına rağmen din görevlilerini affetme konusu ile ilgili şöyle bir beyanda bulunmuştur: Timur'un oğlu Miranşah Mirza'nın, Tebriz'de çok içki içtiği ve uygunsuz hareketler yaptığı haberi gelmiştir. Timur, onu içkiye alıştıran üç nediminin cezalandırılmasını istemiş, iki nedimi hemen bulunmuş ve cezalandırılmıştır. Fakat Hâce Abdul Kadir isimli nedim kaçıp kalender vaziyette kendisini divaneliğe vurmuştur. En sonunda bu kişi de bulunmuş ve Timur'un huzuruna çıkarılmıştır. Kuran'ı Kerim'i ezbere bildiği ve onu güzel okuma yeteneğine sahip bir kimse olduğu bilinen Hâce, Emir Timur'un karşısına çıkarıldığı anda can havli ile yüksek sesle Kuran'dan ayetler okumaya başlamıştır. Bunu gören Timur'un gazabı lütfa dönüşmüş ve "Abdal korkudan Kuran'a sarıldı" diyerek, onu affetmiştir. Bundan sonra Timur, Hâce'ye iltifatlarda bulunarak, kendi yüce meclislerinde nedim ve mülazım kılmıştır.[63] Bu durum onun gerçekten ulemâ ve ilmiye sınıfına olan hayranlığını ve saygısını ortaya koymaktadır.

Emir Timur'un, değer verdiği ulemâyı kendinden üstün gördüğü de bilinmektedir. Örneğin çok otoriter hükümdar olmasına rağmen, Timur'un Semerkant'ta ikamet eden Şeyhü'l-İslâm Hâce Abdulevvel'den çekindiği söylenmektedir. Bir sohbet sırasında Hâce Abdulevvel'in "*Hayır ya Emir sen sus ben konuşacağım*" gibi fevri çıkışlarına sessiz

[61] Yüksel (2009a*) a. g. e,* s. 96, 97.
[62] Wilhelm Barthold (2015) *Uluğ Bey ve Zamanı,* çev. İsmail Aka, II Baskı, TTK, Ankara 2015, s. 22.
[63] Ali Şir Nevâyî (2015) *Mecâlisü'n-Nefâis*, haz. Kemal Eraslan, çev. A. Naci Tokmak, TDK, Ankara, s. 513-514.

kaldığı ve hatta bir keresinde Emir Timur'un "*Zekât nasıl verilir*" sorusuna "*Sana zekât vermek düşmez. Çünkü sana farz olan şey gasp etmiş olduğun haram malları geri vermendir. Her kesin hakkını verince de sana hiçbir şey kalmaz ve fakir olursun. Böylece sana, zekât almak ve ya insanlara el açmak caiz olur"* diyerek ağır konuşmasına rağmen Şeyhü'l-İslâmın bu çıkışmasına kayıtsız kalmıştır.[64] Bunun gibi örnekler, onun şahsi meselelerden dolayı din görevlilerine zarar verme isteğinin olmadığını göstermektedir.

Timur döneminde devlet siyasetini olumsuz yönde etkileyen dini görüşlerin veya vaazlarının sonucunda bazı âlimlerin sürgüne gönderilmesi, hatta idam edilmesi gibi olaylar da meydana gelmiştir. Fakat bu tür olayların tamamen şahsi olmadığını, devletin bekası için gerçekleştirildiği de bilinmektedir. Bu cezaları da ulemânın, kendilerini Peygamber ve ya mehdi olarak görmeleri, müritlerine güvenerek kendilerini saltanat potansiyelinde göstermeye çalışmaları gibi durumlarda, bunların önüne geçmek amacıyla uygulanmıştır. Buna verilecek en güzel misal Herat'lı meşhur Mevlânâ Mahmud el Hallaç'dır. Çok güzel vaaz veren bu kişi vaazlarının birinde "haddini çok fazla aştığı için" yani şeriata uymayan kelimeler kullandığı ve Timur'u kâfir olarak itham etmesi üzerine vaaz vermesi yasaklanarak Semerkant'a göç etmesi emredilmiş ve burada kontrol altına alınmıştır.[65] Bunun gibi bir durum Hurûfîliğin kurucusu sayılan Fazullah'ı Hurûfî'nin, Emir Timur'un Sünni hassasiyetine rağmen kendi düşüncelerini açıkça ilan etmekten geri durmamış ve hatta Timur'u "âyîn-i cedîd" olarak ifade etmiş, bu görüşlerini de bizzat halk arasında desteklenmesi çağırışında bulunmuştur. Bu hareketlerinden dolayı da Emir Timur'un emri ile Miranşah Mirza tarafından yakalanarak, Alıncak Kalesine hapsedilmiş ve 1393 yılında idam edilmiştir.[66]

Müslüman bir hükümdar olan Emir Timur, dininin görevlerini yerine getiren ve bu yönde ileri gelen kişileri de saygıda kusur etmeyen kimse olarak bilinmektedir. Onun vakit namazı, Cuma namazı, cenaze namazı ve türbe ziyaretleri sırasında ise nafile namaz kıldığı kaynaklarda açıkça ifade edilmektedir. Hatta seferleri ve savaşları sırasında bile namazlarını aksatmadığı ve Mevlana Abdülcebbar'ın da kendisine imamlık yapması için her zaman hizmetinde bulunduğu bilinmektedir.[67] Onun savaşlar da bile namazını kıldığını İspanyol elçisi R. G. Clavijo da eserinde beyan etmiştir. Müellif, Timur'un çadırlarını

[64] Yüksel (2008) "Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din", *Tarih İnceleme dergisi*, c. XXIII, sayı 1, s. 242-243.
[65] Yüksel (2009a*) a. g. e,* s. 95.
[66] Yüksel (2009b) "Şahruh'un Sünnî Canlandırma Siyaseti", *Tarih Okulu Dergisi"*, sayı V, s 96. (95-110)
[67] Yüksel (2009a*) a. g. e,* s. 26.

dolaşırken gördüğü ahşaptan yapılmış camiyi şu şekilde anlatmıştır: *Her tarafı yaldızlanan ve mavi renge boyanan bu bina gerektiğinde sökülüyor ve yeniden kurulabiliyordu. Burası Timur'un ibadet ettiği cami idi. Timur nereye giderse bu seyyar camiyi beraberinde götürüyor, bütün seferlerde ve savaşlarda Timur'un otağına kuruluyordu*.[68] Bu ifadeler onun dini vecibelerini yerine getiren bir kimse olduğunu göstermektedir.

Emir Timur'un, dini tartışmaları çok sevdiği bilinmektedir. Fakat bu tartışmalar sadece Müslüman dininin içerisindeki Sünnî-Şii tartışmalarını kapsamaktadır. Bu konular onun bazen Sünnî ve ya Şii yanlısı olduğu ile ilgili iddiaları da gündeme getirmiştir.[69] Ayrıca Timur'un mezar taşındaki nesebini Hz. Ali'ye dayandıran şeceresi, ordusunda bulunan Şii askerler, Ehli beyte gösterdiği derin saygı gibi birçok neden de kendisinin Şii olabileceği iddialarını desteklemektedir.[70] Fakat her şeye rağmen onun Sünni olduğu bir gerçektir. Onun Sünni olmasına dair şunlar söylenebilir: Timur 1381'de Herat'ı ele geçirdiğinde Sebzevârlı Hâce Ali Müeyyed ile sohbeti sırasında onun Şii olduğunu bildiği halde, kendisinden mezhebini sormuştur. Ali Müeyyed Timur'a "herkes kendi sultanının dinindendir" diye kendisinin Emir Timur'un mezhebinden olduğunu söyleyerek Timur'un takdirini kazanmıştır. Timur, bu cevaba memnuniyetini bildirmekle birlikte şu cümleleri kurmuş, "Peygamber efendimiz: 'Benim sünnetimi terk eden şefaatime nail olmaz. Cemaat rahmettir" buyurmuşlardır. Ben her iki saadete de ulaşmak istediğim için mezhebim ehl-i sünnet ve'l cemaattir"[71] demiştir. Buradan da anlaşılıyor ki Timur Sünniliği benimsemiştir.

Sadece ilme değil sanata karşı da büyük ilgisi olan Timur, fethettiği ülke ve şehirlerdeki âlimleri ve sanatkârları beraberinde başkenti Semerkant'a getirmeyi adet edinmiştir. İbn Arabşah'ın deyimi ile "Fayda sağlayacak her canlıyı, meyve verecek her fidanı Semerkant'ta toplamıştır."[72] Bu kimseleri Semerkant ve çevresindeki köylere yerleştiren Timur, onlara ilim ve sanatlarını yerine getirmeleri için de her türlü imkânı sağlamıştır. Bunun neticesinde Semerkant, dönemin önde gelen ilim ve sanat merkezi olarak önem kazanırken, Timurlu saltanatı da kültür ve sanat alanında büyük bir gelişme kaydetmiştir.

---

[68] R. G. Clavijo (2016) *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Köprü Yayınları, İstanbul, s. 201.
[69] Yüksel (2009a*) a. g. e*, s. 23-24
[70] Beatrice Forbes Manz (2017) *Timurlenk, Bozkırların Son Göçebe Fatihi,* cev. Zuhal Bilgin, Kronik Yayınları, İstanbul, s. 39
[71] Yüksel (2009a*) a. g. e*, s. 22.
[72] Arabşah, *a. g. e*, s. 447.

Emir Timur'un bu özellikleri sayesinde onun hükümdarlığı içerisinde o dönemin en önde gelen âlimleri ve sanatkârları kendi ilmi faaliyetlerini ve marifetlerini sunabilme imkânını bulmuşlardır. Emir Timur'un himayesinde faaliyet gösteren âlimler arasında Şeyh Şemseddin Muhammed el Cezeri, Hâce Muhammed ez-Zâhid Buharî, Mevlâna Fahreddin, Abdullatif ed-Damgânî, Mevlânâ Esedüddin, Şerif Hafız Hüseynî, Mahmud, Mhrik el-Harezmî, Cemaleddin Ahmed el Harezmî gibi önemli muhaddisler vardır. Musiki dalında ise Abdulkadir el-Marâgî ve Mevlânâ Ahmed b. Şemsü'l-Eimme vardı ki kendisine Türkçe, Arapça ve Farsçanın "melikü'l kelamı" ismi verilmiştir. Bunun dışında vaaz ve hatipler arasında Mevlânâ Ahmed et-Tirmizi, Taceddin es-Selmânî gibi önemli isimler bulunuyordu. Timur'un, Semerkant'a getirdiği muhakkik âlimleri, Mesud b. Ömer b. Abdullah el-Taftazani ve Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Ali Es-Seyyid Eş-Şerif el-Cürcanî'dır. Timur'un, Semerkant'a davet ettiği âlimler arasında onun en sevdiği oyunu olan satranç ustaları da mevcuttu ki, bunlar arasında Muhammed İbn Akîl- el Haymî ve Zeynü'l Yezd'in isimleri geçmektedir. En önemlisi ise satrancın piri sayılan, fıkıh ve hadis âlimi Alâeddin et-Tebrizî idi. Emir Timur kendisine "Ben nasıl saltanat siyasetinde emsalsiz isem sen de satrançta o kadar emsalsizsin" diyerek onun bu yeteneğinden övgü ile bahsetmiştir.[73]

Bu âlimlerin hepsi eserleri ve ilmi faaliyetleri ile sadece Timurlu Devleti içerisinde değil tüm İslam âleminde tanılan âlimlerdir. Bunun dışında Suriye'den, Anadolu'dan, Herat'tan getirilen önemli âlimler de Timur'un meclisinin değerli misafirleri olmuştur.[74]

Timurlu sarayında daima âlimler ve bilim uzmanları ile sohbetler, tartışma meclisleri kurulmuştur. Timurlu sarayında meydana gelen ilmi meclislerin en meşhur olanı, Taftazani ile Cürcani arasında cereyan eden tartışmalardır. Söz konusu tartışmada Taftazani "intikam iradesinin gazaba sebep olduğunu" Cürcani ise "gazabın intikam iradesine sebep olduğunu" savunmuştur. Cürcani'nin fikrinin doğruluğu ile sonuçlanan bu ilmi münazara Taftazani'nin ilmi faaliyetlerini bırakmasına ve büyük üzüntü içinde vefat etmesine neden olmuştur. Cürcani ile Taftazani arasında geçen bu tartışma uzun yıllar âlimler arasında tekrar tekrar gündeme gelmiştir ve hatta Osmanlı dönemi âlimlerinden Taşkörüzade Ahmed Efendi, Taftazani'nin haklı olduğunu savunarak onunla ilgili bir eser dahi yazmıştır.[75]

[73] Arabşah, *a. g. e*, s. 445-446.
[74] Yüksel (2009a*) a. g. e*, s. 88.
[75] Yüksel (2009a*) a. g. e*, s. 91.92

Bu ilmi tartışalar özellikle Timur döneminde revaçta olmakla birlikte, halefleri döneminde de terkedilmemiştir ki, bu çalışmanın esas konusu olan Sultan Hüseyin Baykara döneminde Timurlu sarayında toplanan ve çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de yer verilen "Şiir Meclisleri" bu konuya verilecek en güzel örneklerdendir.

Bu şekilde âlimlerle içli dışlı olmak suretiyle Timur, derin bir tarih ve din bilgisine sahip olmuştur ve bu konular üzerinde bilgi sahibi olan âlim ile ilmi tartışmaya girdiği bile görülmektedir. Örneğin 1401 yılında Şam kuşatması sırasında şehirde bulunan ünlü tarihçi İbn Haldun ile tarih konusunda derin tartışmalar yapmış, bu tartışmalar sırasında bilgisi, zekâsı ve ilmi konularda üstün yeteneği ile onu bile şaşırtmıştır.[76] Hatta Timur'un 1400 yılında Halep şehrini aldığı zaman şehirdeki ulemâ ile bir araya geldiği, tartışma meclisinde sormuş olduğu sorularla âlimleri zor durumda bile bırakmıştır. Konuyu o gün oradaki mecliste bulunan İbn Şıhne şu şekilde anlatmaktadır:

"Bizi (ulemâ ve kadıları) çağırttı, huzura geldik ve oturmamız emredildi. Timur kendi ulemâsının ileri geleni Abdülcebbâr b. Allâme Numaneddin el-Hanefî aracılığı ile bize, 'Semerkand, Buhara ve Herat gibi şehirlerdeki ulemâyâ sorduğum ve cevap alamadığım soruyu soruyorum. Yalnız onlar gibi olmayın. En bilgilinizden başkası cevap vermesin ve ne konuştuğunu bilsin. Çünkü çok eskiye dayanan bir ilim aşkına sahip olduğumdan dolayı âlimlerle çok içli dışlı oldum' dedi. Biz, Timur'un, kendilerine işkence yapmak ve onları öldürmek için sorularıyla ulemâyı sıkıştırdığını daha önce duymuştuk. Bu arada Şafiî Kadısı Şerefeddin Musa el-Ensarî beni göstererek 'O, bizim üstadımızdır, ona sorun' dedi. Timur'un 'Dün sizden ve bizden ölenler oldu, peki hangisi şehittir? Sizden ölenler mi, bizden ölenler mi?' şeklindeki sorusu üzerine hepimiz sustuk ve kendi kendimize, 'Timur'un âlimleri sıkıntıya sokması bu olsa gerek' diye düşündük. Kimseden ses çıkmıyordu ki, Allah bana cevabı gösterdi ve 'Aynı soru Hz. Muhammed'e de sorulmuştu. Bu soruya ben de aynı şekilde cevap vereceğim' dedim. Timur bana bakarak, Abdülcebbâr'a, 'Bu adam benimle alay mı ediyor? Hz. Peygamber'e sorulan soru ve kendisinin cevabı nedir?' dedi. 'Ya Resûlullah biri samimî inançla, diğeri cesaretle, öteki ise gösteriş için savaştı. Hangisi Allah yolundadır?' diye sordular, Resûlullah da 'Hangisi Allah lafzını yüceltmek için savaştı ve öldü ise o şehittir' şeklinde cevapladı dedim ve 'Dün sizden ve bizden kim Allah lafzını yüceltmek için savaştı ve öldüyse o şehittir' diye ekledim.

[76] Manz (2017) *Timurlenk,* s. 39; Detaylı bilgi için bkz. Yüksel, (2007), "Timur, Tarih ve İbn Haldun", *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu, (İstanbul 26-27 Mayıs 2005)*, s. 94-95.

Bunun üzerine Timur 'Güzel, güzel', Abdülcebbâr da 'Ne güzel söyledin' dedi. Timur'dan sorular, bizden de cevaplar arka arkaya geldi".[77]

Tarihi bilgilere önem veren Emir Timur, başarılarının kaleme alınması nedeniyle kendi döneminde yaşanan olayları ve kazandığı zaferleri yazmakla görevlendirdiği kimseleri her zaman meclislerinde ve seferlerinde yanında bulunmasına özen göstermiştir.[78] Bununla ilgili ikinci *Zafernâme* eserinin müellifi Şerefeddin Ali Yezdî kendi eserinde şunları söylemiştir:

"Timur, haberlerin ve olayların anlatımında doğruluğa çok önem verdi. Zira seyitlerden, ulemâdan din adamlarından, fakihlerden, Fars debirleri ve Uygur bahşilerinden fazilet sahibi olan kimseler her zaman kendisinin maiyetinde bulunurlardı. Bu kişilerin bir kısmı ferman üzere o hazretin (Timur'un) yaptıkları ve söyledikleri ile halkın, ülkenin ve devletin erkânının başından geçen olayların hepsini tüm gayretleri ile araştırıp yazıya dökerlerdi. Timur hazretleri bütün olayların hiçbir ekleme yâda çıkartma yapmadan olduğu gibi yazıya geçirilmesini ve kişilerin göstermiş olduğu şecaat ile bahadırlığın da tarafsız bir şekilde yazılmasını üzerine basarak emreder, özellikle de kendisi ile ilgili şeylerin yazılmasında kesinlikle mübalağa edilmemesini isterdi. Ardından da belagat sahipleri (tanınmış üslupçular) yazıya geçirilenleri aynı şekilde ferman üzere nazım ve nesir şeklinde kaleme alırlar ve bunları, doğruluğu sağlanana kadar Timur hazretlerinin meclisinde kendisine defalarca okurlardı. Böylelikle Timur hazretlerinin yaptıklarını ve söylediklerini anlatan Türkçe nazım ve Farsça nesir kitapları yazıldı. Bundan başka hizmetkârlarından bazılarını da kendisinin tarihini yazmakla görevlendirmişti. Sözünü bilen ve fazilet sahibi olan bu kişiler onun eğitimi ve koruması altında çok titiz bir çalışıp çaba sarf ederek Türkçe ve Farsça nazım ve nesir halinde mürettep ve mükemmel eserler yazdılar."[79]

Bu eserlerden en önemlilerinden birisi de Gıyâseddin Ali Yezdî'nin, Emir Timur'un Hindistan seferini anlata *Ruznâme-i Gazavât-ı Hindustan* adlı eseridir. Müellif bu eserinde Timur'un, Hindistan seferinden önceki fetihlerinden de bahsetmektedir. Gıyâseddin Ali, Timur tarafından kendisinin "Özet olarak yapmış olduğu fetihlerini ve ardından da Hindistan'daki gazalarının günlüğünü sade ve açık bir dilde yazmak ile görevlendirildiğinden bahsetmektedir. Fakat Giyâseddin'in eserlerinin yazılış dili Timur'u

[77] Yüksel (2008) *a. g. m,* s. 248-249.
[78] Yüksel (2007) *a. g. m,* s. 90.
[79] Yüksel (2007) *a. g. m,* s. 91.

tatmin etmemiş olmalıdır ki, Nizâmeddin Şâmî'ye, "100 okuyucudan 1'i, en fazla 10'u anlayabileceği süslü değil de sade herkesin anlayabileceği bir şekilde fetihlerini anlatan eser" yazmasını emretmiştir.[80]

Emir Timur'un, Nizâmeddin Şâmî ile karşılaşması şöyle gerçekleşmiştir. Onun 1393' de Bağdat fethinde ilk önce itaat eden Nizâmeddin Şâmî olmuştur. Bu Timur'un çok hoşuna gitmiş ve ona iyi iltifatlar etmiştir. Sonra Halep'i ele geçiren Timur, Hicaz'a gitmek için Halep'e geldiğinde hapse atılan Şâmî ile tekrar karşılaşmış ve bu sefer onu kendi yanına almıştır. Nizâmeddin Şâmî, ilim uzmanı olduğundan, Emir Timur onu her zaman yanında götürerek fetihlerine katılmasını ve olayları sade bir dilde özetlemesini istemiştir. Emir Timur'un bu isteği üzerine Nizâmeddin Şâmî günümüzde bile ehemmiyetini yitirmeyen *Zafernâme* adlı eserini yazmıştır.[81]

Emir Timur'un kişiliği ile ilgili kaynaklarda şunlar ifade edilir: *"Hoşuna gitmese de her zaman doğrulardan yana olmuştur. Olup biten şeylere üzülmez, yapacağı şeylere de pek sevinmezdi. Ayrıca ulemâ ile bir araya geldiği meclislerde hiçbir zaman dedikoduya yer vermez özellikle de yaptığı savaşlar ve dökülen kanlar hakkında konuşulmasını hiç istemez ve kimsenin küçük düşürülmesinden hoşlanmazdı*."[82] Bunların yanı sıra onun insanlık mizacının sert ve acımasız olduğu da bir gerçektir. Çok çabuk kavrayan adalet görüşü onun her zaman suçluları araştırdığı, üst düzey görevli olsa dahi hak ettiği cezayı verdiği malumdur. Zenginlik, makam, şahsi münasebetler dahi onun kararlarını etkilememiştir. Suç işleyen af dileyerek kendini kurtaramaz, araya kimseleri koyarak kendilerini affettirmeye çalışmak onu daha beter sinirlendirmiştir. Bu da onun güçlülere karşı acizlere koruma yöntemi olarak değerlendirilmiştir. Oğlu Miranşah bile onun gazabından zor kurtulan kimselerdendir. Buna karşılık onun yanında yer alan kişiler ölüm cezasına çarptırılmıştır.[83]

Timur, her zaman yaptığı savaşlardan zafer ile dönen acımasız bir hükümdar olarak görülmesine rağmen dönemin âlimleri kendisinden genelde övgü ile bahsetmektedir. Çünkü Emir Timur düşmanlarına karşı ne kadar acımasız da olsa yukarıda anlatıldığı üzere ilim ehline hiçbir zaman saygıda kusur etmemiş, çevresindeki ilim ehline güvenilir bir

[80] Yüksel (2007) *a. g. m*, s. 92.
[81] Gülay Öğün Bezer (2010) "Şâmî Nizâmeddin*", DİA,* c. XXXVIII, İstanbul, s. 330.
[82] Arabşah, *a. g. e*, s. 425-426
[83] Aka (2005) "Timur Sadece Bir Asker mi?" *Makaleler*, c. II, s. 120.

çalışma ortamı sağlanmıştır. Bu nedenle ilim uzmanları eserlerinde onun hakkında her zaman övgülü cümleler kullanmışlardır.

Emir Timur kurduğu devletin içeriğinde müsait olduğu her zaman, ilk dikkat ettiği konu ele geçirdiği ülkelerde ve başkent olarak oturduğu Semerkant'ta imar faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelmesidir. Emir Timur, kendinden sonraki nesillere iyi bir hatıra bırakmak istemiş olmalıdır ki, bunun en önemli örneklerinden biri de onun döneminde yapılan imar faaliyetleridir. Nizâmeddin Şâmî *Zafernâme* eserinde onun "Beylekân arazisi üzerinde bir şehir inşası için çalışma başlattığı ve bu çalışma, inşaat malzemelerinin hazır olduğu halde bir senede biteceği tahmin edilmesine rağmen, hiçbir şekilde inşaat malzemesi biriktirilmedik bu arazide şehir haritası çizildikten iki ay sonra müthiş bir şehrin kurulduğundan bahsetmektedir."[84]

Aynı şekilde bir türbenin on gün içinde yapıldığına şahit olan R. G. Clavijo bu konu hakkında şunları söylemiştir: *"Timur'un torunu Prens Mehmet, Türkiye'de öldükten sonra cesedi Semerkant'a nakledilmiş ve camini içinde defni için bir türbe yapılmıştı. Torununun defin nedeniyle yapılacak olan merasime katılmak isteyen Timur, türbenin çok alçak yapıldığını söyleyerek onun duvarlarını yıkıp on gün içinde yenisinin yapılmasını emretmiş. Bu nedenle inşaat yeniden başlayarak gece gündüz çalışılmış ve hatta Timur buraya iki üç defa teftişe gelmiş. Türbe belirli bir süre içinde inşa edildi. Bu kadar büyük bir binanın bu kadar kısa bir sürede yapılması hayrete değer bir şeydi"*.[85]

Özellikle de Semerkant çevresinde Dımaşk, Şiraz, Mısır, Sultaniye ve Bağdat isimlerini vererek köyler kurdurmuştur. Şehir dışında tarifi dillere destan Dilguşa, Şimal, Nakş-i Cihan gibi çok güzel bahçeler inşa ettirmiştir. Hatta Hoca Ahmet Yesevi'nin mezarını ziyaret ederek onun hürmetine buraya gelecek olan dervişler ve misafirler için büyük bir imaret yapılmasını emretmiştir.[86]

Emir Timur'un Semerkant'ta yaptırdığı önemli köşklerden birisi de Gök Saraydır. Bu saray genellikle devlet hazinesinin saklandığı yer ve hapishane olarak bilinmektedir. Fakat Timur oğulları tahta bu köşkte oturmuşlardır. Taht kavgalarında yenilgiye uğrarsa da

[84] Şami, *a. g. e*, s. 334.
[85] Clavijo, *a. g. e*, s. 203.
[86] Aka (2010a) *a. g. e.* s. 134-135.

burada başlarını kaybederler. Bu yüzden "filan mirza Gök saraya çıkarıldı" denilmesi o mirzanın öldürülmesi anlamına da gelmektedir.[87]

Emir Timur, Keş şehrinde doğduğu için aslında bu yeri başkent yapmak adına çok uğraşmıştır. Burada köşk, medreseler ve makbere yaptırmıştır. Timur'un bazı evlatlarının ve hatta Cihangir mirzanın kabirleri burada olduğu bilinmektedir.[88]

Emir Timur, hükümdarlığı süresince ele geçirdiği ülkelerdeki ilmi ve el hüneri ile uğraşan kişileri değil tarım ile uğraşanları da esir alarak Semerkant'a yollamıştır. Onlara iş imkânı sunmuş ve devlet vergilerinden muaf tutmuştur. Selefleri döneminde uygulanan, ekip biçen, iş bilen insanları vergiden muaf tutma geleneği Timurlu hükümdarları tarafından da aynı şekilde yerine getirilmiştir. Bu faaliyetlerin dışından ele geçirdiği ülkelerde birçok kanallar açtırmış, ekilebilir arazileri boş bırakılmamasına özen göstermiştir. Hatta Anadolu'da göç ettirdiği Kara Tatarları, Semerkant çevresinde yerleştirerek onların tarımla uğraşmaları için imkânlar sağlamıştır.[89]

Timur, tarım arazilerini üretim haline getirmek için kanallar çektirmekle birlikte yeni bir vergi sistemi uygulamıştır. Kullanılır halde olan tarım arazilerinden meydana gelen ürünün üçte birinin alınmasını ve sulama depolarından yararlandığı için belli bir ücret alınmasıyla birlikte yeni kullanıma açılan arazilerden iki yıl üst üste vergiden muaf tutulmuştur. Ağaç yetiştiren yani bağ bahçe yetiştiren üretici de aynı şekilde bağlar meyve verene kadar vergiden muaf tutulmuştur.[90]

Ticarete de önem veren Timur, yerli üreticilere kolaylıklar sağlamıştır. Özellikle ipek böceği üretimini geliştirmek için Suriye ve İran'dan ipek böceği üreticilerini Semerkant'a getirmesi sonucunda, burada ipekten yapılan kumaşların ve dokumacılığının geliştiği görülmektedir.[91]

Bunu dışından imar faaliyetlerinin gelişmesine de maddi ve manevi açıdan her zaman destek çıkmıştır. Bu yüzden onun hükümdarlık sürdüğü dönemlerde özellikle de cami, medrese, kervansaray ve hankâh gibi binaların yapılması ön plana çıkarılmıştır.

---

[87]Zahirüddin Muhammed Babür (19970) *Babürnâme,* c. I, çev. Reşit Rahmeti Arat, MEB yayınları, İstanbul, s. 56.
[88] Babür, *a. g. e, s.*75-76.
[89] Hayrunnisa Alan (2007) *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 298.
[90] Özkan İzgi (2017) *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, TTK, Ankara, s. 318.
[91] İzgi, *a. g. e,* s. 318.

Emir Timur, Çin seferine çıktığında 1405 yılının Şubat ayında rahatsızlanarak Otrar'da vefat etmiştir. Böylece 36 yıllık saltanatı sona ermiştir.[92] *Zafernâme* adlı eserin müellifi Şerâfeddin Ali Yezdî, Emir Timur hakkında kendi eserinde şöyle bir beyit yazarak ondan övgü ile bahsetmiştir.

"Yeni baştan buldu bir ay aşikâr

Buldu zahir dünyada bir namdar

İnsan suretinde canı cihan içre geldi

Ve âlemi hümayun makamı ile müzeyyen kıldı".[93]

Timurlu devletini kurucusu olan Emir Timur, sadece kendi dönemi için değil tüm Timurlu tarihi için önemli bir şahsiyettir. Döneminin dünya siyasetinde de ismi ön sıralarda geçmekle birlikte Orta Asya'da yeni bir kültürel oluşumma da imza atan Emir Timur genelde bilim uzmanları tarafından her zaman övğü ile bahsedilmektedir. Çünkü Emir Timur siyasi tarihde her zaman yenilmez bir hükümdar olarak bilinmektedir ve dönemin kültür tarihinde de günümüzde bile izlerii silinmeyen yeni bir kültürel oluşumun da kurucusudur. Emir Timur bilim uzmanlarını her zaman koruyup kolladığını göz önünde bulundurursak, onun hakkında yazılan bu beyit övgü babında olsa da bir bakıma manidardır.

1.2. **Şahruh Dönemi (1405-1447)**

Şahruh, Emir Timur'un dördüncü oğlu olarak bilinmektedir ve 1377 de Semerkant'ta Karahıtay'lardan olan eşi Tugay Terken Aga'dan dünyaya gelmiştir. Ancak onun hiç çocuğu olmayan, Timur'un en değer verdiği eşi Cengiz Han soyundan gelen Saray Mülk Hanım'ın terbiyesine verildiği de bilinmektedir. Bu nedenle bazı Batılı tarihçiler onun Saray Mülk Hanım'ın oğlu olarak ifade etmişlerdir. Fakat birinci el kaynakların hiç birinde bununla ilgili bir malumat yoktur.[94]

Şahruh doğduğunda, Emir Timur'un Seyhun nehrinin yakasında yapılmasını emrettiği şehrin de inşaatı bitmişti. Yaverleri ile sürekli satranç oynamayı seven Timur, bu müjdeli haberleri aldığında yine musahipleri ile satranç oynuyordu. Haber Timur'un şah

[92] Manz (2017), *a. g. e,* s. 233
[93] Yezdî, *a. g. e, s.* 12.
[94] Turgun Fayzullayev (1995) *Timurlular Şeceresi*, "Yazuvçu" Neşiryatı, Taşkent, s. 295.

mat (şah ruh) çekip karşısındakini yenilgiye uğrattığı ana denk gelmişti. Bu üç sevinci birlikte yaşayan Timur, şehrin ismi Şahruhiye, çocuğun ismi de Şahruh olsun demiştir.[95]

Emir Timur sefere çıktığı zamanlar Semerkant'ın idaresini hep ona bırakmıştır. Fakat onu daha sonra 1397 de merkezi Herat olmak üzere Sîstan, Horasan ve Mâzenderân bölgelerine vali olarak tayın etmiştir.[96] Şahruh, Horasan topraklarında bu dönemden itibaren önce vali, babasının ölümünden sonra ise taht kavgalarından üstün çıkarak Timurlu hükümdarı vasfına yükselmiştir.[97] Bilindiği üzere önce siyasi gücünü kabul ettirmek ve Timurlu topraklarının elinden çıkmaması için birçok fetihler gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Şahruh otoriter bir hükümdar olmasıyla birlikte öncelikle Herat olmak üzere Horasan'ın siyasi tarihi kadar kültür tarihinde de önemli bir yere sahiptir.

Emir Timur'un âlim ve sanatkârlara karşı saygılı davranışı onun çocukları ve torunları tarafından da aynı şekilde sürdürülmüştür. Bu sülaleden özellikle ulemâ konusunda hassas olan Şahruh, Timurlu hanedanının en önde gelen dindar hükümdarı olarak bilinmektedir. Çünkü Şahruh, Moğol yasalarını tamamen ortadan kaldırarak hükümdarlığını şeriat temeli üzerine kurmaya çalışmıştır.[98] Emir Timur hayatta iken Horasan hâkimi olarak tayın edilen Şahruh, Herat şehrinden devleti yöneterek bu şehrin Timurlu hükümdarlığı sona erene kadar mühim bir kültür merkezi halini almasının temelini de atmıştır.

Şahruh, Timurlu devleti başkentini Semerkant'dan Herat'a taşıyarak artık Timurlu devletini Mâverâünnehir'den değil de Horasan'dan yönetmeye başlayan ilk hükümdardır. Onun sayesinde Herat, Semerkant'tan farkı olmayan derecede ilmi ve mimari faaliyetlerde ileri düzeyde ön plana çıkmıştır. Yeni bir devlet sistemi kurmaya çalışan Şahruh, İslam dinine aykırı olan kültür ve alışkanlıklara son verme eylemlerinde de bulunduğu bilinmektedir.

Şahruh'un dindar bir hükümdar olmasıyla ilgili tarihçilerden Hâfız-ı Ebrû onun gün içerisindeki hayatını kısaca şöyle anlatmıştır. "Devlet işlerini aksatsa dahi dini ibadetini mutlaka yerine getirir. Sabah namazını kıldıktan sonra gün doğana kadar dua eder. Gündüz devlet işleri ile ilgilenir, saraydan çıkar, halk ile görüşür. Çeşitli bölgelerden gelen şehzadeler, misafirler ve elçiler ile bir araya gelir. Biraz öğle uykusundan sonra tarih

[95] Arabşah, *a. g. e*, s. 93.
[96] Aka (2010b), "Şahruh," *DİA*, c. XXXVIII, s. 293.
[97] Ali Asgar Hikmet (1991) *Câmî Hayatı ve Eserleri*, MEB, İstanbul, s. 27.
[98] Hikmet, *a. g. e*, s. 27.

kitapları ve dini kitapları okuyarak âlimler ile de münazara yapar. İkindi namazını cemaat ile kılardı. Akşam namazının ardından da 6 rekât evvabin namazı kılardı."[99]

Onun dindarlığı ile ilgili Abdurrezzak Semerkandî'nin *Matla-ı Sadeyn* adlı eserinde de şu şekilde bahsedilmektedir. "*Onun hükümdarlığı döneminde İslam dünyasında her gün bir iyilik goncası açıldı, yeryüzünde her saatte bir iyilik fidanı baş gösterdi. İlim darağıtı (çınarı) onun hayırsever yağmurundan feyz aldı, şeriat bostanı o hazretin adaletli berrak suyundan her demde yeşerdi ve saflığı kesp edindi. Devlet onun saltanatından kesintisiz rahata ermesini sürdürmekteydi. Şahruh sayesinde memleketler ve özellikle de Mâverâünnehir memleketi hâkimi Mirza Uluğ Bey, onun desteğiyle birçok ilim ocakları, imar faaliyetleri gerçekleştirdi. Bu durumu beyan eden Abdurrezzak kutlu bir münasebet ile Semerkant'ta kalması sonucunda bu güzel gelişmeleri kendi gözleri ile görmüş oldu".*[100]

Bilgili ve takva sahibi bir hükümdar olan Şahruh, Timur'un emrinde olan ulemâ ile Horasan ulemâsına saltanat nezdinde dengeli mevki dağıtımı yapmıştır. Bu öngörü sayesinde Herat'lı ulemâ kadılık makamına, Mâverâünnehir'den gelmiş olanları ise sadaret makamına yerleştirilmiştir. Âlimler ve ulemâ arasında önemli bir vazife sıkıntısı meydana gelmemekle birlikte Horasan ulemâsı ile Semerkant ulemâsı arasında akrabalık bağları da oluşmuştur. Bu yöntem sayesinde âlimler ve ulemâ hızlı bir şekilde kaynaşmışlar ve ilmi konular dışında herhangi bir rekabet yaşanmamıştır.[101]

Şahruh, bilim adamlarını destekleyerek Herat'a gelmesini sağlamakla birlikte dönemin en zengin kütüphanesine de sahip olmuştur. Memlük Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın ricası üzerine beş tane nadir dini eserin, Şahruh'un kütüphanesinde bulunan birer nüshasını çoğaltarak Mısır'a gönderilmesi, burada ilmi açıdan önemli kaynakların bulunduğuna şahitlik etmektedir.[102]

Sultan Çakmağ'ın istediği eserler, Ebu Mansur-i Mâtrudî'nin *Tevilat-î Hücceti ehli Sünnet,* Fahrettin Razî'nin *Tevsîr-i Kebîr, Şerh-i Ravza der Mezheb-i Şâfî*, Hâce Mes'ud-i Buharî'nin *Şerh-i Telhis-i Camî* ve Mevlâna Alâaddin Pehlivan'ın *Şerh-i Keşşâfî* eserleridir. Şahruh, başta Pervaneci Hüsameddin Mubârekşah olmak üzere elçi heyetini bu eserler ile birlikte Memlûk Sultanına çeşitli hediyeler de göndermiştir.[103]

Şahruh, Türkçe eser yazanları da desteklemiş olmalıdır ki bu dönemde Lutfî, Sekkâkî, Seydî Ahmet Mirza gibi Türkçe şiir yazan şairler de yetişmiştir. Ayrıca önemli

[99] Yüksel (2009a) *a. g. e,* s.30.
[100] Abdürrezzâk-ı Semerkandî (2008) *Matla-ı Sadeyn ve Mecma-ı Bahreyn,1405-1427 yıl vakaları,* çev. Asomiddin Urunbayev, c. II, "Özbekistan" yayınevi Taşkent, s. 376-377.
[101] Manz (2013) *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din,* Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 263
[102] Aka (2010b) *a. g. m,* s. 294.
[103] Yüksel (2009a) *a. g. e,* s.30. s. 31.

Türk eserleri olan Bahtiyarnâme, Mi'râcnâme, Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakâyık gibi eserlerin Uygurca yazısı ile yeniden kaleme alınması, bu dönemdeTürkçe'nin de itibar gördüğünün bir göstergesidir.[104]

Şahruh'un Oğlu Baysungur Mirza'da meşhur bir hattat olmakla birlikte kendi konağını adeta bir sanat akademisi haline getirmiştir. Onun teşvikleri ile ileri düzeye ulaşan resim sanatı, vefatı üzerine duraklama dönemine girse de Sultan Hüseyin Baykara döneminde, Nevâyî'nin himayesinde Bihzâd tarafından yeniden canlandırılmıştır.[105]

Baysungur Mirza, Herat sarayında kendisi gibi bilginleri ve fazilet sahiplerini bir araya getirerek, kırka yakın hat sanatı üstatlarıyla önemli eserler hazırlamıştır. Batılı sanat tarihçisi L.Binyon'un adlandırdığı gibi, "Baysungur Sanat Akademisi" olarak bilinen çalışma merkezini meydana getiren Baysungur 'un kütüphanesinde çalışan Ca'fer-i Tebrîzî ve yanındaki âlimler onun emeğine ve desteğine saygıdan Baysungurî nisbesini kullanmışlardır.[106]

Şahruh'un diğer oğlu İbrahim Mirza, hâkim olarak tayin edildiği Fars vilayetinin merkezi Şiraz'da ilim ve sanatın ilerlemesi için önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. İmar ve tarımda da yeni gelişmelere öncülük etmiştir. İki kardeş Baysungur ile İbrahim arasında ilim ve sanat konusunda mektuplaşmaların olduğu da bilinmektedir. İbrahim Mirza Baysungur'un sarayında sesi çok güzel olan şarkıcı Yusuf Endeğanı için yüz bin gümüş dinar teklif ederek, onu kendi sarayına göndermesini rica etmiştir. Fakat Baysungur'un "Biz Yusuf'unuzu satmayız sen kararmış gümüş paranı kendine sakla" cevabını verdiğinden söz edilmektedir.[107]

Şahruh'un hükümdarlık dönemi ile ilgili eser yazanlar arasında en önde gelen isimler, Şerefeddin Ali Yezdî, Hâfız-ı Ebrû, Tacü's Selmânî'dir. Bunların dışından da bu döneme ait eser yazan âlim ve ulemâ çoktur. Fakat Şerefeddin Ali Yezdî'nin, Şahruh'un oğlu Fars hâkimi İbrahim Sultan'ın hamiliğinde yazdığı *Zafernâme* adlı eseri, Timur'un saltanatı ve Halil Sultan dönemini anlatmış ve bu dönemlere ait öteki eserlerde bulunmayan önemli bilgilere yer vermiştir.[108]

[104] Aka (2010b) *a. g. m,* s. 294.
[105] Aka (2010a) *a. g. e,* s. 169
[106] Ali Alparslan (1992) " Baysungur, Gıyâseddin*", DİA*, c. V, s. 276
[107] Alan, *a. g. e*, s. 108
[108] Yüksel (2009a) *a. g. e,* s.30. s. XVI.

Ayrıca Hâfızı Ebrû'da Emir Timur'un bazı savaşlarına katılmış, çok iyi satranç oynadığından dolayı Timur'un meclislerinde de bulunmuş ve her zaman onun takdirini kazanmıştır. Hâfızı Ebrû, Timur öldükten sonra Şahruh'dan da ilgi ve destek görmüştür.[109]

Hâfızı Ebrû'nun, Şahruh'un Karakoyunlular ile yaptığı savaştan dönerken Zencan civarında vefat ettiği ve Zencan'da yerleşen Şeyh Ebul Fereci Zencani türbesine defn edildiği bilinmektedir. O, Şaruh'un isteği üzerine yazdığı *Mecma'u't-Tevârih* adlı eserini önemli tarih kitaplarından derlemiştir. Nizâmeddin Şâmî'nin *Zafername* adlı eserine de yazdığı *Zafernâmeyi Hâfız-î Ebrû* zeyli 1416 ya kadar Şahruh döneminden bahsetmektedir. Onun en önemli eseri olan *Mecma'u't-Tevârih* adlı eserin dördüncü bölümünün Şahuruh'un oğlu Mirza Baysungur'a hitap edildiğinden *Zübdetü't-Tevârîh-i Bâysungurî* ismi verilmiştir. Bu eserin ikinci kısmı da Şahruh dönemi tarihini içermektedir.[110]

Bu dönemin önemli tarihçilerinden olan Tacü's Selmânî, *Tarihnâme* adlı eserini yazması için kendisini teşvik eden Şahruh hakkında şunları söylemiştir: 1410 yılında Şahruh'un divanında bulunan Tacü's Selmânî'den, Hazreti Sahipkıran'ın saltanatı hakkında unutulmuş olayları iyi ve anlaşılır bir üslupla yazmasını istemiştir. Fakat Tacü's Selmânî bu teklifi yerine getiremeyeceğini, "bir karınca Süleyman'ı nasıl tarif eder" gibi cümlelerle ifade etmeye çalışmıştır. Ancak Şahruh, bu işi en iyi onun yapacağını söyleyince, mecbur kabul etmek zorunda kalmıştır. Tacü's Selmânî, Şahruh'a "ben konu ile ilgili ayrıntıları bilmiyorum, bu konuda kimden yardım alabilirim" diye sorduğunda Şahruh ona "yazması senden söylemesi benden" diye cevap vermiştir.[111] Bu sayede Timur'un saltanatının son yıllarını ve Şahruh dönemi faaliyetlerini ele alan *Tarihnâme* adlı eseri ortaya çıkmıştır.

Şahruh döneminin en önemli müelliflerinden biri de Abdurrezâk Semerkandî'dir. Onun babası saltanat sarayında kadılık yapmış, savaş zamanlarında da askerlerin arasında imamlık görevini üstlenmiştir. Çocuk yaştan itibarae sarayda eğitim alan Semerkandî, babasının vefatı üzerine Şahruh'un himayesi altına girmiş ve önemli devlet görevlerine getirilmiştir. Şahruh onu 1441 de Hindistan'a 1446 da ise Gilan'a elçi olarak göndermiştir. Semerkandî bu vazifesi gereği öbür müelliflere nazaran sadece Timurlu sarayına gelen elçiler ve onlara verilen değerler ile ilgili değil, yabancı hükümdarların elçiler ile ilgili

[109] Yüksel (2009a) *a. g. e*, s. XVIII.
[110] *DİA* (1997). "Hafızı Ebru" c. XV, s. 89.
[111] Tacü's-Selmani (1999) *Tarihname*, çev. İsmail Aka, TTK, s. 11-12.

görüşlerine ve davranışlarına da kendi eserinde yer vermiştir. Bu da onun eserinin diğer müelliflerin eserlerine göre önemli ayrıcalığı olmuştur.[112]

Semerkandî'nin, en önemli eseri *Matla'ı Sadeyn ve Mecma'ı Bahreyn* olup, bu eser Farsça kaleme alınmış ve 1304 yılından 1471 yılına kadar dönemi kapsayan vakaları beyan etmek ile birlikte iki bölümden ibaret olmuştur. Birinci bölümü, Hâfızî Ebrû'nun *Mecma'i Tarih* kitabından faydalanılarak yazılmıştır. Bu bölümde İlhanlı hükümdarı Sultan Ebû Said Bahadır Hanın doğumundan (1305), Emir Timur'un ölümüne (1405) kadar meydana gelen olaylardan bahsedilmektedir. İkinci bölümde ise Emir Timur'un ölümünden Sultan Hüseyin Baykara'nın tahta çıktığı 1471 yılına kadar gelişen olaylar anlatılmıştır. Kitabın orijinal kısmı müellifin kendi gözlemleri esasında yazdığı bu ikinci kısmıdır.[113]

Şahruh'un vefatına kadar onun sarayında çalışan Abdurrezzâk Semerkandî, onu asrın müceddidi olarak göstermiş ve velilik derecesine çıkararak Şahruh hakkında bazı kerametlerden bahsetmiştir. Şahruh'un özellikle tefsir, hadis fıkıh ve tarihi kitapları okumayı çok sevdiğini, dini ilimler ile ilgili sohbetlere katılmaktan memnuniyet duyduğunu da ayrıca belirtmiştir. [114]

Mirza Şahruh, kendisini dine adayarak genelde devlet işlerini memurlarına ve karısı Gevherşâd hanıma bıraktığı düşünülse de gerektiği yerde kendi otoritesini laikiyle kullanmayı bilen bir hükümdar olmuştur.[115]

Şahruh dönemin muhtesiplerinden Celâleddin Kainî'nin nasihatnamesinde yazdığına göre 1411 yılında şeriatı yeniden ilan ederek ilk başta meyhaneleri ortadan kaldırma eyleminde bulunmuş ve şarapları yerlere döktürmüştür. 1440-1441 yıllarında ise yeni bir düzenleme yaparak oğlu Muhammed Cuki ile torunu Alaü'd-devle'nin evlerinde ne kadar şarap fıçısı varsa hepsini kırdırmıştır.[116] Bu eylemin uzun yıllık alışkanlıkları ne kadar engellemiş olduğu bilinmemektedir. Fakat söz konusu uygulamalar Şahruh'un takva sahibi kişiliğini ortaya koymuş ve onun İslam dinini etkileyen yanlış şeylere karşı elinden geldiği kadar önlem almaya çalıştığının bir göstergesi olmuştur.

Mütevazı bir hükümdar olarak bilinmesine rağmen Şahruh'da öbür hükümdarlar gibi kendisine yapılan suikast olayı ile karşı karşıya kalmıştır. Onun her zaman Herat şehrindeki camide Cuma namazını kılmaya gittiği bilinmektedir. Bu cumaların birinde

[112] Manz (2013) *a. g. e,* s. 73.
[113] Boriboy Ahmedov (2003) *Özbekistan'ın Önemli Tarihşinas Âlimleri*, "Çulpon" Neşiryatı, Taşkent, s. 22.
[114] Aka (2010b) *a. g. m,* s. 294.
[115] Manz (2013) *a. g. e,*, s. 17.
[116] Manz (2013) *a. g. e,* s. 255.

1427 yılında Fazullah Estrâbâdî'nin[117] müridi Ahmet Lur adlı kişi sofi kılığına girerek "şikâyetimi sunmak istiyorum" diye elindeki bir kâğıtla Şahruh'a doğru ilerlemiştir. Onun şikâyetini dinlenmesi için gönderilen kimselere kulak asmadan sadece Şahruh ile irtibata geçmek isteyen kişi, onun yanına geldiğinde elindeki bıçağı karnına saplayarak yaralanmasına sebep olmuştur. Ahmet Lur hemen orada öldürülürken onun bu eyleminin nedeni araştırıldığında, entarisinin içinde bir anahtar bulunmuştur. Bu anahtar ile Bezzarlar çarşısındaki bir evin kapısı açılmış ve bu nedenle çarşıdaki birkaç evin yıkılmasına karar verilmiştir. Konuyla ile ilgisi olanların bazıları hapse atılmış, bazıları ise öldürülmüştür. Konuya dâhil olduğu düşünülen şair Kâsım-ı el-Envâr için de Herat'tan uzaklaştırılma emri verilmiştir.[118]

Şahruh döneminde ulemâ sınıfında yer alanlar genelde Timur'un iktidarı döneminde meşhur olan Sâdeddin Taftâzânî, Seyid Ali Cürcânî ve Şemseddin Muhammed el Cezerî gibi ulamaların evlatları ve ya onların talebeleri olmuştur.[119] Bunun dışında Timur iktidarı döneminde, Peygamber soyundan gelenler yani seyyit olarak bilinenlere verilen ayrıcalıklar Şahruh döneminde de itibar görmüştür.

Şahruh Mirza döneminde eser yazan müelliflerin, sufi şeyhlerinin dünyevi güçlerden daha üstün güçlerinin olduğunu ifade eden hikâyeler mevcuttur. Derviş Ali-i Buzcânî kendi eserinde Şeyh Ahmed-i Cami'nin soyundan gelenlerden saygı ile bahsederken Emir Timur'u ve Şahruh'u onların müridi olarak görmektedir.[120] Mevlânâ Fahreddin Ali Safî'nin *Reşhât-ı Aynü'l Hayât* adlı eserinde ise Bahâddîn Nakşibendi'nin kızından torunu Hâce Hasan-ı Attâr'ın, Şahruh Mirza'yı ziyaret ettiğinden bahseder. Bu ziyaret sırasında Şahruh ona bir at hediye etmiştir. Hâce Attar ata binerken Şahruh üzengiyi tutarak onun binmesine destek vermiştir ve bu arada hayvan yürürken yanında birkaç adım koşmak zorunda kalmıştır. Bu olay Hâce Attar'ın aklına henüz küçük yaşta iken dedesi Bahâddîn Nakşibendi'nin "Çok yakında bu çocuk at üstündeyken şevketli hükümdarlar onun yanında yaya yürüyecekler" dediği aklına gelmiş ve Buhara'ya dönüp dua etmiştir.[121] Bu vaka şeyhlerin dünyevi üstü hislerinden bahseden birçok hikâyeden biridir.

Bunun gibi bir hikâye de Devletşah Tezkiresinde Seyyid Ârif Kühistanî ile Şahruh'un arasında olan bir vakadan bahsedilmektedir. "Seyyid'e sürekli bütün

[117] Hurufiliğin kurucusudur.
[118] Aka (1994), *a. g. e,* s. 138.
[119] Manz *(2013) a. g. e,* s. 259.
[120] *A. a. g. e,* s. 232.
[121] Yüksel (2009a) *a. g. e,* s. 119.

hâkimlerden ve servet sahibi kişilerden hediyeler ve yemekler gelirdi. O bunları kabul eder ve ihtiyaç sahibi olan kimselere dağıtırdı. Fakat Sultan-ı a'zam Şahruh, onun şüpheli lokmaları yememiş olmasından bahsederek, bunun hikmetini sormuş ve Seyyid ona iki satır ile cevap vermiştir:

"Eğer dünya başlı başına nimetleriyle dolu bir sofra olsa Tanrı eri helalından başka bir şey yemez."

Bu cümle Şahruh'un hoşuna gitmemiştir. Onu imtihan maksadıyla sofrasına davet etmiş ve sofracısına git bir âcizin elinden malını zorla al ve ondan yemek yap diye emir vermiştir. Sofracı hemen şehir dışına çıkarak böyle birini ararken, sırtına bir bakımlı kuzuyu alıp şehre doğru gelmekte olan yaşlı kadına rastlamıştır. Sofracı, kadının sırtındaki kuzuyu zorla alarak onu mutfağa getirmiş ve ondan yemek yapmıştır. Şahruh, Seyyid ile birlikte bu kuzudan yapılan yemeği yemiştir. Sonra Şahruh, Seyyid'e, siz helalden başka bir şey yemem demiştiniz. Fakat bu yediğiniz yemek bir ihtiyar kadından zorla alınarak pişirildi, diye vakayı izah etmiş. Seyyid ona ey âlemin sultanı belki bunda Tanrının bir gizli hikmeti vardır demiş. Bunun üzerine kuzusu alınan ihtiyar kadın köşke çağırılmış. İhtiyar kadın durumu şöyle açıklamış. "Ben bir dul kadınım kocamdan mihr ve miras kalan bir sürü koyunum vardı. Bir oğlum var o da ticaret için Serahıs'a gitmişti. Onun hakkında iyi olmayan haberler almıştım. Bunun üzerine oğlum sağ salim gelirse Seyyid Ni'metu'llah'a bir kuzu nezrettim. Oğlum sağ salim geldi. Seyyid'in de şehirde olduğunu duyunca ona nezrettiğim kuzuyu vermek istedim. Fakat sizin sofracınız o kuzuyu benden zorla aldı" demiş. Bunu duyan Şahruh, Seyyid'den çok özür dilemiş ve bir daha onu imtihana kalkışmamıştır.[122]

Şahruh'un en değer verdiği âlimin Bahâeddin Nakşıbendi'nin de halifesi olarak gördüğü Muhammed Parsa olduğu söylenmektedir. Halil Sultan'ın Semerkant hükümdarı olduğu dönemlerde Muhammed Parsa ile Şahruh Mirza arasındaki mektuplaşmalardan haberdar olmuştur. Bu durumun kendi hükümdarlığını riske attığını düşünen Mirza Halil, Muhammed Parsa'yı Buhara'dan uzaklaştırmak istemiştir. Ona, Deşt-i Kıpçak'a gidip burada yaşayanların Müslümanlaşması için çalışmalar yapmasını söylemiştir. Fakat birkaç gün içerisinde Semerkant, Şahruh'un eline geçmiş ve Muhammed Parsa'da Buhara'dan ayrılmak zorunda kalmamıştır. Fakat Safî'nin *Reşehât-ı Aynü'l Hayât* eserine göre, Şahruh'un Semerkant'ı ele geçirmesi Muhammed Parsa'nın Buhara'dan ayrılmadan önce

[122] Devletşah-i Semerkandî (1977) *Devletşah Tezkiresi*, çev. Necati Lugal, İstanbul, s. 401–402.

Bahâeddin Nakşibendi ve Emir Külâl'ın mezarlarını ziyaret ederek dualarda bulunması neticesinde gerçekleşmiştir.[123]

Şahruh her zaman önde gelen ulemânın mezarlarını ziyaret etmiştir. Çarşamba günü Hanefi âlimi ve sufi Ebû'l Velid Ahmed el-Herevî'nin, Perşembe günleri Hâce Abdullah-ı Ensarî'nin türbelerine ziyaret ettiği bilinmektedir. Senede iki kere Hâce Mecuddin Talib-i'nin mezarını ve senede birkaç kere de Hace Katîb'in mezarını ziyaret etmiştir. Meşhed'de sekizinci İmam olarak bilinen İmam Rıza'nın türbesine sürekli ziyaret etmiş ve buralarda halkın önem verdiği mekân ve şahıslara her zaman ihsanlarda bulunmuştur.[124]

Şahruh, İmam Rıza türbesine ziyareti sırasında türbe ibadetlerini yerine getirdikten sonra, bu türbeye daha önce hazırlatmış olduğu bilinen 3000 miskal altın kandili armağan etmiştir. Daha sonra türbenin doğu tarafında bir bahçeli ve konak inşa ettirdiği bilinmektedir.[125]

Dindar bir hükümdar olan Şahruh Mirza, Kâbe örtüsünü hazırlamak arzusu içerisindeydi. Bu isteği üzerine dönemin Memlûk Sultanı Barsbay'a elçi göndererek Kâbe örtüsünü göndermek için kendisinin adağı bulunduğunu belirtmiştir. Memlûk sultanı Barsbay bu konu ile ilgili dört mezhep kadısını toplayarak fikir danışmıştır. Fakat kadılar tarafından da Mirza Şahruh'un isteği uygun görülmediğinden "şimdiye kadar Kâbe örtüsünü yalnız Mısır sultanlarının gönderdiğini" ifade etmiştir. Bu olumsuz cevap üzerine Sultan Barsbay ile Şahruh arasında tatsız tartışmalar meydana gelmiştir. Bu süreç Sultan Barsbay'ın vefatı ile son bulmuştur.[126] Yeni Mısır Sultanı Çakmak tahta oturduğunda Şahruh, Kâbe örtüsü hazırlama şerefinin kendisine verilmesi için tekrar teşebbüste bulunmuş ve Şeyyid Şemseddin bin Muhammed Zemzemî'nı elçi heyeti ile birlikte Mısır sarayına göndermiştir. Bunun üzerine Memlûk sultanı, sarayın önde gelen ülemalarına danışmadan, gelen elçi heyetine Şahruh'un isteklerini kabul ettiğini bildirmiştir. Şahruh 1444-1445 senesinde, içlerinde Timur'un hanımlarından birinin de olduğu ve yanlarında Kâbe örtüsü de bulunan kalabalık bir heyeti Kahire'ye gönderilmişti. Bunlar Türk adetlerine göre 9 sandık içerisinde getirilmişti. Fakat Memlûk sultanı bu verdiği sözden pişman olmuş ve kendi adamlarına Kâbe örtüsünü gizleme emrini vermiştir. Çünkü bu haberi duyan Mısır halkı, gelen elçilere örtü olayından dolayı zarar vermeye kalkışmışlar ve onların yanında olan firuze, inci gibi hediyelik eşyalarını ve ipek, kadife, kürk gibi kıymetli hediyelerini yağmalamışlardır. Memlûk sultanı bu işe karışan kimseleri şiddetli

[123] Yüksel (2009a) *a. g. e*, s. 119.
[124] Manz, (2013) *a. g. e*, s. 265.
[125] Aka (1994), *a. g. e*, s.195.
[126] *A. g. e, s.* 178.

bir şekilde cezalandırmasına rağmen Şahruh'un çok arzu ederek hazırlattığı Kâbe ötüsününün, Kâbe üzerine örtülmesi bir türlü gerçekleşmemiştir. [127]

Başka Müslüman devletlerde de özelikle Memlûklu devletinde çok görülen din görevlilerine yapılan şiddetli ihtilaflar, ulemânın talebelerine yanlış dersler verdiği suçları ile hapse atılması, hatta din görevlilerinin bazı suçlamalardan dolayı idam edilmesi gibi olaylar Timurlu hanedanında nadir rastlan bir durum olmuştur.[128]

Bunun ciddi örneği Timurlu hanedanının dindar hükümdarı olarak bilinen Şahruh tarafından gerçekleştirilmiştir. Şahruh ölmeden bir yıl önce torunu Muhammet b. Baysungur'un Irak Acem iline vali olarak tayın edilmesi ile yetinmeyip İsfahan'ı ele geçirmesi sonucunda hasta olmasına rağmen özellikle de eşi Gevherşâd'ın isteği üzerine İsfahan'a sefer çıkmıştır. Hiç bir zorluk çekmeden Muhammed'i yenilgiye uğratmış ve İsfahan'daki önde gelen Seyyid ve ulemâyı tutuklatarak onları öldürme emri vermiştir.[129] Bu olay sadece Şahruh gibi dindar bir hükümdarın dönemi için değil Timurlu devleti için de çok nadir karşılanan olumsuz durum olarak görülmüştür.

Şahruh, 1447 senesinde Rey şehrinde vefat etmiştir. Onun beş erkek çocuğu olup onlardan Uluğ Bey, babasının naibi olarak Semerkant'ta 44 yıl hüküm sürmüş, İbrahim Mirza ise Fars valisi olarak görev yapmıştır. Şerafeddin Ali Yezdî meşhur *Zafernâme* adlı eserini onun sayesinde yazmıştır. Mirza Baysungur ise hayatını babasının yanında ilim uzmanları ile birlikte geçirmiştir. Mirza Suyurgatmış, Mirza Muhammed Cuki ile birlikte bu çocuklarının dördü Şahruh hayatta iken vefat etmiştir. Şahruh'un vefatından sonra taht, onun hayatta kalan tek oğlu Uluğ Bey'in eline geçmiştir.

Herat'ı yönetim merkezi yapan Şahruh, burada çok önemli imar faaliyetleri de gerçekleştirmiştir. Öncelikle şehrin çevresini surlar ve hendeklerle çevreleyerek, şehre girmek için asma köprüler yaptırmıştır. Şehrin giriş kapılarını demirden yaptırarak, içini de yeniden düzenleyerek bir birine dikey iki sokakla dörde ayırmıştır. Sokakların birleştiği nokta şehir merkezi olup burada haftanın belirli günleri pazarlar kurdurmuştur. Sokağın iki yanında ise kapalı çarşılar bulunmaktaydı. Şehrin ortasında Şahruh'un ikamet ettiği büyük bir saray yapılmıştır.[130] Ayrıca Herat'ta bir Darü'ş-Şifa yaptırdığı, Herat'a yakın bir yerde ziyaretgâh yeri olan Hâce Abdulllah Ensâri'nin üzerine büyük bir türbe yaptırdığı bilinmektedir[131]

---

[127] A. *g. e*, s. 181-182.
[128] Manz (2013) *a. g. e*, s. 253.
[129] Aka (2010b) *a. g. m*, s. 294.
[130] Agâh Sırrı Levend (1965) *Ali Şir Nevâyî*, c. I, TTK, Ankara, s. 11.
[131] Aka (2010a) *a. g. m* s. 137.

Şahruh'un emirlerinden Firuzşah'ın da bu dönemin imar faaliyetlerine büyük katkısı olmuştur. Herat'ın ana caddesinde birçok binalar diktirdiği, hankâh ve "Çehar Bağ" isminde bir bahçe yaptırmıştır. Onun tasavvuf ilmine olan ilgisi ve Bahâeddin Ömer'e bağlılığı nedeniyle medrese, cami yaptırdığı ve Cam'daki türbelere himaye ettiği de bilinmektedir.[132]

Şahruh, Horasan'ın önemli şehirlerinden ve Türk sultanlarının başkentlerinden biri olan Merv şehrinin yeniden kurulmasını sağlamıştır. Eski zamanlarda güzel binaları ve şaşalı yapıları olan bu şehir, geçirdiği savaşlar sonucunda harabe haline dönüşmüştür. Şahruh, 1410 senesinde şehrin eski haline dönmesi için yeni imar faaliyetlerinin başlatılması emirni vermiştir.[133]

Şahruh, döneminde imar ve kültür faaliyetlerine katkıda bulunanlar sadece mirzalar değil döneme damgasını vuran hanımefendiler, Gevherşâd, Tuman Ağa ve o dönemde devlet vazifesindeki önemli emirler Alike Kükeltaş, Emir Firuz Şah, Şah Melik gibi isimler de büyük katkı sağlamışlardır.[134] Özellikle Şahruh'un eşi Gevherşâd'ın, Meşhed'de İmam Rza Türbesinin yanında, 1416-1419 yıllarında yaptırdığı mescid-i Cuma, darü's-siyade ve darü'l-hüffaz inşa ettirdiği bilinmektedir.[135] Gevherşâd, Herat'ta da İncil kanalının kıyısında iki minareli cami, medrese ve bir türbe yaptırmıştır. Gevherşâd'ın kendisi ile birlikte birçok Timurlu şehzadeleri de buraya defnedilmiştir.[136]

Şahruh'un diğer eşi Mülket Ağa'da Herat'ın dışında Hâce Çihilgezî'nin mezarı yanında bir medrese, Belh'de bir medrese ve Herat'ta da hangah, darü'l-hadis, darü'ş-şifa, ve iki tane de hamam yaptırmıştır. Ayrıca Herat'ın dışında Dere-i Zengi ile Çihil Duhterân arasında büyük bir Rabat yaptırdığı da bilinmektedir.[137]

Şahruh'un hükümdarlığı döneminde Herat şehri büyük bir gelişme gösterip, Horasan'ın en önemli kültür merkezi olmuştur. Sanat ve mimari açısından da eski Timurlu başkenti Semerkant'tan geri kalmamıştır.

1.3.**Uluğ Bey Dönemi (1447 – 1449)**

Uluğ Bey 1394 yılında Azerbaycan'ın Sultaniye şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Emir Timur'un küçük oğlu Şahruh, annesi ise Çağatay asilzadelerinden Gıyâseddin Tarhan'ın kızı Gevherşâd Aga'dır. Çocuğun asıl adını Muhammed Taragay koymalarına

[132] Manz (2013*) a. g. e*, s. 266.
[133] Aka (1994) *a. g. e*, s. 206.
[134] Alan, *a. g. e*, s. 303.
[135] Manz (2013) *a. g. e*, s. 264.
[136] Aka *(*2010) *a. g. e*, s. 138.
[137] *A. g. e*, s. 138.

rağmen daha Timur hayatta iken Uluğ Bey ismi daha çok kullanılmış ve ilk koyulan adı tamamen unutulmuştur.[138]

Uluğ Bey de dedesi Emir Timur gibi aslı Cengiz han nesline dayanan Özbek han soyundan gelen Muhammed Sultan'ın kızı ile evlenerek "Küreken" unvanını almıştır. Şahruh'un kendisi ve çocukları arasında hiçbir Mirza bu unvan ile anılmamıştır. Uluğ Bey'in bu evlilikten 1412 senesinde dünyaya gelen kızı da Hanzâde ismine layık görülmüştür.[139]

Emir Timur Suriye'yi fethettiğinde, Şam vilayetinde bir kıymetli kılıç ele geçirmiştir. Fakat fetih sevinciyle kılıcın üzerine Farsça "Bu kılıç benimdi şimdi onu aziz oğlum Uluğ Bey Bahadır'a bağışladım" yazısıyla Uluğ Bey'e hediye olarak vermiştir[140]. Bu değerli hediyeye rağmen Uluğ Bey, pek fazla savaşlara katılmamış, babası Şahruh'un seferlerine de sadece askerlerini göndermek ile yetinmiştir. Babasını ziyaret etmek amacıyla Herat'a gitmesinin dışında pek fazla Timurlu topraklarına ziyarette dahi bulunmamıştır.[141]

Şahruh, Timurlu devletinin başına geçtiğinde, başkenti Herat'a taşımakla birlikte Uluğ Bey'i 16 yaşında iken Semerkant'ın hâkimliğine tayın etmiştir. Uluğ Bey'in 38 yıl boyunca emirlik yaptığı topraklar Kuzeybatı 'da Ceyhun Irmağından Soğanak ve Kuzeydoğu 'da Aspray şehrine kadar geniş topraklardan ibarettir. Fakat zamanın büyük bir kısmını ilime adamış olan Uluğ Bey, devlet yönetimini babası Şahruh'un yardımı ile sürdürmüştür. Diğer emirler gibi hutbelerde ve sikkelerde babası Şahruh'un adını kullanmıştır.[142] Uluğ Bey, babası Şahruh'un ölümünden sonra iki sene Timurlu devletinin hükümdarı olarak bilinmektedir ve bu dönemde devletin başkenti tekrar Semerkant şehri olmuştur.

Uluğ Bey, yaptığı savaşları ile değil de ilmi araştırmaları ile daha çok ün salmıştır. Tarihte onunla ilgili "Uluğ Bey gelinceye dek İslam dünyasında bir bilginin tahta oturduğu görülmemiştir"[143] cümleleri kullanılmıştır. Astroloji ilmine de merak sarması nedeniyle oğlu Abdüllatif tarafından öldürüleceğini önceden tahmin etmiş ve bu yüzden oğlunu kendinden uzak tutmaya çalışmasına rağmen en sonunda oğlu Abdullatif tarafından ölüm emri verildiği bilinmektedir.[144]

---

[138] Bartold *a. g. e,* s. 47-48.
[139] Bartold, *a. g. e,* s. 90.
[140] Tacü's-Selmâni, *a. g. e,* s. 12,
[141] Bartold, *a. g. e,* s. 91.
[142] Yavuz Unat (2012) "Uluğ Bey," *DİA,* c. XLII, İstanbul s. 127.
[143] Bartold, *a. g. e,* s. 133.
[144] Hüseyin Gazi Topdemir, Yavuz Unat (2013) *Bilim Tarihi,* Pegam Akademi, Ankara, s 118.

Uluğ Bey'in Semerkant'ta hüküm sürdüğü dönemlerde, Şahruh'un saltanatı dönemine karşı dini bilimlerin baskın olduğu bir eğitim sistemi değil de ilmin her dalında çalışmak isteyenlere müsaade edilmiş ve destek verilmiştir. Bu yüzden Uluğ Bey'in devlet yönetiminden ve ya siyasi faaliyetlerinden bahsetmekten ziyade, onun bir bilim adamı olarak yaptığı faaliyetlerden daha çok bahsedilmektedir.

Uluğ Bey hâkimliğe tayın edildiği yıllarında yaptırdığı ilk bilim merkezlerinden biri Buhara'daki medresedir. Bu medresenin kapısı üzerine; "Kadın-erkek bütün Müslümanlara ilim tahsil etmenin farz olduğunu" bildiren hadisi yazdırmıştır.[145]

Uluğ Bey, döneminin önde gelen âlimleri arasında önemli yere sahiptir. Onunla ilgili Devletşah şunları söylemiştir: *Sultan Uluğ Bey Gürkan(Tanrı rahmet eylesin) adaletli bilgin, kahhar ve himmet sahibi bir Padişah idi. Yıldızlar ilmindeki derecesi yüksekti. Bu ilimin inceliklerine vakıftı. Âlimlere çok hürmet ederdi. Onun zamanında ilim ve fazilet sahiplerinin mevkii çok yüksek idi. Kendisi hendese ve heyet ilimlerini çok iyi bilirdi. Âlim ve Fazıllar İslam devrinde ve hatta İskender-i Zü'l-Karney'in zamanından şimdiye kadar geçen müddet içinde onun gibi bir padişahın saltanat tahtına oturmadığından müttefiktirler. Riyâziye ilminde büyük bir kudret sahibi idi ve yıldızların rasadı ile meşgul olmuştur."*[146]

Uluğ Bey, Semerkant valiliği döneminde matematik ve astronomi ilimlerine daha çok ilgi göstermiş ve bu konular üzerine Gıyâseddin Cemşid Kâşî, Kadızâde-i Rûmî gibi devrin ünlü bilim adamlarından ders almıştır.

Bu âlimlerle ilgili Abdurrezzâk Semerkandı'de kendi eserinde, Uluğ Bey'in o dönemin Eflatunu olarak bilinen Kadızâde Rûmî'nin, talebesi olduğunu, hatta Kadızâde'nin ona "evladım" diye hitap ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca dönemin Batlamyus'u olarak görülen Mevlânâ Alâeddin Ali Kuşçu ve Uluğ Bey'in ricası üzerine Kaşan'dan, Semerkant'a gelen Mevlânâ Gıyâseddin Cemşid gibi asrın mucizesi olan âlimler ile bir araya gelerek birçok bilim dalında ve özellikle de riyazi ilimlerde yeni bir gelişim ortaya koymuşlardır,[147] şeklinde aktarmıştır.

Uluğ Bey'in, Semerkant'ta yaptırdığı inşası 1417 de başlayıp 1421 de biten medresesinde çeşitli bilim dallarında, ölümüne kadar eğitim verilmiştir. Dört ayrı köşede dört ayrı dershane bulunan ve her dershaneye ayrı bir müderris tayın edilen bu medresenin

[145] Aka (2010a) *a.g.e,* s 138.
[146] Devletşah, *a. g. e,* s. 428.
[147] Semerkandî, *a. g. e,* s. s. 379.

başına Kadızâde Rûmî getirilmiştir.[148] Bu medrese, Timurlu tarihi döneminin en önde gelen bilim merkezi olarak bilinmektedir.

Onun, astronomi biliminde çok iyi olduğu ile ilgili Ali Şir Nevâyî'de eserinde şöyle bilgi vermiştir: "*Bilgin Padişah idi. Üstünlükleri pek fazla idi. Yedi tür kıraat ile Kur'ân-i Mecîd* hatırında idi. *Zic yazacak ve rasat bağlayacak kadar Hey'et ve Riaziye'yi iyi bilirdi*. *Onun zici hala yaygındır. Bu faziletlere sahip olmakla beraber namaza da meyillidir"*.[149]

Uluğ Bey'in Semerkant'ta yaptırdığı önemli binalarından birisi de Kadızâde, Kaşanî, Ali Kuşçu ile birlikte kararlaştırarak bir gözlemevi kurmasıdır. Bu gözlemevi İslam bilim dünyasında en önemli yere sahiptir.[150] Gözlemevinin meşakkatli bir şekilde encamları bulunarak kurulmasıyla birlikte burada "Uluğ Bey" astronomi mektebi de vücuda getirilmiştir. Bu mektepte, matematik ve astronomi ilimlerinden verilen dersler, gözlemevi sayesinde hem teorik hep pratik şekilde uygulama şansını yakalamıştır. Mektebin ilmi araştırmalarda meşhur olması nedeniyle ilerde buradan esinlenerek Şark ülkelerinde özellikle de Hindistan'da buna benzer rasathaneler kurulduğu malumdur.[151]

Bu gözlemevi 21 metrelik yükseklikte olup, Kühek Tepesi'ne kurulmuş olan üç katlı bir yapıdır. Tepe ile birlikte 50 metre yüksekliği bulan gözlemevi yatay 23 metre, uzunluğu 30 metre alanı kapsamış ve çevresi de bahçe ile çevrilmiştir. Gözlemevinde yapılan çalışmalar sonucunda *Zîc-i Uluğ Bey* adlı gözlemlere dayalı önemli astronomik eser meydana gelmiştir. Bu eser dört bölümden ibaret olup onun dördüncü bölümü astronomi ile ilgilidir. Bu bölüm tam 1018 yıldız gözlemlenerek yazılmış ve konu üzerinde çalışanlar için önemli eser niteliğindedir.[152] Ayrıca eser Türkiye'de *Zîc-i Uluğ Bey (Uluğ Bey'in Astronomi Cetvelleri)* adı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2012'de yayınlanmıştır.[153]

Eser, 1437 yılında tamamlanmıştır. Bu eser tamamlandığı gün Uluğ Bey, Bağı Meydanda tüm müderris ve talebeleri toplamış ve eserin bitiş şerefine büyük bir ziyafet vermiştir. Medrese ve rasathanede çalışan ve okuyan herkese hediyeler dağıtmıştır.

---

148 Topdemir, Unat, *a. g. e*, s. 119.
149 Nevâyî, *a. g. e*, s. 516.
150 Topdemir, Unat, *a. g. e*, s. 120; Aydın Sayılı (1988) *The Observatory in Islam and Its Place In The General History Of The Observatory*, TTK, Ankara, s. 260.

151 I. Abdullayev, H. Hikmetullayev, (1969) *Semerkantlı Âlimler*, Özbekistan SSSR Fen Neşiryatı, Taşkent, s. 54.
152 *A, g. e*, s. 55.
153 Uluğ Bey (2012) *Zîc-i Uluğ Bey* (*Uluğ Bey'in Astronomi Cetvelleri)*, çev. Mustafa Kaçar- Atilla Bir, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

Günün sonunda münşi Hâce Ebû'l Kerim Harezmî'yi yanına çağırarak eserinin el yazmasını onun eline tutturmuş ve şunları söylemiştir: "Mevlânâ, işin büyük kısmı size kaldı. Bu eseri sizin ilginize ve tecrübenize teslim ediyorum. Bunu çok güzel bir nüsha halinde yazmanız için size ricada bulunuyorum" demiştir. Münşî, iki eli ile el yazıyı alıp gözlerine sürterek hemen makamına gitmiş, eseri temiz ve güzel bir şekilde yazmaya başlamıştır.[154]

Zîc-i Uluğ Bey adlı el yazmasının nüshası Özbekistan Devletinin (Uz SSR) Şarkiyatşinaslık Enstitüsünde bulunmaktadır, (inv No 2214). Esere önemli astronomi âlimleri Ali Kuşçu ve Abdülali b. Muhammed-i Bircendî tarafından şerh de yazılmıştır. Hatta Bircendî'nin *Şerh-i Zic-i Kuregeni* eserinin el yazısı da aynı enstitüde 704 numaralı rafta bulunmaktadır.[155] Eserin Türkiye'de olan nüshası ise Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi, Revan-1714 numarada bulunmaktadır.[156]

Uluğ Bey'in *Zîc-i Uluğ Bey* adlı eseri çeşitli dillere tercümesi yapılmış, Doğu'da ve Batı'da astronomlar tarafından XVII yüzyıllara kadar kullanılmıştır.[157] Bu gözlemevinde yapılan çalışmalar hassas bir şekilde "seyyar ve sabit yıldızlar takip edilerek dilpezir (zarif) nakışlarla benazir (eşsiz) rakamlarla çizilmiştir. Eser meydana gelirken bundan önceki Nasreddin Tûsî'nin *Zîc-i Cedid-i İlhânî* eserinden de faydalanılmıştır."[158]

Zîc-i Uluğ Bey eserinin mukaddimesinde şöyle denilir: "*Tanrının kulu Uluğ Bey ibn Şahruh, ibn Emir Timur Kuregen'in, bendeyi fakir ve hakirge, imtiyaz ve ihtisas bağışında bulundular ki garaip nigar kitap bitiş ve anda yıldızlar hareketini iftihar ve iştihar etmiş. Hazreti üstat allame Kadızâde diye şöhret bulan Mevlânâ Selâheddin Musa, onu tanrı teala rahmet kılsın ve Cenab'ı Mevlâney-i Azâm, âlem hâkimlerinin iftiharı, Mevlânâ Gıyâseddin Cemşid'in yardımı ve desteği ile bu vazifeye girişildi. Lakin işin başında Mevlânâ Gıyâseddin Cemşid tanrının rahmetine kavuştu. Rasat bağlanıp tertibe koyulmaya başladığı zaman da üstat (Mevlânâ Selâheddin Musa Kadizâde Rumî) hem vefat etti. İş Ali ibin Muhammed Kuşçu ittifaklığında sona erdi".*[159] Bu cümlelerde de malum olduğu gibi rasathanenin kurulmasında önemli yere sahip olan iki isim Kadızâde Rumî ve Gıyâseddin Cemşid rasathane bitmeden vefat etmiş ve araştırmanın kalan bölümünü Uluğ Bey ve matematikçi âlim Ali Kuşçu birlikte sonlandırmıştır.

---

[154] Borubay Ahmetov (1989) *Uluğ Bey*, Özbekistan LKSM Merkezi Komiteti, "Yaş Gvardiya Neşiryatı" Taşkent, s 116.
[155] Abdullayev, *a. g. e*, s 54.
[156] Uluğ Bey, *a. g. e*, s. 9.
[157] Topdemir. Unat, *a. g. e*, s. 120.
[158] Semerkandî, *a. g. e*, s. 380.
[159] Ahmetov, *a. g. e*, s. 117.

Uluğ Bey, sadece astronomi ile yetinmiş değildir. Onun fen, edebiyat ve tarih hatta musiki ile de ilgilendiği malumdur. O, sadece bu ilimlerde eser inşa edenlere hamilik yapmamış bizzat kendi de bu faaliyetlerde yeteneğini test etmiş olarak bilinmektedir. Onun Orta Asya halkları tarihine ait *Şeceretü'l-Etrak ve Ulus -ı Erbaa-i Cengizi* eseri de mevcuttur. Bu eserin Britanya müzesinde saklandığını ve kısaltılmış bir şekilde tercüme edilerek 1838 de "Şecerat-i et-Türk" ismi ile Londra'da da yayınlandığı söylenmektedir.[160]

Uluğ Bey rasathanesi ile ilgili ünlü Fransız filozof Voltaire şöyle demektedir: "Emir Timur'un yerine Semerkant tahtına oturan Uluğ Bey burada bir akademi kurarak *Semerkant Akademisi* ile ün salmıştır. Bu akademide yapılan çalışmalar yer küresini ölçme ve astronomik cetvelleri düzme konusunda uzmanlaştılar."[161] Bu cümlelerden görüldüğü gibi Uluğ Bey rasathanesi Batı'da Semerkant Akademisi olarak kendinden söz ettirmektedir.

Uluğ Bey'in hafızasının çok iyi olduğu bilinmekle birlikte bununla ilgili Devletşah'ın eserinde şöyle beyan edilmiş: "Uluğ bey ava çıkmayı çok severmiş ve avladığı kuşların listesini tutmayı alışkanlık edinmişti. Fakat bir gün o liste kaybolmuş. Defter ortaya çıkamadığından Uluğ Bey o listeyi ezbere tekrar yazdırmış, bu arada defter de bulunmuş. Eski liste ile yeni listeyi karşılaştırıldığında değişen dört beş kelime dışında herşeyin tamı tamına aynı olduğunu görenler onun hafızasının kuvvetli olduğuna çok şaşırmışlardı".[162] Onun hafızasının kuvvetli olduğuna dair başka rivayetlerde mevcuttur.

Emir Timur'un hükümdarlığından sonra en fazla imar faaliyetleri Uluğ Bey zamanında gerçekleşmiştir. Onun zamanında yapılan imar faaliyetlerinden bahsedilecek olursa Zahreddin Babür'un hatıralarından şunlar aktarılabilir: "*Uluğ Bey Mirza'nın imaretlerinden medrese ve hangah Semerkant kalesinin iç tarafındadır. Hangahın kubbesi fevkalâde büyüktür. Onun kadar büyük bir kubbenin dünyada bulunmadığını söylerler. Bu medrese ve hankâhın yanında, Mirza Hamamı diye meşhur olan iyi bir hamam yaptırmıştır. Döşemesi muhtelif taşlardandır. Horasan ve Semerkant'ta böyle bir hamamın bulunduğu malum değildir".*[163]

Ayrıca Emir Timur zamanında da kullanılan fakat inşası tam bitmeyen Şah-ı Zinde, ve Gûr-i Emîr gibi imaretler de onun döneminde bitirilmiştir.[164] Babur'un da söylediği gibi Uluğ Bey'in Semerkant'ta yaptırdığı binalar ve meydana getirdiği ilmi faaliyetler, onun

[160] Abdullayev, *a. g. e*, s. 55; Uluğ Bey, *a. g. e*, s. 23-24.
[161] Ahmetov, *a. g. e*, s. 112.
[162] Devletşah, *a. g. e*, 429.
[163] Babür, *a. g. e*, s.71.
[164] Abdullayev, *a. g. e*, s. 56.

Timurlu hükümdarlığından ötürü İslam âleminde önemli bir bilim insanı olarak bilinmesine neden olmuştur.

Uluğ Bey'in de selefleri gibi şeyh ve ulemâya saygı gösterdiği malumdur. Allah'ın adı geçtiği her konuda hassas davrandığı da bilinmektedir. Bir keresinde Nizâmeddin Hamuş adında tanınmış bir şeyhin oğlu münasebetsiz bir suç işlediğinden hükümdara (Uluğ Bey'e) yakalanmamak için saklanmıştır. Buna karşılık Şeyhülislâm ve Uluğ Bey, onun babası şeyh Hamuş'un huzuruna getirilmesini istemiştir. Şeyh, başı açık şekilde atın arkasına bindirilerek o sırada Bağ-ı Meydanda bulunan Uluğ Bey'in huzuruna getirilmiştir. Uluğ Bey, şeyhi oğlunun terbiyesinden sorumlu tutarak sert bir şekilde azarlamaya başlamış. Bu kadar hakarete dayanamayan şeyh sonunda şöyle demiştir: "Bütün bu sözlere ben sadece bir cevap ile karşılık vereceğim, o da: ben bir Müslümanım. Bana inanıyorsanız ne ala, eğer inanmıyor olsanız gönlünüzden ne geçiyorsa yapabilirsiniz." Bu sözler Uluğ Bey'i çok derin etkilemiş ve hemen şeyhin serbest bırakılmasını emretmiştir.[165]

Uluğ Bey, babası Şahruh kadar dindar bir kişiliğe sahip değildir. Daha fazla dedesi Timur gibi serbest düşünceli olup, yeri geldiğinde ölen akrabalarının ruhları için Kur'an okutan, fakirlere dervişlere sadaka dağıtan, yeri geldiğinde ise İslam dinine aykırı olan oyun ve içkili eğlenceleri düzenleyen, babasının aksine saz sohbetli şenlikler yapan bir karaktere sahiptir. Fakat hükümdarlığını oğlu Abdullatif'e devretmek zorunda kalınca Mekke'ye giderek hayatını dini ibadetlere adama düşüncesi ile yola çıkmış bulunmasına rağmen, oğlu tarafından öldürülmesi sonucunda bu isteğini de gerçekleştirememiştir.[166]

Uluğ Bey'in oğlu Abdullatif tarafından öldürülmesi o dönemin tarihi eserlerinde şöyle zikredilmiştir: "Onun (Uluğ Bey) oğlu bütün dinlerin, bilginlerin ve Âdemoğlunun faziletleri tarafından kabul edilen baba hakkını çiğnemiştir. İslâm ve İskender döneminde, onun gibi bilgin filozof görülmemiştir ve o faziletli babasını öldürtmüştür." Abdullatif, babası Uluğ Bey'i, Abbas denilen bir adama teslim etmiş ve Abbas'da onu öldürerek şehitlik rütbesine ulaştırmıştır. Baba katili Abdullatif de babasının sadık adamlarından olan Baba Hüseyin tarafından öldürülmüştür.[167] Bazı şairler Uluğ Bey'in öldürülmesi üzerine şiirler yazmışlardır:

"Baba katili pâdişah olmaz. Olsada onun pâdişahlığı altı aydan fazla sürmez"[168]

---

[165] Bartold, *a. g. e,* s. 120.
[166] Yüksel (2009a) *a, g, e,* s. 33.
[167] Emuruddin Berdimuradov ,(1996), *Gur'i Amir Makbarası (Gûr-i Emir Türbesi),* Abdullah Kadiri Adındaki Halk Mirası Neşriyatı, Taşkent, s. 22
[168] Devletşah, *a. g. e,* s. 431

Uluğ Bey'in şehit edildiğine dair bilgileri, 18 Haziran 1941 senesinde Rus araştırmacı heyeti tarafından onun mezarının açılması sonucunda ulaşılan bulgular da desteklemektedir. Çünkü mezar açıldığında Uluğ Bey'in naşı, İslam dinine uygun olarak başı kıbleye doğru konulmuş, fakat kefensiz bir şekilde kıyafetleri ile definedildiği ortaya çıkmıştır.[169]

Semerkant, Uluğ Bey'in vefatından sonra sosyal ve kültürel açıdan zayıflamıştır ve önemli ilim merkezi olma vasfını Sultan Hüseyin Baykara döneminde tekrar yıldızı parlayan Herat şehrine devretmiştir.

1.4. Ebu Said Dönemi (1451 – 1469)

Ebû Said Mirza 1424'de dünyaya gelmiş olup, Timur'un Oğlu Miranşah Mirza'nın torunudur. Babası Muhammed Mirza, Ebu Said çocuk yaşta iken hayatını kaybetmiş ve oğlunu dönemin Semerkant valisi olan Uluğ Bey Mirza'ya emanet etmiştir.[170]

Ebû Said'in çocukluğu veya Uluğ Bey'in himayesinde olduğu döneme ait kayda değer bilgilerin bulunmamasıyla birlikte İsfizârî'nin onun hakkında: *Uluğ Bey'in ordusunda idi, bağımsızlık ve saltanat hayalini kuruyordu,* cümlelerine bakılırsa onun Uluğ Bey, saltanatının askeri kanadında görev aldığı düşünülmektedir. Ayrca onun saltanat meclislerinde geçirilen eğlenceli törenlerden hoşlanmadığı da bilinmektedir.[171] Bu nedenle de Uluğ Bey döneminde eğitim ve destek gördüğü düşünülmesine rağmen, taht kavgasında üstün gelerek saltanatı ele geçirdiğinde Uluğ Bey'in değil de daha dindar hükümdar olarak bilinen Abdullatif'in katillerini bulmuş ve cezalandırmıştır.[172]

Ebû Said, 1451 de Semerkant tahtına oturarak, önce Mâverâünnehir'i sonra Horasan topraklarını da ele geçirmiş ve on sekiz yıla yakın hükümdarlık sürmüştür.[173] Hükümdarlık sürecinde İslam dininin kurallarını yerine getiren hükümdar olarak bilinmekle birlikte şeriatın kanunlarına ters gelen, ticaret yapan esnaftan alınan" tamga" vergisini de yasaklamıştır. Devlet yönetimini Nakşibendi tarikatının o dönemki önde gelen ismi Ubeydullâh Ahrâr'ın etkisi altında gerçekleştiren Ebû Said, sıkı bir dini yönetim kurmaya çalışmıştır.[174] Bu yüzden dini bilimler dışında dünyevi bilimlere itibar vermemiş ve saltanatın etkin kuralları Ahrâr'ın istekleri üzerinde kurulmuştur. Çünkü insanüstü

[169] Berdimıradov, *a. g. e*, s. 18-19.
[170] Abdulkadir Yuvalı (1994) "Ebû Said Mirza Han*" DİA*, c. X, İstanbul, s. 224.
[171] Alan, *a. g. e*, s. 122-123.
[172] *A. g. e*. s. 129.
[173] *A. g. e*, s. 303.
[174] Yuvalı, *a. g. m*, s. 225.

güçlerinin de oluğuna inanılan Mevlânâ Ahrâr, Ebu Said'in Timurlu tahtını ele geçirmesinde önemli manevi destekleri olduğu söylenmektedir.

Mevlânâ Ahrâr 1404 senesinde Taşkent'te dünyaya gelmiş ve 1490 senesinde Semerkant'ta vefat etmiştir.[175] Ebû Said, Semerkant tahtını ele geçirmesinden itibaern Taşkent'te ikamet eden Mevlânâ Ahrâr'ı kendi yanına davet etmiştir. Ahrâr'ın Semerkant'ta ikamet ettiği dönemlerde Nakşibendi tarikatının önde gelen isimlerinden olmasıyla birlikte tarım ve ticaret ile de meşgul olduğu bilinmektedir. Mevlânâ Ahrâr, Semerkant, Buhara, Taşkent gibi büyük şehirlerden dükkân, bahçe, köy, mezra, sulama kanalları, satın almış ve onları cami medrese tekke gibi eğitim birimlerine vakfetmiştir. O dönemdeki bazı savaşları önlemek için iki taraf ile de görüşmeler yapmış ve bu konuda etkili olmuştur. Ayrıca birçok Gayrimüslim kişilerin Müslüman dinini kabul etmesine de vesile olmuştur.[176]

Ebu Said'in Timurlu saltanatına hükümdarlık etmesi süreci esnasında Mevlânâ Ahrâr'ın etkisi o kadar fazla olmuştur ki bazı araştırmacıların "Semerkant'ta Uluğ Bey'in kırk yıllık saltanatının yerine Ebu Said'in daveti üzerine Semerkant'a gelen Ubeydullâh Ahrâr'ın kırk yıllık hükümdarlığı süreci başlamıştır" ifadesini kullanmışlardır. Bunun nedeni ise Timurlu Saltanatında saygı gören din adamları bu kadar ileri derecede devlet siyasetine dâhil edilmediğinden kaynaklanmaktadır.[177]

Mevlânâ Ali bin Hüseyin es-Safî *Reşahat Ayne'l-Hayat* adlı eserinde, Mevlânâ Ahrâr'ın faik yeteneği ile ilgili birçok hikâyeler beyan etmektedir. Bu hikâyelerin birinde Semerkant tahtını ele geçiren Ebû Said'in bu zaferi pek uzun sürmemiş o dönemde Timurlu saltanatını Horasan topraklarının hükümdarı Timurlu mirzası Ebû'l Kasım Babür'ün Semerkant'a doğru yola çıktığı haberi gelmiştir. Ebû Said, kendisine göre daha kuvvetli askeri birliğe sahip olan Ebû'l Kasım'ın karşısında tutunamayacağı düşüncesi ile Semerkant'ı terk edip Türkistan topraklarına çekilmek için hazırlık yapmıştı. Fakat Mevlânâ Ahrâr, onu bu yolundan döndürerek zaferin ondan yana olacağına ikna etmiştir. Gerçekten bu imkânsız olduğu düşünülen savaştan zafer ile çıkan[178] Ebû Said Mirza, Mevlânâ Ahrâr'ın kudretine inanmış ve bundan sonra devlet yönetimini bizzat onun etkisi altında sürdürmüştür.

---

[175] *A. g. m*, s. 19-20.
[176] Necdet Tosun (2012) "Ubeydullâh Ahrâr*", DİA*, c. XLII, s. 19.
[177] Yüksel (2009a) *a. g. e,* s. 127-129.
[178] Ali bin Hüseyin es-Safi (2017) *Reşhat Ayne'l-Hayat*, çev. Necip Fazıl Kısakürek, Alem Yayıncılık, İstanbul s. 351-352.

Bu zafer esnasında Ebû'l Kasım tarafından Ebû Said'a gönderilen elçi heyeti arasında geçen muhabbette Babür'ün elçisi Mevlânâ Mehmet Muamma isimli kişi Mevlânâ Ahrâr'ın yanına gelerek "Bizim Mirzamız son derece gayretli yüksek himmetli bir zattır. Ne tarafa yönelse o tarafı temizler ve zapt etmeden dönmez" demesi üzerine, Mevlânâ Ahrâr, "Eğer Mirza Babür'ün büyük babası Mirza Şahruh'un kalbimizde olan sevgisi ve üzerimizdeki hakları olmasaydı, neticeyi görürdünüz. Ben dedeleri zamanında Herat'ta idim, onun zamanında çok iyilikler ve himmetler gördük hakkını çiğneyemeyiz"[179] cevabını vererek kendi kudretini bir kez daha vurgulamıştır. Bunun gibi birçok hikâyeyi barındıran bu eser özellikle Ebû Said ile Ubeydullâh Ahrâr'ın ilişkilerinde Ahrâr'ın etkisini gözler önüne sermiştir.

Ebû Said Sultan, Mâverâünnehir ve Horasan topraklarında hâkimiyetini kabul ettirmesi sürekli diğer Timurlu mirzaları ile mücadele içerisinde gerçekleşmiştir. Onun döneminde pek fazla saray meclisleri yapmaya veya sanat uzmanlarına hamilik etmeye zamanı olmamıştır. Bu yüzden onun döneminde adından söz ettirecek kadar kültür faaliyetleri olmadığı bilinmektedir. Ancak Ebû Said'in tarım alanlarına ve imar faaliyetlerine önem verdiği söylenmektedir. Herat'ta ve çevresinde en önemli sulama kanalları bizzat onun isteği ve desteği üzerine yapılmıştır. Herat'ın Irak kapısı çıkışında Ak Saray ve Zagan bağında dört kemerli çarşı ve Herat yakınında kasabalarda yapılan bazı imaretler onun hamiliği sonucunda meydana gelmiştir.[180] Fakat bu dönemde kültür faaliyetleri ile ilgili önemli kaynaklara raslanmasa dahi, Ubeydullâh Ahrâr'ın İslam dini ve Nakşibendilik tarikatı, onun faziletleri ile ilgili önemli derslerin verildiği ve bu konuda uzman kişilerin yetişdiridiği muhtemeldir.

Devletşah'ı nın ifade ettiğine göre, "Ebû Said zamanında yaşayan büyük âlimler şunlardır: Meşayiten tarikat ve hakikatin sultanı Hâce-i Ahrâr, âlimlerden Mevlâna Kutbü'd-din Ahmed İmamü'l Herevî, şairlerden Abdü's- Samed Bedahşî, Hâce Muhammed Birse."[181]

Ebû Said, Ak Koyunlulara karşı Azerbaycan topraklarına yaptığı savaşta Uzun Hasan'a esir düşmüştür. Babaannesi Gevherşad Hatun'un intikamını alması için Şahruh'un torunu Yadigâr Muhammed Mirza'ya teslim edilmiş ve 1469 senesinde Yadigâr Mirza tarafından öldürülmüştür.[182]

---

[179] Safi, *a. g. e*, s. 352.
[180] Alan *a. g. e*, s. 303-305.
[181] Devletşah, *a. g. e,* s. 555.
[182] Yuvalı, *a. g. m*, s. 225.

Ebû Said Mirza'nın ölümünden sonra Horasan toprağını ele geçiren Sultan Hüseyin Baykara, Mâverâünnehir topraklarına da hâkim olma teşebbüsünü gösterememiştir. Neticede Timurlu saltanatı bir daha birleşmemek üzere Mâverâünnehir ve Horasan saltanatlarına bölünmüştür. Bu dönemde Mâverâünnehir, Timurlu saltanatının en zayıf halkası olmuş ve Horasan'dan daha önce Özbekler tarafından ele geçirilmiştir. Fakat Horasan toprakları Sultan Hüseyin Baykara'nın hâkimiyetinin altında 37 seneye yakın bir süre Timurlu saltanatı ismini korumuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SULTAN HÜSEYİN BAYKARA'NIN HÜKÜMDARLIK DÖNEMİ

2.1. Sultan Hüseyin Baykara'nın İlk Yılları ve Taht Mücadelesi

Hüseyin Baykara, Haziran 1438 de Herat'ın, kuzeydoğusunda bulunan Devlethâne Sarayında dünyaya gelmiştir. Sultan Hüseyin Baykara'nın babası Gıyâseddin Mansur Mirza, Baykara Mirza'nın üçüncü oğludur. Baykara Mirza ise Emir Timur'un ikinci oğlu Ömer Şeyh'in, en küçük oğludur. Sultan Hüseyin Baykara'nın annesi Firuza Beğüm ise Emir Timur'un büyük kızı Ağa Begüm'ün oğlu olan Sultan Hüseyin'in kızıdır. Firuza Begüm'ün annesi yani Sultan Hüseyin'in eşi Kutluğ Sultan Begüm, Miranşah Mirza'nın kızıdır. Sultan Hüseyin Baykara, Emir Timur'un oğulları Ömer Şeyh Mirza'nın ve Miranşah Mirza'nın torunudur. Bu açıdan bakıldığında Sultan Hüseyin Baykara hem anne hem baba tarafından Timurlu soyundan gelmektedir.[183]

Konuyla ilgili Ali Şir Nevâyi'de kendi şiirinde şöyle demiştir:

"Şah Sultan Hüseyin bin Mansur

Kim birip nusratı cihanga sürür

Hem ata han u hem anga han

Yok, cihanda anın gibi yana han"[184]

(Mansur'un oğlu Şah Sultan Hüseyin

Allah yardımı ile hükümdar oldu

Babası ve annesi han soyundan idi

Cihanda onun gibi dertli han yoktu)

Timur öldüğünde, Sultan Hüseyin Baykara'nın dedesi Mirza Baykara'nın 12 yaşında olduğu bilinmektedir. O, kendisine verilen Fars hâkimliğini 1415 yılında amcası Şahruh'a karşı kaybetmiştir. İlk başta Kandahar hâkimliğine tayin edilen Baykara, burada da entrika çevirmek ile suçlanmış ve Hindistan'a sürgün edilmesi istenilmiştir. Fakat bu karardan vazgeçilerek 1417 yılında Semerkant'a gönderilmiştir. Ardından burada öldüğü ve ya öldürülmüş olduğu düşünülmektedir.[185]

---

[183] Fayzıyev, *a. g. e,* s 104.
[184] Talip Yıldırım (2006). "Ali Şir Nevâyî'nin Eserlerinde Yakın Dostu Hüseyin Baykara", *Modern Türk Araştırmaları dergisi* c. III, sayı 3, s.101.
[185] Aka (2010a) *a. g. e*, s. 111.

Mirza Baykara, Belh tahtına oturduğu dönemde aynı öbür mirzalar gibi âlimlere saygıda kusur etmediği bilinmektedir. Bir keresinde Mevlânâ Burunduk-i Buharî, onun meclisine katılmıştır. Baykara, onun yazdığı bir methiyeden dolayı kendisine beş yüz dinar verilmesini emretmiştir. Fakat pervaneci onu, iki yüz dinar olarak yazdırmıştır. Bunun üzerine Burunduk-i Buharî, Mirza Baykara'ya şöyle bir mektup yazmıştır: "Padişah bana beş yüz altın verilmesini emretmişti. Padişahın lütfu bu kuluna pek çoktur. Fakat bana verilen beratta iki yüz altın yazılmıştır. Ya ben yanlış işittim ya da pervaneci yanlış yazdı. Yoksa Türkçede beş yüz altın iki yüz dinara mı denk gelir?" Şehzade Baykara bu mektubu okuduğu vakit güldü ve "Evet Türkçede beş yüz altın bin dinara denk gelir" diye hemen orada Mevlânâ Burunduk-i Buharî'ye nakit olarak bin altın vermiştir. Burunduk-i Buharî aynı meclisde şu şiiri söylemiştir:

"Padişahın gönlü sanki bir Umman denizidir ve onun eli inciler yağdıran nisan bulutudur."[186]

Fakat Şehzade Baykara'nın evladı, Mirza Mansur bu şekilde ihtişam sahibi değildir. Babası öldüğünde Mirza Mansur küçük yaşta olup, Timurlu sülalesinden pek fazla ilgi gören kimse olmamış ve hatta Herat'ta sıradan bir vatandaş olarak yaşamıştır.[187] Sultan Hüseyin Baykara, Baykara, Eke Beğüm, Büdeke Beğüm olarak zikredilen iki erkek iki kız kardeşlerdi. Kız kardeşleri, Timurlu sülalesinde gelenek haline dönüşen Timurlu soyundan gelen diğer torunlar ile evlenmişlerdir.[188] Fakat kardeşi Baykara hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır.

Hüseyin Baykara, on dört yaşında iken annesi Firuze Begüm'ün de tavsiyesi ile o dönemde Herat hükümdarı olan Ebû'l Kasım Baburün'un hizmetine girmiştir. Fakat Herat hükümdarı Ebû'l Kasım ile Semerkant hükümdarı Ebû Said arasında çıkan çatışma sonucunda anlaşarak savaşı durdurmaları neticesinde, kendi isteği üzere Ebû Said ile Semerkant'a gitmiş. Semerkant'ta kendisi gibi on üç Mirza'nın arasına katılan Sultan Hüseyin Baykara'nın, burada rahatı pek uzun sürmemiş. Şehzadelerin birinin çıkardığı ayaklanma sonucunda diğer mirzalar ile birlikte Semerkant kalesine hapsedilmiştir. Fakat annesi Firuze Begüm'ün ricası üzerine Ebû Said, Sultan Hüseyin Baykara'yı serbest bırakmış ve tekrar Herat'a dönen Sultan Hüseyin Baykara, yeniden Ebû'l Kasım'ın hizmetine girmiştir.[189]

---

[186] Devletşah, *a. g. e*, s. 440.
[187] Aka (2010a), *a. g. e*, s. 111.
[188] Babür, *a. g. e*, s. 254.
[189] Aka (2010a) *a. g. e*, s. 112.

Bu vakaların asıl nedeni aslında Hüseyin Baykara'nın annesi Firuze Begüm'ün planları olmuştur. Firuze Begüm, eşi Giyâseddin Mansur Mirza ile hak ettiği hanedan mensubu olma kısmetini yaşayamamıştı. Bu yüzden içinde dert olan hayallerini oğlu Hüseyin'in hayatında gerçekleştirmek için onu ayrı bir sevgi ile büyütmüş, hatta Hüseyin'e çocukluğundan itibaren dedesi Timur ile ilgili hikâyeler anlatmaya başlamıştır. Hüseyin'in kendisini gerçek Mirza olduğunu hissetmesi yönünde elinden gelen her türlü desteği vermeye çalışmıştır. Firuze Begüm, Sultan Hüseyin Baykara'nın Herat'a göre Semerkant sarayında daha şanslı olduğunu düşündüğünden Herat'tan ayrılıp Ebû Said'in hizmetine girmesine de bizzat kendisi neden olmuştur. Fakat şehzadelerin ayaklanması ve Hüseyin'in de akrabaları ile Semerkant sarayına hapsedilmesi Firuza Begüm'ün planını boşa çıkarmıştır. Bu nedenden dolayı akrabası Semerkant hükümdarı Ebû Said'e yalvararak oğlunu hapis hayatından kurtarmış ve tekrar Herat'a getirerek Ebû-l Kasım'ın hizmetine girmesini sağlamıştır.[190]

Sultan Hüseyin Baykara'nın tekrar Herat'a gelmesi 1455 senelerine denk gelmektedir. Bu sıralar Ebû'l Kasım Babür'ün hizmetinde bulunan Gıyâseddin Kiçkine beyin oğlu Ali Şir Nevâyî'nin de Herat'ta olduğu bilinmektedir. Hüseyin ile Nevâyî'nin uzun yıllık arkadaşlıkları da bu dönemlerde başladığı düşünülmektedir. Fakat 1457 de Ebû'l Kasım Babür'un vefatı üzerine Hüseyin Baykara Herat'tan ayrılmış ve Merv ve civarlarında hâkim olan Sancar Mirza Mervî'nin hizmetine girmiştir. Sultan Ebû'l Kasım'ın himayesinde olan Sancar Mirza, Sultan Hüseyin Baykara'yı iyi bir şekilde karşılamış ve hatta onu kendi kızı Bike Begüm ile evlendirmiştir. Bu esnada meydana gelen bazı olaylar nedeniyle Meşhed'e gitmek zorunda kalan Sancar Mirza damadı Hüseyin Baykara'yı Merv'in hâkimiyetine kendi yerine vekil tayın etmiştir.[191] Fakat Sencer Mirza'nın önde gelen emirlerinden Hasan Arlat, Hüseyin Baykara'nın Merv'e gelmesinden rahatsız olmuş ve Sencer Mirza, Merv'den ayrıldığında Hasan Arlat Hüseyin Baykara'ya karşı açık bir şekilde düşmanlık sergilemeye başlamıştır.[192]

Sancar Mirza'nın kızı Bike Begüm eşi Sultan Hüseyin Baykara'ya yeni evlendiği dönemlerde bir rivayet anlatmıştı. Rivayetin içeriği şöyledir:

"Bundan üç yüz yıl önce bu topraklarda hüküm süren ecdadımız Sultan Sencer'e bir peri kızı ile evlenmek kısmet olur, fakat peri kızı evlenmeden önce Sultanın önüne üç şart koyar. Saçlarımı taradığımda bana bakmayacaksın. Hiçbir zaman belime

[190] Fayzıyev, *a. g. e,* s. 105.
[191] Aka (2010) *a. g. e*, s. 112.
[192] Cihan Oruç (2013)m"Hüseyin Baykara ve Zamanı" Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Dumlupınar Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı,* Kütahya, s. 36.

sarılmayacaksın. Yürüdüğümde ayaklarıma bakmayacaksın. Bu şartları kabul ederek peri kızı ile evlenen Sultan Sencer, zaman geçmesi ile bu şartların nedenini merak etmiş ve bir gün peri kızı saçlarını tararken şöyle göz ucu bakıvermiş. Fakat bir de ne görsün, Peri kızı başını eline almış ve saçlarını öyle tararmış. Sultan çok korkmuş ve hemen peri kızına neden böyle yaptığını sormuş. Peri kızı sinirlenmiş ve öteki şartlarını da bozarsa Sultanı terk edeceğini söylemiş. Ama merak sultanın hiç aklından çıkmamış ve bir gün ansızın peri kızının beline sarılmış. Sultan o an o kadar şaşırmış ki peri kızının belinde kemikleri yokmuş, ellerini havada kalmış gibi hissetmiş. Bu sefer çok sinirlenen peri kızı Sultanı terk edip gitmiş. Sultan üzülmüş, dokuz gece dokuz gündüz gizli gizli ağlamış, Sultan'ın bu haline kıyamayan peri kızı geri dönmüş. Fakat üçüncü şartını ihmal etmemesini özellikle tembihlemiştir. Sultan bu sefer peri kızının kendisini terk etmesinden çok korktuğundan dokuz yıla yakın bir süre üçüncü şartı bozmadan peri kızı ile neşe dolu bir hayat sürmüş. Ancak yine merakına yenik düşerek peri kızı yürürken ayaklarına bakmış. Sultan hayretler içinde kalmış peri kızının ayakları hiç yere değmezmiş hep havada dalgalanarak yürürmüş. Bu şartının da bozulduğunu duyan peri kızı dayanamamış Sultanı temelli terk etmiş. Sultan bin pişman olmuş ve sevgili peri kızının hatırına Merv'de büyük bir minare inşa ettirmiş. Sultan'ın kendisini çok sevdiğine ikna olan peri kızı her Cuma ikindi namazından sonra Sultan'ın yanına uğrayacağına söz vermiş. Peri kızı her Cuma kısa bir süre onun yanına uğramış ona hikâyeler anlatmış, şarkılar söylermiştir. Bir keresinde Sultanın yanında altın tarağı ile saçlarını tararken, tarak ellerinden kayarak yere düşmüş. Sultan, peri kızından bu tarağı hatıra olarak kendisine vermesini rica etmiş. Peri kızı, sultanı kıramamış tarağı ona hediye etmiş. Zamanla Sultan çok yaşlanmış. Bu nedenle Merv'de bir cami inşa ettirmiş ve o caminin çatısına peri kızının tarağını koydurmuştur".[193]

Sultan Hüseyin Baykara bu rivayeti dinledikten sonra onu bir merak sarmıştır: "Her rivayetin arkasında bir gerçek vardır" felsefesine uyarak caminin çatısına çıkmış ve o altın tarağı aramaya başlamış. Tarağı bulup bulmadığı malum değil ama bu durumu haber alan Hasan Arlat, meseleyi Hüseyin Baykara'nın aleyhine kullanmıştır. Halk arasında Sultan Hüseyin Baykara'nın Merv'in milli değeri olan bu camiye zarar vermek ve maneviyatı yüksek olan altın tarağı bulma teşebbüsünde bulunarak, bu topraklara büyük saygısızlık ve hatta ihanet ettiği dedikodularının yayılmasına neden olmuştur. Bu yüzden Merv'in önde gelen bazı emirleri Sultan Hüseyin Baykara'ya karşı, Hasan Arlat'ın yanında yer almışlardır.[194]

[193] Fayzıyev, *a. g. e*, s. 107-108.
[194] Fayzıyev, *a. g. e*, s. 108.

Bu düşmanlıktan çok rahatsız olan Sultan Hüseyin Baykara, Hasan Arlat'ı hapse attırmıştır. Merv'in önemli emirlerden olan Can Ali Yasavul ve onun askerleri ise Hüseyin Baykara'ya destek vererek onu, Merv tahtına oturmaya teşvik etmişlerdir. Fakat Sancar Mirza yanlıları olan emirler, Sultan Hüseyin Baykara şehir dışına ava gittiği zaman onun adamlarından Şeyh Bahadır, Ali Şir ve diğer önemli kişileri öldürmüşlerdir.[195]

Sultan Hüseyin Baykara'nın söz konusu çatışmalar sonucunda huzurlu günleri sona ermiştir. Çeşitli nedenlerle Merv'den de uzaklaşmak zorunda kalması onun hayatına önemli mücadeleler ve zaferler kazandırmıştır. Sultan Hüseyin Baykara, cesaretine güvenerek önceden saltanat iddiasında bulunmamış olmasına rağmen, lehine gelişen olaylar itibarı ile Timurlu taht kavgalarına dâhil olmuştur. Onun yaptığı muharebelerden Zahireddün Babür şöyle bahseder: *Kazaklık zamanında bir defa Gürgen nehrini at yüzdürerek geçip bir miktar Özbeği mağlup etti. Ebû Said Mirza'nın Muhammed Ali Bahşi kumandası ile gönderdiği üç bin atlı askerini kendi altmış askeri ile mağlup etti. Türkmenlerin hükümdarı Cihan şahın yeğeni Sultan Hüseyin'i Estrâbât yakınlarında bozguna uğrattı. Son olarak Mirza Yadıgâr Han ile savaşarak ciddi mücadelelerden sonra 1470 senesinde Herat tahtına oturmuş oldu*.[196]

Aslında Timur'un neslinden gelen mirzalar arasında Sultan Hüseyin Baykara en cesuru ve en iyi kılıç kullanan mirza olarak meşhurdur. Bununla ilgili Babür kendi hatıralarında şöyle der: "Timur neslinden onun kadar çok savaşlara katılan, bizzat kendisi savaş meydanında dövüşen ve çok iyi kılıç kullanan kimse hakkında bilgi malum değildir."[197]

Sultan Hüseyin Baykara her ne kadar mücadele ve zaferlere nail olsa da Ebû'l Kasım'dan sonra Herat topraklarının da hükümdarı olarak bilinen Ebû Said'ın ölümüne kadar ona bağlılığını bildirmiş veya bildirmek zorunda kalmıştır. Ebû Said, 1468 senesinin Şubat aylarında Batı İran seferine çıktığında, yokluğunda Sultan Hüseyin Baykara'nın Herat'ı ele geçirme ihtimaline karşı şehirde önlemler almıştır. Hatta Ebû Said'ın oğlu Sultan Ahmed, Semerkant'tan Herat'a doğru yola çıkarak burayı bizzat kendi korumasına almak istemiştir. Fakat daha yolda iken babasının ölüm haberini alan Sultan Ahmed, Azerbaycan topraklarında kardeşi Sultan Mahmud ile buluşarak Horasan davasından vazgeçmiş ve tekrar Semerkant'a geri dönmüştür. Ebû Said'ın ölüm haberi 1468 senesinin

[195] Oruç, *a. g. t*, s. 36.
[196] Babür, *a. g. e*, c. II, s 254
[197] Babür, *a. g. e*, s. 255.

10 Mart'ında duyulmuş, Sultan Hüseyin Baykara ise aynı ayın 24'ünde Herat'a girmiştir.[198]

Sultan Hüseyin Baykara'nın bu zaferi pek uzun sürmemiştir. Çünkü Şahruh'un oğlu Baysungur'un torunu Mirza Yadigâr Muhammed, çocukluğundan itibaren Türkmenlerin arasında büyümüş olmasından dolayı Akkoyunlu hükümdarı Hasan Bey'in teşviki ile Herat tahtında hak iddiasında bulunmuş ve Türkmen beylerini yanına alarak büyük bir ordu ile Herat'a doğru yola çıkmıştır. Bir takım mücadeleler sonucunda Emirzade Yadigâr Muhammed'in şansı yaver giderek Herat'ı ele geçirmiştir. Fakat Türkmen beylerinin Herat halkına yaptığı zulümler üzerine halk bu iktidardan hiç memnun olmamıştır. Ali Şir Nevâyî'nin da desteği ile Yadigâr Muhammed, Herat beyleri tarafından sarhoş halde bulunmuş, tutuklanarak Sultan Hüseyin Baykara'nın huzuruna getirilerek idam kararı verilmiştir. Bunu duyan Türkmen beyleri de şaşkınlık ve korkudan hemen Herat topraklarını terk etmişlerdir.[199] Böylece 1470 yılında yeniden Herat tahtına oturan Sultan Hüseyin Baykara'nın hükümdarlığı 1506 yılına, yani vefatına kadar sürmüştür.

Timurlu devletinin ikiye bölünerek Semerkant başkentli Mâverâünnehir ve Herat başkentli Horasan toprakları olarak bilinen bu dönemde Horasan'a hükümdar olan Sultan Hüseyin Baykara'nın hükmettiği topraklar doğuda Belh, batıda Bistam ve Damgan, kuzeyde Harezim, güneyde ise Kandahar ve Sîstan topraklarını kapsamaktadır.[200]

2.2. Sultan Hüseyin Baykara'nın Saltanatı ve Faaliyetleri (1470 – 1506)

Hüseyin Baykara dönemi medeni ve kültürel gelişmeler ile ön plana çıksa da devlet yönetiminde bazı sıkıntılar meydana gelmiştir. Öncelikle Sultan Ebû Said'in üçüncü oğlu Mahmud Mirza ile sonra Sultan Halil Mirza'nın oğlu Muhammed Ömer Mirza, Ebû Said'ın diğer oğlu Ebû Bekir Mirza, Ebû Said'ın en büyük oğlu Sultan Mesud Mirza gibi hanedan üyeleri ile uzun yıllar çeşitli bölgelerde mücadele etmiştir.[201] Bu mücadelelerin hepsinden galip gelen Hüseyin Baykara, asıl mücadeleyi kendi oğulları ile yapmak zorunda kalmıştır.

Sultan Hüseyin Baykara, Mâverâünnehir vilayetinin sulh ve asayişi için önce Estrâbât valisi olan oğlu Bediüzzaman Mirza'yı Belh vilayetine hâkim olarak tayın etmiş, Estrâbâd'ı da Muzaffer Hüseyin Mirza'ya vermiştir. Bediüzzaman Mirza buna çok

[198] Aka (2010a) *a. g. e*, s. 112-113.
[199] Devletşah, *a. g. e*, s. 601-604,
[200] Babür, *a. g. e*, s. 257.
[201] Oruç, *a. g. t*, s. 64-76,

gücenmiş ve baba ile oğullar arasındaki uzun mücadelelerin ilk sebebi burada başlamıştır.[202]

Bediüzzaman, her ne kadar ikna edilmeye çalışılsa dahi Estrâbâd'ın kardeşine verilmesine razı olmamıştır. Çünkü Sultan Hüseyin Baykara, Estrâbâd'ı Bediüzzaman'ın oğlu Muhammed Mümin'e sünnet hediyesi olarak vermişti.[203] Bu hediyenin oğlundan geri alınıp kardeşine verilmesi ile başlayan kavgalar saltanatın zayıflamasının esas sebeplerinden biridir.

Bediüzzaman Mirza, kardeşi Muzaffer Hüseyin Mirza ile hep rekabet içinde olmuşlardı. Bu yüzden oğluna hediye edilen Estrâbâd'ın, kardeşine verilmesini hiç kabullenememişti. Bu nedenle de kendi emirlerine babasına karşı isyan emrini vermiştir.[204] Mücadeleler sırasında Estrâbâd'dan Herata getirilen Muhammet Mümin, Herat sarayında kurulan bir entrika sonucunda öldürülmüştür.

Kurulan bu kumpasın asıl nedeni şundan ibarettir: Muzaffer Hüseyin Mirza'nın annesi Hatice Sultan, kendi oğluna saltanat yolunu açmak niyeti ile dönemin veziri Nizâmü'l-Mülk ile anlaşmış ve Sultan'ın sarhoş halinden yararlanarak Muhammed Mümin Mirza'nın ölüm fermanını mühürletmişlerdir. Sabah kendine gelen Sultan Hüseyin Baykara bu fermanı hükümsüz kılmak istese de iş işten geçmiş, genç mirza öldürülmüştür. Bunun üzerine Sultan Hüseyin Baykara, Nizâmü'l-Mülk'ü çocukları ile birlikte hapse atmış, sonra da gözünün önünde onun çocuklarının ölüm emrini vermiştir. Ancak siniri hala geçmeyen Sultan Hüseyin Baykara, Nizâmü'l-Mülk'ün derisini de yüzdürmüştür.[205]

Buna rağmen Sultan Hüseyin Baykara ile oğlu Bediüzzaman Mirza arasındaki anlaşmazlık bundan sonra kan davasına dönüşmüştür. Bediüzaaman oğlunun intikamı bahanesi ile tekrar asker toplayarak babası ile savaşa tutuşmuştur. Bu savaşlar, Ali Şir Nevâyî'nin baba ile oğul arasında yaptığı arabuluculuk sayesinde kısa bir süreliğine durulmuştur. Ancak bu sırada öbür oğulları Merv hâkimi Abdülmüshin'in ve Estrâbât valisi Muzaffer Hüseyin'in ayaklandığı haberleri gelmiştir.[206] Bu isyanları bastıran Sultan Hüseyin Baykara'nın tekrar ayaklanan Bediüzzaman ile savaşa girecek durumu olmamış, askeri kuvveti zayıflamıştır. Bunun üzerine tekrar Ali Şir Nevâyî'nin teşvikleriyle duruma çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Bediüzzaman, bu teşvikler sonucunda babası ile barışmaya

[202] Babür, *a. g. e*, s. 54-55.
[203] Babür, *a. g. e*, s. 62-63.
[204] Oruç, *a. g. t*, s. 77-78.
[205] Levend, *a. g. e*, s. 44.
[206] Aka (2010a) *a. g. e*, s. 117.

ikna olarak, hutbelerde Hüseyin Baykara ile birlikte kendi adının da okunmasını ve Amuderya, Belh ve Murgab'a kadar olan toprakların kendisine verilmesini istemiştir.[207]

Sultan Hüseyin Baykara, yetmiş bir yıllık hayatının otuz dokuz yılını hükümdar olarak sürdürmüştür. Saltanat döneminin yirmi yıllık bir süresini felçli olarak geçirmiş ve ata binme yeteneğini kaybetmiştir. Gideceği yere sürekli dört kişi tarafından taşınan tahtırevanda gitmiştir. [208] Hasta olmasına, hatta eli ayağı tutmamasına rağmen Şeybanî Han'a karşı savaşma kararlılığıyla Mâverâünnehir seferine çıkan Hüseyin Baykara, bu isteğini gerçekleştiremeden yolda, 4 Mayıs 1506'da Baba İlahi mevkiinde hayatını kaybetmiştir. Onun na'şını Herat'ta kendi yaptırdığı medreseye defnetmişlerdir.[209]

Sultan Hüseyin Baykara'nın vefatından sonra oğlu Bediüzzaman'ın tek başına hükümdar olma konusu tartışıldığında, kardeşi Muzaffer Hüseyin'in muhalefetini önlemek amacıyla Cuma günü hutbe iki mirza adına okutulmuş ve sikkelerin üzerine aynı şekilde iki mirzanın da adı yazılmıştır. Bu duruma diğer mirzalar itiraz etmiş: "Eğer Bediüzzaman Mirza tek başına saltanatta olsaydı hepimiz ona itaat ederdik. Fakat Muzaffer Hüseyin Mirza ile ortak oldukları için ikisine de bağlı olmak gibi bir zorunluluğumuz yok" diyerek, her mirza kendi egemen olduğu topraklarda kendi adlarına hutbe okutmuşlardır.[210]

Bu durum ile ilgili Zahireddün Babür eserinde şöyle bahsetmektedir: "*Hüseyin Baykara öldükten sonra, Herat tahtına Bediüzzaman ile Muzaffer Hüseyin'i müştereken çıkarıldılar. Bediüzzaman Mirzanın kapısında ihtiyar sahibi Zünün Bey ve Muzaffer Hüseyin Mirza'nın kapısında da ihtiyar sahibi Muhammed Burunduk Bey idi. Şehrin valisi olarak Bediüzzaman Mirza tarafından Ali Tagayî ve Muzaffer Hüseyin Mirza tarafından Yusuf Ali Kökeltaş tayin edildi. Bu garip bir durumdu, hiçbir zaman padişahlıkta müşareket duyulmamıştı. Şeyh Sâdî'nin "Gülüstan" eserindeki şu sözlerin aksi oldu:*

"On derviş bir kilimde uyur, hâlbuki iki padişah bir iklime sığamaz"[211]

Çocukları ile tutuştuğu taht kavgaları Sultan Hüseyin Baykara'yı çok yıpratmış, bu taht kavgaları hem Sultan Hüseyin Baykara'nın iktidarını zayıflatmış hem de Timurlu saltanatının Orta Asya'daki siyasi hükümranlığının sonunu getirmiştir.

Sultan Hüseyin Baykara hükümdarlık süresi içerisinde birçok siyasi mücadeleler yapmak zorunda kalsa da, ilmde ve sanatta marifetli olan kişilere büyük önem vermiş ve onlara hamilik yapmıştır. Kendisi de şiir yazan Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevâyî gibi bir

---

[207] *A.g.e*, s. 220.
[208] Hasan-ı Rumlu, (2004). *Şah İsmail Traihi (Ahsenü't Tevârih),* çev. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara, s. 108.
[209] Oruç, *a. g. t*, s. 126-127.
[210] Rumlu, *a. g. e*, s. 109.
[211] Babür, *a. g. e*, s. 287-288.

dehayı kültür tarihine kazandırdığından dolayı her zaman şükran ile anılmıştır. Onun siyasi tarihi bir kenara koyulduğunda, Nevâyî, Molla Câmî, Hâtifî, Hilâlî, Bennâ'î gibi şair ve edipler, Bihzâd, Şâh Muzaffer gibi ressamlar, Hüseyn-i Vâ-iz gibi musikişinaslar, Devletşah gibi tezkireciler, Meşhedi Sultan Ali gibi hattatlar ile şöhretlenen, sosyal ve kültür tarihini hat sahfaya ulaştıran hükümdarlık dönemi karşımıza çıkar.[212]

2.3. Sultan Hüseyin Baykara'nın Ailesi

Sultan Hüseyin Baykara'nın 14 oğlu ve 11 kızı olduğu bilinmektedir. En Büyük Oğlu Bediüzzaman Mirza, Sencer Mirza Mervî'nin kızı Bike Begüm'den olmuştur. Bediüzzaman ile ilgili olarak Ali Şir Nevâyî: "güzel yüzlü, olgun, hakkaniyetli ve nezakette eşsiz olduğundan, savaşta ise gayretli olduğundan" bahsetmektedir.[213]

Sultan Hüseyin Baykara'nın çocuklarının hepsinin eğitim görmüş olduğuna ve bazı çocuklarının şiir bile yazmış olduğuna dair bilgiler vardır. Şâh Garib Mirza bunlardan biridir. Sultan Hüseyin Baykara, bir müddet Herat'ın hükümdarlığını ona vermiştir. Fakat o henüz Sultan Hüseyin Baykara hayatta iken vefat etmiştir. Ona ait olduğu düşünülen şu satırları Zahireddün Babür'ün eserinden öğrenmekteyiz:

"Geçerken bir peri yüzlü gördüm ve onun divanesi oldum
Adı nedir ve evi nerededir bilmiyorum".[214]

Bir başka şiir yazan oğlu da Muhammet Hüseyin Mirza'dır. Onun Irak'ta Şâh İsmail ile aynı hapiste kalmış olduğu da bilinmektedir. Hatta hapiste bulunduğu dönemlerde Şâh İsmail'e mürid olduğu malumdur. Bu nedenden dolayı ailesi Sünni olmasına rağmen kendisi Rafiziliği seçmiştir. Onun çok cesur bir mirza olduğundan söz edilmektedir. Estrâbât hâkimliğine tayin edilen Muhammet Hüseyin bu topraklarda vefat etmiştir. Kardeşi Şâh Garip Mirza gibi Zahireddün Babür'un hatıralarında ona ait olduğu bilinen iki satır şiir bulunmaktadır.

"Toza bulanmışsın, kimi avlamak için gezip tozdun;
Tere boğulmuşsun, kimin hararetli gönlünden geçtin"[215]

Ali Şir Nevâyî'de, Muhammet Hüseyin ile ilgili olarak: "*Halk onu adaletli ve sultanlığa yakışan kişi olarak görmüş, fakat serkeş ve vurdumduymazlık kendisine zahir olduğu da malumdur. Buna rağmen aydın zihinli, beğenilir tabiatlı gençti, vefa ve gönül*

[212] Kemal Eraslan (1987) *Hüseyin-i Baykara Divân'ından Seçmeler,* Ankara, s. 7.
[213] Nevâyî, *a. g. e*, s. 520.
[214] Babür, *a. g. e*, s. 258.
[215] Babür, *a. g. e*, s. 259.

alıcılık onun şiarıydı, ülkenin ahenk ve intizamında yıldızı kutluydu", der ve ona ait olan şu şiire de eserinde yer verir:

"Yar barıp cânga koydı dâg-ı firkat ey refik

Könglüme kâr itmesin mi derd-i gurbet ey refik"[216]

Çölü Begüm'den doğan kızı Sultan Begüm'ün, becerikli, hoş sohbetli biri olduğundan bahis edilmektedir. O, Sultan Hüseyin Baykara'nın büyük kardeşi Baykara'nın oğlu Sultan Üveys Mirza ile evlenmiştir. Başka kız çocukları da aynı şekilde genelde Timurlu hanedanından gelen mirzalar ile evlendirilmişlerdir. Sultan Hüseyin Baykara'nın kızlarından olan torunlarının, Hindistan topraklarına giderek Zahireddün Babür'ün hizmetine girdikleri bilinmektedir. Bununla ilgili Zahireddin Babür eserinde şunları dile getirmektedir: "Sultan Hüseyin Baykara'nın kızı Ayşe Sultan'dan olan oğlu Kasım Hüseyin, Hindistan'da benim hizmetine girdi, ona Beda'ün ü vermiştim. Fakat o öldükten sonra yerine onun akrabalarını getirdim."[217]

Sultan Hüseyin Baykara'nın on bir eşi olmuş ve ilk eşi Mirza Sencer Mervî'nin kızı Bike Begüm'dür. Bedüzzaman ondan dünyaya gelmiştir. Fakat Bike Begüm huysuz bir kadın olduğundan en sonunda Sultan Hüseyin Baykara'nın onu boşadığı söylenmektedir.[218] Bike Begüm'ün bu durumu kaldıramadığını ve 1488 senesinde vefat ettiği bilinmektedir. Onu kendi kurdurduğu "Bediya" medresesine defnetmişlerdir.[219]

Bunun dışından Sultan Hüseyin Baykara döneminde siyasi hayata da damgasını vuran önemli bir isim dördüncü eşi Hatice Sultan'dır. Önceden Ebû Said Mirza'nın cariyesi olan Hatice Sultan, onun ölümünden sonra Sultan Hüseyin Mirza ile evlenmiştir. Şâh Garib Mirza ile Muzaffer Hüseyin Mirza bu kadından dünya gelmiştir.[220] Diğer eşleri ise pek fazla öne çıkan kimseler olmamışlardır.

[216] Nevâyî, *a. g. e*, s. 522-523.
[217] Babür, *a. g. e*, s. 262.
[218] Babür, *a. g. e*, s. 262.
[219] Fayzıyev, a. g. e, s. 120.
[220] Babür, *a. g. e*, s. 263.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SULTAN HÜSEYİN BAYKARA DÖNEMİNDE KÜLTÜREL FAALİYETLER VE ŞİİR MECLİSLERİ

3.1. Sultan Hüseyin Baykara ve Divanı

Sultan Hüseyin Baykara hükümdarlığının yanı sıra *Hüseyin Baykara Divanı* adlı şiir kitabı ile de meşhurdur ve şiirlerinde hep Hüseyn-i mahlasını kullanmıştır. Bu eser kendisi hayatta iken toplanarak divan haline getirilmiştir.[221] Ayrıca Sultan Hüseyin Baykara'nın yedi bölümden oluşan bir de risalesi mevcuttur. Bu eserinde kendi nesebinden, dervişlere saygısından, kurduğu vakıf ve hayır kurumlarından, Molla Câmî'den ve ona olan saygısından, Ali Şir Nevâyî'nin faziletlerinden bahsetmiştir.[222]

Sultan Hüseyin Baykara risalesinde, kendisinin bu makama erişmesini sağlayan Allah'a şu şekilde şükreder: "*Hayale şöyle fikirler gelir ki Allah'ın nimetlerine şükür etmemiz gerekir. Allah yüz bin yıl ömür verse ve biz ona her nefeste şükür etsek bile Onun bize sunduğu imkânlarının bin de birinin bile karşılığını veremeyiz. Bazı hükümdarlar bu gönlü sınık bendesinden daha çok yurt, mertebe ve hazine sahibi olmuştur. Fakat bundan dolayı onlar Allah'a şükür etmek yerine kendini herkesten üstün görme yolunu gittiler. Ancak bu fakire şan şöhret yerine alçak gönüllülük ve kimseyi küçük görmemezlik gibi güzel huylar nasip oldu".* Ayrıca "Fakir fakir gibi şükür etmeli padişah da padişah gibi"[223] cümlelerini de kullanan Sultan Hüseyin Baykara padişahların, halkına merhametinin daha fazla olması gerektiğini de ayrıca vurgulamaktadır. [224]

Bununla ilgili Ali Şir Nevâyî kendi eserinde "O hazretin güzel şiirleri, beğenilen beyitleri pek çoktur, ayrıca divan da tertip etmiştir"[225] diye mevzusu geçen divanın mevcut olduğunu doğrulamaktadır.

Bu divan XV. yüzyılda yazılan Türkçe eserler arasında Ali Şir Nevâyî'nin eserlerinden sonra önemli bir yere sahiptir. Divan yazmasına neden olan sebepler arasında sultanın aşırı bilgi sahibi olması ve Câmî, Nevâyî gibi şairlere özenmesi neticesinde meydana geldiği düşünülmektedir. Ayrıca Farsça'nın yoğun olarak kullanıldığı bu

[221] Annagurban Aşırov (2005) *Sultan Hüseyin Baykara Divanı*, Miras Neşiryatı, Aşgabat, s. 178.
[222] Talip Yıldırım (2010) *Hüseyin Baykara Divanı*, Hat Yayınevi, İstanbul, s. 23.
[223] Aşırvov, *a. g. e,* s. 160
[224] Aşırov, *a. g. e,* s. 160.
[225] Nevâyî, *a. g. e,* s. 526.

dönemlerde, Türkçe'nin unutulmamasına katkı sağlamak amaçlı da kaleme almış olması da muhtemeldir. Çünkü bir Türkçe aşığı olan Sultan Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevâyî ile birlikte Türkçenin gelişmesi ve Fars dilinden geri kalır yanının olmadığını ispat etmek için çok çaba sarf etmişlerdir.[226]

Sultan Hüseyin Baykara, Türkçe'nin unutulmaya yüz tuttuğunu, fakat Ali Şir Nevâyî gibi birinin ortaya çıkarak onu yeniden canlandırdığını, kendi risalesinde: "*Türk dilinin ölmüş cesedine Mesih nefesiyle ruh giydirdi ve o ruhu bulanlar Türk usulü sözcüklere atkı ve çözgü iplikleri ile dokunan cennet elbisesi giydirdi. Ve sözün gül bahçesinde tabiatın ilkbaharında yağan yağmurlarıyla rengârenk güller açtı. Ve nazım deryasına düşünce bulutlardan ruh besleyici damlalar ile rengârenk inciler saçtı*"[227] şeklinde ifade etmiştir.

Türk dilinin yeniden canlanmasında, Nevâyî'nin büyük emeğinin olduğunu yukarıdaki sözleriyle ortaya koyan Sultan Hüseyin Baykara, aynı şekilde bu dilin canlanmasında, şiirleri ile risalelerini bir araya getirerek *Hüseyin Baykara Divanı* adlı eseriyle önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu divanı, Zahirüddin Babür'da kendi hatıralarında zikretmiştir. Fakat o, Sultan Hüseyin Baykara'nın Türkçe şiir yazdığını ve bir divan tertip ettiğini ifade ederek, onun şiirlerinin hep aynı vezinde olduğunuda vurgulamıştır.[228] Bu hususu o dönemin tarihçileri ve günümüzdeki edebiyat araştırmacıları da sürekli dile getirmişlerdir.

Sultan Hüseyin Baykara'nın *Hüseyin Baykara Divanı* adlı eseri ilk kez Orta Asya'da 1928 senesinde Bakü şehrinde toplanan Türkologların kongresine hitaben yayınlanmıştır. Kitapta Sultan Hüseyin Baykara'nın 125 gazeli ve 3 murabbası yerleştirilmiştir. Bununla ilgili Rus şarkiyatçı A.N. Samoyleviç, kendi makalesinde eserin çevrisinin iyi olduğunu fakat bazı hatalarının da mevcut olduğundan bahsetmiştir. Bu divan, 1968 yılında Özbekistan'da da *Divan Risalesi* adı ile neşir edilmiştir.[229] Söz konusu divan Türkmenistan'da, 2005 senesinde Annagurban Aşırov tarafından hazırlanarak neşredilmiştir

Hüseyn-i mahlası ile yazılan bu gazeller, remel, müsemmen, aruz veznesi şeklinde yazılmıştır. Bunun nedeni ise okunmasının ve anlaşılmasının kolay olmasıdır. Ayrıca o dönemin en önemli söz ustaları Ali Şir Nevâyî ve Molla Câmî'nin de bazı eserleri ile aynı

[226] Aşırov, *a. g. e,* s, 181.
[227] Yıldırım, *a. g. e,* s. 22.
[228] Babür, *a. g. e,* s. 255.
[229] Aşırov, *a. g. e,* s. 180.

ölçülere sahip olarak yazılmıştır. Sultan Hüseyin Baykara'nın bu önemli isimlerden etkilenerek de şiirlerini aynı şekilde yazmış olması muhtemeldir.[230]

Sultan Hüseyin Baykara'nın şiirleri, genelde diğer şairlerin şiirlerine bakıldığında halkın konuşma diline daha yakındır. Çünkü gençliği hep savaşlar içinde geçen Baykara'nın Astrabat, Harezm, Merv civarlarında ve Karakum çölünde halkın içinde uzun süre kaldığı ve onlar ile yakın sohbetlerde bulunduğu için bu konuşma diline aşina olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı halk dili şiirlerine de yansıtmıştır. Kolay anlaşılan cümlelerle yazılan şiirler günümüzde de ehemmiyetini yitirmemiştir. Çünkü Türkmen klasik müzik sanatı onun şiirlerini şarkılar haline getirerek günümüzde bile kendi repertuvarlarında tutmaktadırlar.[231] Sultan Hüseyin Baykara, küçümsenecek bir şair değildir. Onun kendi dilinde yani Türkçe yazdığı gazelleri birçok şairlerin gazellerinden daha iyi olmuş ve hatta dönemin önemli şairleri ile Farsça ve Arapça şiir söylemekte rekabet ettiği dahi bilinmektedir.[232]

Sultan Hüseyin Baykara'nın değer verdiği her zaman kendisinden bile daha üstün gördüğü âlim ve şairlerden önde geleni de Abdurrahman Câmî'dir. Molla Câmî'de ona hürmet etmiştir. Sultan Hüseyin Baykara ve molla Câmî arasında yazılan mektuplar da bir hayli önemlidir. Sultan Hüseyin Baykara, kutlu seferlerinin birisinden Molla Câmî'nin şerefli meclislerine ulaştırılması için ona bir mektup yazmış. Mektubun içeriğine özellikle Türkçe beyitte yazmış ve şiirin altına şöyle not düşmüştür: "Mazur görün, zira aşkın dilini insan en güzel kendi dilinde anlatır". Bu mektuba Câmî, iki satır şiir ile cevap vermiştir.

> "Türkçe konuşan bir yâr değilim, ancak yaşadığım sürece Onun o Türk gözüne, Türk konuşan diline kul olacağım"[233] sözleriyle onun insanlığına ve zihnine değer verdiğini göstermiştir.

Sultan Hüseyin Baykara döneminde yazılan eserler genellikle Farsça kaleme alınmakla birlikte Ali Şir Nevâyî'nin önemli katkısıyla Türk edebiyatı da canlı tutulmuştur. Bununla birlikte Farsça eser yazanlar ile Türkçe eser yazanların arasında birbirlerini küçümseyici rekabetin olmadığı da bir gerçektir. Her iki dilde de eser yazanlar dil bilgilerine göre değil, eserlerinin önemine göre değerlendirilmiştir. Sultan Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevayî'nin asıl amacı da Farsça'yı küçümsemek değil Türkçe'yi unutturmamak olarak görülmüştür.[234] Bu açıdan bakıldığında Ali Şir Nevâyî, Türk

[230] Aşırov, *a g. e*, s. 179.
[231] Aşırov, *a. g. e*, s. 180.
[232] Hikmet, *a. g. e*, s. 30.
[233] Bâharzî, *a. g. e*, s. 293-294.
[234] Aşırov, *a. g. e*, s. 183.

edebiyatına otuza yakın eser kaleme alarak katkıda bulunmuştur. Sultan Hüseyin Baykara'da kendi divanı ile bu dilin unutulmaması için mücadele eden müelliflerden sayılmaktadır.

3.2. **Ali Şir Nevâyî ve Çağatay Edebiyatı**

Atalarının Uygur kabilesinden olduğu bilinen Ali Şir Nevâyî 9 Şubat 1441'de Herat'da dünyaya gelmiştir. Babası Kiçkine Bahadır, Timur'un torunlarının sarayında önemli hizmetlerde bulunmuştur. Annesinin dedesi Sayit Çicek ise Sultan Hüseyin Baykara'nın dedesi Mirza Baykara'nın yanında beylerbeyi olarak görev yapmıştır. Nevâyî'nın babası Kiçkine Bey o dönemde Herat hükümdarı Şahruh Mirza'nın hizmetinde olup, onun ölümü üzerine ülkede çıkan kargaşa nedeniyle altı yaşındaki Nevâyî'yi de yanına alarak Yezd üzerinden Irak'a gitmiştir. Bu yolculuk esnasında, Ali Şir Nevâyî'nin, *Zafernâme* adlı eserin müellifi Şerafettin Ali Yezdî ile karşılaşma şansı olmuştur.[235]

Ali Şir Nevâyî, Şerafeddin Ali Yezdî ile görüştüğünü *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserinde açıkça ifade etmektedir. Şahruh'un ölümü üzerine ülkede çıkan kargaşa nedeniyle Irak'a giderken Mevlânâ'nın (Şerafeddin Ali Yezdî) doğduğu yer olan Taft şehrinde gece konaklamışlardır. Mevlânâ, konaklayan topluluk hakkında bilgi almak için çocuklardan birini yanına çağırmıştır ki, o çocuk Ali Şir Nevâyî'nin ta kendisidir. Mevlânâ, ona "mektebe gidiyor musun?" diye sormuştur. Nevâyî, mektebe gittiğini ve okumayı bildiğini söylemiştir. "Nereye kadar okudun?" sorusuna, "Tebârek süresine kadar" diye cevap veren Nevâyî, Mevlânâ'nın kendisine iltifat ettiğini ve "senin için Fâtiha okuyalım" diye bu anı şereflendirdiğini memnuniyetle hatırlamaktadır. Nevâyî'nin babası ve onun yanındaki ileri gelen kişiler Mevlânâ'nın huzuruna gelerek, çeşitli dualar okuduklarını ve ona saygıda bulunduklarını görünce "bu şahıs acaba kimdir?" diye düşünceye daldığını beyan etmektedir. Nevâyî, Şerafeddin Ali Yezdî'nin önemli ilim erbabı ve uzun süre Timurlu mirzaları tarafından desteklenen saygın kişilerden biri olduğunu daha ileriki yaşlarda öğrenmiştir. Fakat o günden itibaren bu buluşma, onun hafızasında özel bir anı olarak kalmış ve bundan gururla bahsetmiştir.[236]

Ali Şir Nevâyî'nin, küçük yaşlarından itibaren edebiyata ve şiire merak saldığı bilinmektedir. Çünkü onun ailesinde, öncelikle babasının evinde daima şair, ressam ve müzik üstatlarını ağırladığını ve kendisinin de hece vezniyle şiir söylediğinden bahsedilir. Nevâyî'nin dayısı Mir Said'in, Kâbilî mahlası ile Mir Said'in oğlu Mir Haydar'ın ise

[235] Günay Kut (1989) "Ali Şir Nevaî," *DİA*, c. II, s. 449.
[236] Nevâyî, *a. g. e*, s 345

Sabuhî mahlası ile şiir yazmış oldukları da bilinmektedir. Bir başka dayısı Mehmet Ali ise Garibî mahlası ile hem şiir yazmıştır hem musikide önemli yere sahip olmuştur.[237] Bu kadar sanat aşkı ile iç içe olan ailede büyüyen Ali Şir Nevâyî'nin, ilerde meşhur olmasının esas nedeni aile fertlerinin manevi desteğidir.

Ali Şir Nevâyî'nin, okuduğu eserleri içinde hissederek ve yaşayarak okuduğu ve onları ezberlediği söylenmektedir. Onun daha küçük yaşta Ferîdüddin Attar'ın, *Mantıku't Tayr (Kuşların Dili)* adlı eserini baştan aşağı ezberlediği bilinmektedir. Hatta bu eserin tesirine kapılan küçücük çocuk, arkadaşları ile oynamayı ve eğlenmeyi tamamen unutmuştur. Onun bu durumundan endişe eden ailesi bu kitabı ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Ancak Ali Şir Nevâyî zaten bu eseri ezberlemiş ve bir daha eserin aslına ihtiyaç duymamıştır.[238]

Şahruh'un hükümdarlığının son bulmasıyla Irak'a gitmiş olan Kiçkine Bahadır, Sultan Ebû'l Kasım Babür'un Horasan tahtına oturması üzerine, oğlu Ali Şir'i de yanına alarak tekrar Herat'a dönmüş ve Ebû-l Kasım'ın hizmetine girmiştir. Bu dönemde Sultan Hüseyin Baykara da, Ebu-l Kasım'ın himayesi altındaydı. Sultan, bu iki çocuğun eğitimi ile yakından ilgilendiği için bunlar genç yaştan itibaren çok iyi arkadaş olmuşlardır. Ayrıca ilk şiir yazma deneyimlerine de bu dönemde başlamışlardır.[239]

Bu zaman zarfında sarayda bulunan çocuklar Farslı müderrisler tarafından eğitildiğinden Ali Şir Nevâyî ve Sultan Hüseyin Baykara küçük yaştan itibaren Fars diline ve kültürüne aşina olmuşlardır. Hatta Nevâyî, ilk şiirlerini Farsça yazmaya başlamıştır. Aslında aile geleneğinde de eğitim dili Farsça olduğu için Ali Şir'in daha 4-5 yaşlarındayken meşhur Fars şairi Kâsım Enverî'nin şiirlerinin bazı satırlarını ezbere bildiğinden bahsedilir. O, bu satırları büyüklerin yanında söyleyerek, onların hayranlıklarını da kazanmıştır. [240]

Ali Şir Nevâyî'nin babası Kiçkine Bey ölünce Ebû'l-Kasım, desteğini Ali Şir'in üstünden çekmemiştir. Hatta 1457' de Meşhed'e gittiğinde, Sultan Hüseyin Baykara ile Ali Şir'i de yanına almıştır. Fakat Ebû'l-Kasım, Meşhed'de ölünce, Sultan Hüseyin Baykara Merv'e gitmiş, Ali Şir ise Meşhed'de İmam Rıza medresesinde eğitimine devam etmiştir. Burada Ebû'l- Kasım'ın ölümü ile desteksiz kalan Ali Şir, Timurlu emirlerinden Seyyid Hasan Erdeşir'den ilgi ve yardım görmüştür. Meşhed'in önde gelen İslam âlimlerinden Kemal Türbetî ve Derviş Mansûr'dan ders almıştır. Ancak 1464 de Meşhed'den Herat'a

[237] Levend, *a. g. e*, s. 30.
[238] Uygun (1942) *Ali Şir Nevâî*, Uz Fan yayınları, Taşkent 1942, s. 7.
[239] Levend, *a. g. e*, s. 30.
[240] Uygun, *a. g. e*, s. 8.

dönen Ali Şir, Ebû'l-Kasım'dan sonra tahta geçen Ebû Said tarafından pek ilgi görmeyince Semerkant'a gitmiş ve eğitimine Hâce Celaleddin Fazullah Ebu-l Leys'in medresesinde devam etmiştir. Burada birçok devlet erkânından destek görmüş ve çocukluk arkadaşı olan Sultan Hüseyin Baykara da , Herat tahtını ele geçirinceye kadar Semerkant'ta kalmıştır.[241]

Sultan Hüseyin Baykara, Horasan tahtına oturunca o zamanlar Semerkant'ta vali olarak bulunan Ebû Said'ın oğlu Sultan Ahmet Mirza'ya mektup yazarak ondan Ali Şir Nevâyî'nin kendi yanına Horasan'a gönderilmesini rica etmiştir. Sultan Ahmet Mirza'nın izni ile Ali Şir Nevâyî 14 Nisan 1469'da Herat'a geri dönmüştür. Bu tarih Ramazan bayramına denk geldiği için arkadaşının hem bayramını hem de hükümdarlığını kutlayan Nevâyî, *Hilaliye* kasidesini Sultan Hüseyin Baykara'ya sunmuştur.[242]

Ali Şir Nevâyî, Sultan Hüseyin Baykara'nın hizmetine girdiğinde ilk görevi mühürdarlık olmuştur. 1472'de Seyyid Hasan Erdeşir ile birlikte divan beyi görevine atanmış ve mühürdarlığı şair Emir Şeyhim Suheyli'ye bırakmıştır. Sarayda yapılan divanlar ve toplantılarda töre gereği kabile beyleri kendi sıralarına göre oturur ve fermanları o sıraya göre imzalarlardı. Ali Şir Nevâyî, Uygur kabilesinden olduğu için onun sırası öteki beylerden geride geliyordu. Fakat onun sultan ile olan yakın arkadaşlığı göz önünde bulundurularak mühür basılacak fermanlar ilk önce ona getirilince Nevâyî, fermanı imzalamadan Seyyid Erdeşir'e göndermiştir. Fakat Erdeşir fermanı mühürlemekten çekinip tekrar Nevâyî'ye geri götürülmesini istemiş, Nevâyî de bu sefer mührünü fermanın en alt kısmına basarak seyyid sülalesine saygısını ifade etmiştir.[243] Söz konusu davranış onun alçak gönüllü, anlayışlı bir insan olduğuna dair örneklerden sadece biridir.

Devletşah Semerkandî *Tezkirey-i Devletşah* adlı eserinde Ali Şir Nevâyî'den övgü ile bahsederek onun devleti bayındırlaştırmak ve sanatı desteklemek gibi iki önemli vazifesinde de fevkalade başarılı olduğunu, bu sayede halkın ve ilmiyenin gönlünü fethettiğini ve bu yolda Allah'ın ona her zaman yar ve yardımcısı olmasını dilediğini dile getirmektedir. Hatta Nevâyî hakkında yazdığı şiirde de şöyle demektedir:

"Baykuş onun zamanında viranlıktan eser görmemenin üzüntüsüyle feryat ediyordu".[244]

Ali Şir Nevâyî, Sultan Hüseyin Baykara ile arkadaş olmasına rağmen devlet yönetiminde tavrını her zaman halktan yana kullanmıştır. O, Sultan Hüseyin Baykara'ya yazdığı mektuplarında da sürekli bundan bahsetmektedir. Nevâyî'nin görüşüne göre "halk

[241] Kut, *a. g. e,* s. 449.
[242] Levend, *a. g. e,* s. 34.
[243] Levend, *a. g. e,* s. 35.
[244] Devletşah, *a. g. e,* s. 41-42.

bir bağ ise padişah bu bağın bağbanı (sahibi) olması gerekir, bağban kendi bağına ne kadar önem verir ilgilenirse, bağı da ona o kadar meyve ve huzur verir." Bu yüzden bir padişah halkını hiçbir zaman zor durumda bırakmamalıdır. Hatta bir keresinde Sultan Hüseyin Baykara'nın, Herat halkından istediği lüzumsuz vergiyi, Ali Şir Nevâyî bizzat kendi hazinesinden vererek, hem halkın kendisine olan sevgisini arttırmış, hem de padişahı düşeceği zor durumdan kurtarmıştır.[245]

Sultan Hüseyin Baykara ile Ali Şir Nevâyî'nin çocukluktan başlayan arkadaşlığı çok memnuniyetle geçmiş olmalıdır ki Sultan Hüseyin Baykara tahta oturur oturmaz onu yanında istemiştir. Fakat daha sonra bazı siyasi nedenlerden dolayı onu saraydan uzaklaştırmak zorunda kalsa da hiçbir zaman kendisine karşı düşmanlık beslememiştir. Siyasi ortam müsait olduğu anda hemen ondan özür dileyerek yeniden kendisine görev vermiştir.

Sultan Hüseyin Baykara'nın muhasebede yetenekli vezirlerinden biri Mecuddin, Ali Şir Nevâyî yüzünden köşkten uzaklaştırılmıştır. Fakat devletin maddi durumu çok kötüye gitmesi nedeniyle Mecuddin'in bu sorunu çözebileceği sözünü verince tekrar saraya davet edilmiştir. Bu zat Nevâyî ile anlaşamadığından Sultan Hüseyin Baykara Nevâyî'yi saraydan uzaklaştırmak zorunda kalmış ve onu Estrâbât valiliğine tayin etmiştir. Nevâyî Estrâbât'da sürekli âlimler ve sanatçılar ile meclisler yaparak iyi bir düzen kurmasına rağmen bu durumu pek kabullenememiştir. Bu yüzden tekrar Herat'a geri dönmek için Sultan'a mektup yollamıştır. Fakat Sultan onun bu mektubunu cevapsız bırakmıştır. Bir yıl sonra dayısının oğlu Haydar'ı, Herat'a yollayarak ricasını tekrarlamıştır. Herat'a gelen Haydar, Estrâbât'da Sultan'ın yakınlarından bazılarının Nevâyî'yi zehirleyerek öldürmek istediğini, bundan dolayı Nevâyî'nin zor durumda olduğu dedikodularını yaymıştır. Bu sözlere üzülen Sultan, Nevâyî'ye mektup göndererek, eski arkadaşını öldürmek fikrinin aklının ucundan bile geçmediğini, onu her zamanki gibi çok sevdiğini ve değer verdiğini belirtmiştir. Tekrar Herat'a geri dönen Nevâyî, Estrâbât'da böyle suikast girişiminin hiç olmadığını, bunun bir söylenti olduğunu bildirmiş ve bu dedikoduyu yayan Haydar hapse atılmıştır. Genel olarak devlet erkânının arasında Nevâyî'nin, Sultan'ın yanında itibarını kıskananlar onu öldürtmek istemiş olabilecekleri düşünülmektedir. Fakat Sultan Hüseyin Baykara'nın böyle bir girişimi veya düşüncesinin olmadığı bilinmektedir.[246]

Sultan Hüseyin Baykara'nın Horasan tahtına oturmasından itibaren kazandığı itibar Ali Şir Nevâyî'nin yardımlarıyla meydana gelmiştir. Sultan Hüseyin Baykara'nın

[245] Uygun, *a. g. e*, s. 14.
[246] Levend, *a. g. e*, s. 38

hükümdarlık süresi içerisinde Ali Şir Nevâyî her zaman ön planda olmuştur ki, onun önemi belirtilmeden, Sultan Hüseyin Baykara'nın hükümdarlığı anlatılamaz. Sultan Hüseyin Baykara, bu durumun farkında olmuş ve her zaman Ali Şir Nevâyî'nin önerilerine değer vermiştir. Sultan Hüseyin Baykara'nın, Ali Şir Nevâyî'yi kendinden bile üstün gördüğü ile ilgili şöyle bir rivayet vardır:

Ali Şir Nevâyî *Hamse* eserini bitirip Sultan Hüseyin Baykara'ya sunduğunda, Sultan Hüseyin Baykara ona "pir" diye hitap etmiştir. Fakat Ali Şir Nevâyî "Allah Allah o ne biçim söz Sultanım! Siz Pirsiniz biz ancak mürit olabiliriz" demiştir. Sultan ona peki "Pir nedir? Mürit nedir?" diye sormuş, Nevâyî "Mürit pirin her dediğini yerine getiren kişidir" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Sultan, bu güne kadar kendisinden başka hiç kimsenin binmediği en çok sevdiği atının getirilmesini istemiş ve Nevâyî'ye binmesini emretmiştir. Nevâyî ata binince Sultan Hüseyin Baykara, atın önünden yaya olarak yürüyerek bilim derecesinin Nevâyî'den daha aşağı bir konumda olduğunu göstermek istemiştir.[247]

Sultan Hüseyin Baykara dönemine bakıldığında bu dönemin Ali Şir Nevâyî'nin tavsiyeleri, teşvikleri, destekleri ve faaliyetleri ile süslenmiş olarak görülebilir. Ali Şir Nevâyî hakkında, Zahirüddin Babür'ün hatıralarında kullandığı "O, Sultan Hüseyin Baykara'nın sadece beyi değil belki musahibi idi"[248] ifadeleri de bunun bir örneğidir. Aynı eserde "Ali Şir Nevâyî tabiatının nezaketi ile meşhurdur. Halk onun nezaketinin devletinin gururundan ileri geldiğini zanneder; fakat öyle değilmiş ve bu sıfat onda fıtri imiş. Semerkant'ta iken de böyle nazik tabiatlı imiş"[249] ifadeleri de kullanılmaktadır.

Ali Şir Nevâyî'nin hocası olarak gördüğü Molla Câmî de onun eserlerinden her zaman övgü ile bahsetmiştir. Bir keresinde Ali Şir Nevâyî, *Hamseyi Mubarek* kitabını Mola Câmî'ye göndererek kitap ile ilgili fikrini sormuş, gerekirse düzeltme yapmasını, beğenmediği takdirde ise çöpe atabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Molla Câmî, eserin çok iyi olduğunu söylemiş ve sayısız övgülerde bulunmuştur. Hatta eser ile ilgili görüşünü *İskendername* adlı eserinde şöyle beyan etmiştir.

"Türk dili ile acep bir şey resmedildi"

Ki onun karşısında büyük üfürenlerin ağzı mühürlenir.

Gökyüzünden aferinler olsun onu yazan kaleme

[247] Yüksel, (2009a) *a. g. e,* s. 37-38.
[248] Babür, *a. g. e,* s. 266.
[249] Babür, *a. g. e,* s. 266.

Çünkü bu matbu resim o kalemden türedi"[250]

Bunlar sadece Ali Şir Nevâyî hakkında dönemin önde gelen kimselerinin bazı düşünceleridir. Onun ilmi alanda ve devlet idaresinde gösterdiği faaliyetleri üzerinde ayrıca durulması gerekmektedir.

Ali Şir Nevâyî ile Molla Câmî arasındaki ilişkinin arkadaşlıktan daha öte olduğunu Kemâleddin Bâharzî kendi eserinde: "Alı-cenap (Nevâyî) ile Hakâyık- penah (Câmî) arasında birlik ve beraberlik hâkimdi" der ve ayrıca onlar ile ilgili bir mısrada "Biz iki bedende bir ruh idik" ifadesini kullanır. Dönemin en değerli âlimleri olan bu iki önemli isim kendi eserlerinde her zaman birbirinden övgü ile bahsetmişlerdir. Konu ile ilgili Bâharzî:

"Bu nükteye en güçlü delil

Kelâmın Emiri olan, Emirin kelâmı olsun."

Cümlelerini kurmuştur. Müellifin bu satırlarının anlamı şöyledir: "Her ikisi de söz üstadıdır. Bu sözüme en güçlü delil yine bu söz üstatlarının kendi eserleridir."[251]

Ali Şir Nevâyî, Nakşibendi tarikatı mensubudur. Onun bu yolda esas piri ve mürşidi Abdurrahman Câmî'dir. O, gönül bağladığı bu tarikatın önde gelenlerine her zaman saygı ve sadakat göstermiştir. Özellikle de Nakşibendi tarikatının kurucusu Hâce Bahaüd'd-din-i Nakşibendi'nin, tasavvuf ile ilgili görüşlerini kendi eserlerinin hepsinde dile getirmiştir.[252]

Ali Şir Nevâyî, otuz cilde yakın Farsça ve Türkçe eserin müellifidir. Türkçe eserlerinde "Nevâyî", Farsça eserlerinde ise "Fânî" mahlasını kullanmıştır. Onun Farsça şiirlerinin pek fazla üst düzeyde olmadığı düşünülmekle birlikte kendisine "Züllisaniyen" yani iki dil sahibi lakabı da verilmiştir. Onun ayrıca şiir yazma sanatı ile ilgili aruz ilimlerine dair *Mizânül'evzan* (Vezinler Ölçüsü) adlı eseri de mevcuttur.[253]

Onun, *Mecâlisü'n Nefâis* isimli biyografik eserinde şairlerin eserlerini ve kişiliklerini genelde bir iki cümle ile değerlendirmekte, bazı yerlerde ise okurken eğlendiren fıkralar da kullanmaktadır.[254] Müellif, bu eserin sekizinci bölümünün tamamını Sultan Hüseyin Baykara'ya ayırmıştır.[255] Sultan Hüseyin Baykara'nın şiir meclisleri incelendiğinde Ali Şir Nevayî'nin *Mecâlisü'n Nefâis* adlı eseri önem arz etmektedir.

[250] Bâharzî, *a. g. e*, s. 290-291.
[251] Bâharzî, *a. g. e*, s.38.
[252] Levend, *a. g. e*, s. 238-239.
[253] Hikmet, *a. g. e*, s. 50
[254] Manz (2013) *a. g. e*, s. 69
[255] Eraslan, *a. g. e*, s. 1.

Daha öncede ifade edildiği üzere bir gün Kunduz ve Hisar taraflarından gelen Mevlâna Kabûlî adlı bir gencin Türkçe ve Farsça nazımlar söylemeye çok istekli olduğundan Nevâyî, onu kendi himayesi altına almıştır. Bu genç, sarayda yapılan şiir meclislere katılmaya çok heveslenmiş ve bunun için bir şiir yazıp onu Nevâyî'ye göstererek, eğer o da uygun görürse bu şiiri meclise göndermek istemiştir. Nevâyî, şiirin iki satırını düzenleyerek meclise sunmasına izin vermiştir. Meclis öncesi sunulan şiirleri değerlendiren Sultan Hüseyin Baykara, bu iki satırın Mevlana Kabûlî'ye ait olmadığını fark etmiş ve bunu Nevâyî ile paylaşmıştır. Onun çok dikkatli ve ince düşünmesine şaşıran Ali Şir Nevâyî, bu şiir üzerine bir düzeltme yaptığını gencin hevesinin kırılmasını istemediğini dile getirmek zorunda kalmıştır. Sultan Hüseyin Baykara, Kabûlî'yi meclise davet etmiş, genç sırası geldiğinde şiirini okumuş, meclise katılan herkes şiirin iyi olduğunu söylemiştir. Fakat genç rencide olmasın diye kalabalıkta Sultan Hüseyin Baykara bu şiire yapılan düzeltmeden bahsetmemiştir. Meclis bittikten sonra müellifi huzuruna çağırmış ve şiirin içeriğinde bir düzeltme olduğunu ve onun Nevâyî tarafından yapıldığını ancak yine de tebrik ettiğini ince bir şekilde söylemiştir. Bunun üzerine Ali Şir Nevâyî, Sultan'a "bu anlayışlı davranışınızla sadece genci değil beni de bağışlamış oldunuz" sözleri ile sevincini dile getirmiştir.[256]

Ali Şir Nevâyî, hiçbir zaman maddi açıdan Sultan Hüseyin Baykara'ya muhtaç olmamış aksine devletin ihtiyacı olduğunda kendi mal varlığından bağışta bile bulunmuştur. Hatta Horasan'da birçok mescit, medrese, hankâh gibi halkın ihtiyacı olan birçok binayı tamir ettirmiştir ya da bizzat kendi bütçesi ile yenilerini yaptırmıştır.[257]

Bu imar faaliyetlerine şunlar örnek gösterilebilir: Sultan Hüseyin Baykara'nın, Nevâyî'ye bahşettiği İncil kanalı civarındaki otuz dönüm araziyi duvarlarla çevirerek, bu bakımsız fakat sulak ve bereketli yerde İhlâsiye ismini verdiği medrese, onun kuzeyinde kubbeli bir şekilde Darü'l-Huffâz, medresenin hemen karşısında ise Halâsiye adı verilen hankâh yaptırmıştır. Bu kurumların masraflarını karşılamak için ise Nevâyî, kendi mülklerinden ayırdığı bağ-bahçe ve dükkânlarının gelirlerini vakfetmiştir. Bunlara karşılık devletten bir yardım almadığı gibi halkın yapmak istediği maddi desteğini de her zaman geri çevirmiştir.[258]

[256] Eraslan, *a. g. e*, s. 571-572.
[257] Hikmet, *a. g. e*, s. 50.
[258] Levend, *a. g. e*, s. 224-225.

Ayrıca Horasan ve Herat'da üç yüz yetmiş adet hayır kurumu yaptırarak bunları yönetmek için ayrı bir vâkıf kurmuştur. Bu vâkıfın işlerinin aksamaması için de beş yüz bin tümenlik büyük bir servet vâkfetmiştir. Onun yaptırdığı İhlâsiyye Medresesi'nin ilk müderrisleri ve talebeleri de dönemin en yüksek maşlarına ve burslarına sahip olmuşlardır.[259] Bu da Ali Şir Nevâyî'nin ilim ile erbabına verdiği desteğe güzel bir örnektir.

Babür de hatıralarında bu konudan şu şekilde bahsetmiştir: *"Musikide de iyi şeyler beslemiştir. Güzel nakışları ve güzel* peşrevleri *vardır. Fazıl ve hüner ehilleri için, Ali Şir Bey kadar mürebbi ve hami olan bir adamın hiçbir zaman zuhur ettiği malum değildir. Sazda ileri gelenlerden üstat Kul Muhammet, Şeyh ve Hüseyin Udi, Ali Şir beyin terbiye ve himayesi ile bu derece terakki ve şöhret bulmuştur. Ustat Bihzâd ve Şâh Muzaffer resimde Ali Şir beyin gayret ve himayesi ile bu derece meşhur ve maruf oldular. Bu kadar hayırlı işlerde pek az kimse bu derece muvaffak olabilir. Oğlu-kızı ve karısı, ailesi olmamış dünyada tek başına ve bekâr yaşamıştır. Önceleri mühürdardı, orta yaşlarında bey olup, bir müddet Estrâbât'ta hüküm sürdü. Sonra sipahiligi terk etti. Mirzadan hiçbir şey almazdı. Bilakis kendisi her sene Mirza'ya mühim miktarda hediye verirdi."*[260]

Ali Şir Nevâyî'nin desteği ile Herat, o dönem ilim adamlarının uğrak yeri olmuş, şairlerin sayısı da oldukça artmıştır. Bununla ilgili Zahirüddin Babür eserinde şöyle rivayet eder. "Ali Şir Nevâyî bir gün satranç meclisinde satranç oynarken ayağın uzatmak zorunda kalmış ve ayağı şair Bennâyî'nin arkasına değmiş. Nevâyî "Maşallah Herat'ta ayağını uzatsan şaire değiyor" diye espri yapmış, Bennâyî da aynı şekilde "evet efendim ayağınızı geri çektiğinizde yine şaire değiyor" şeklinde cevap vermiştir.[261]

Ali Şir Nevâyî, âlim ve mutasavvıf olan çok sevdiği arkadaşı Seyyid Hasan Erdeşir'in ölümüne çok üzülmüştür. 1490 yılında kardeşi Derviş Ali'nin isyan etmeside onu çok yıpratmış ve divan beyliği vazifesini bırakarak, sadece sultanın nedimi olarak kalmıştır. Sultan Hüseyin Baykara da onun bu üzüntülerinden derinden etkilenmiş, özellikle de kardeşinin isyanından sorumlu tutularak ona saygısızlık edilmesini önlemek amacıyla bir ferman çıkarmış ve Ali Şir Nevâyî'ye kimsenin saygıda kusur etmemesini emretmiştir.[262]

Sultan Hüseyin Baykara Ali Şir Nevâyî ile ilgili fermanında bizzat şöyle demiştir: "*Şehzadeler, emirler, sudur, vüzerâ ve âyan bilûmum tebaam bilsinler ki, Rüknussâltana,*

[259] Aka, (2010a) *a. g. e*, s. 141.
[260] Babür, *a. g. e*, s. 267.
[261] Babür, *a. g. e*, s. 282.
[262] Kut, *a. g. e*, s. 450.

Abdüddevletihakanî, Mukarrrebülhazretissultanı, Nizamüddin Emir Ali Şir Nevâyî şefkatli kalbi ile bu yüksek devlet güneşinin tuluu zamanından beri temiz niyetli fikrini ve büyük kudret ve dirayetli niyetini bu devletin yükselmesi uğrunda saf etmiş. Azâmet ve rütbesini benim kardeşliğim derecesine yükseltmiştir. Bu yakınlık günden güne belki saatten saate ziyadeleşmektedir. Hatırıma geldi ki bu sırada müşârünileyhin kardeşi tarafından vaki olan ve affına karar verilen yolsuz hareketlere, bazı yanılanlar ve gaflete düşenler umdetülmemleke olan müşârünileyhin üzerinde müessir zannederler. Memleketin dâhilinde herkese emrediyorum ki ve herkes bilmelidir ki onun bizim nezdimizdeki mahremiyet ve hususiyeti tasâvvur ettiklerinden çok daha ziyadedir. Ve bilâ istisna herkes ona azâmi hürmetle mükelleftir."[263]

Ali Şir Nevâyî Timurluların son dönemlerinde devletin bekası için yaptığı arabuluculuk görevlerinden ve gün güne kötüye giden devlet siyasetine müdahale etmekten yorgun düşmüştür. Yaşlılığı da üstüne eklenince sağlık durumu bozulan Ali Şir Nevâyî, Sultan Hüseyin Baykara'nın Estrâbât dönüşü (31 Aralık 1500'de) kendisini karşılamaya çıktığı zaman rahatsızlık geçirerek fenalaşmıştır. Sultan Hüseyin Baykara, onu kendi tahtırevanı ile köşke getirterek dönemin önde gelen tabiplerini bir araya toplamış ve onu iyileştirmek için çok çaba göstermiştir. Fakat Ali Şir Nevâyî'ye yapılan tüm tedaviler sonuç verememiş ve 3 Ocak 1501 senesinde hayata veda etmiştir. Onu kendi yaptırdığı Kudusiye Camisi'nin yanına defnetmişlerdir. Sultan Hüseyin Baykara, üç gün boyunca arkadaşı Nevâyî'nin evinde kalarak yasını tutmuş ve taziyeleri kabul etmiştir.[264]

Ali Şir Nevâyî'nin vefatı Timurlu hanedanının son hükümdarı olan Sultan Hüseyin Baykara'nın hükümdarlığını etkilemiştir. Fakat bu kayıp sadece Sultan Hüseyin Baykara'nın saltanatını değil dönemin kültür hayatını da sarsmıştır. Çünkü bu dönemin kültür tarihine damgasını vuran Nevâyî, Çağatay edebiyatının altın dönemini yaşamasına büyük katkıları olmuştur. Söz konusu katkıyı anlamak için Çağatay edebiyatının meydana geliş sürecine bakılması gerekmektedir.

Timurlu hanedanının hükümdarlığı sürecinde ilmi ve edebi eserler, ağırlıklı olarak Farsça olmak üzere Arapça ve Türkçe ele alınmıştır. Fakat o dönemki Türkçe eserlerin dili genelde "Çağatayca" olarak adlandırılmaktadır. Farsçanın üstün olduğu bu dönemlerde, Türkçe eserlerin de mevcut olduğu bilinmektedir. Türkçenin halk arasındaki konuşma dili dışında resmiyette unutulmaya yüz tuttuğu bu dönemlerde, bu dilin Çağatayca olarak

[263] Levend, *a. g. e*, s. 42.
[264] Levend, *a. g. e*, s. 46-47

yeniden canlanması söz konusudur. Çağatay dili, en parlak dönemlerini Sultan Hüseyin Baykara döneminde yaşamıştır. Bu dönemde Abdurrahman Câmî gibi Farsça ilim erbabı ile birlikte Ali Şir Nevâyî gibi âlimlerden çok kıymetli Türkçe eser yazanlar olmuştur. Fakat öncelikle Türk dilinin neden Çağatay dili olarak görülmesinin sebeplerine bakılırsa, konuya biraz eski dönemlerden başlanılması ve Çağatay edebiyatı tarihinden bahsedilmesinin doğru olacağı düşünülmektedir.

Çağatay lehçesi, Orta Asya'da yaşayan Türklerin konuşma dili olarak bilinmekle birlikte, XV. yüzyılların başlarından XX. yüzyılların sonlarına kadar kullanılmıştır. Günümüzde bu dile en yakın olan dil grubu Özbekçe ve Yeni Uygurca dilleridir. Çağatay dili aslen XI-XII. yüzyıllarda kullanılan Karahanlılar ve ya Hakaniler olarak bilinen dil gurubu ile Harezim dil grubunun devamıdır. Çağatay dilinin itibarı yüzyıllar boyunca çok yüksek olmuştur. Bu dil ayrıca, sadece Orta Asya'da değil, Rusya topraklarında yaşayan XIX. yüzyılların ortalarına kadar Oğuz olmayan Müslüman Türklerin de edebi dili olarak kullanıldığı bilinmektedir.[265]

Öncelikle Çağatay isminin ortaya çıkış nedenine bakacak olursak, Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'ın hükümdarlık sürdüğü topraklar, Çağatay Ulusu olarak isimlendirilmiştir. Daha sonra ise Mâverâünnehir topraklarındaki Türk ve Türkleşmiş göçebe unsurlara da aynı isim ile hitap edilmiştir. Nihayetinde Timurlu hanedanının ortaya çıkmasıyla onların hüküm sürdüğü Maveraünnehir ve Horasan topraklarda konuşulan Türkçe lehçesine de Çağatayca denilmeye başlamıştır. M. Fuat Köpürlü'ye göre bu dil sadece Orta Asya'da değil, Moğol istilası döneminde Cengiz Han'ın oğulları ve torunlarının hüküm sürdüğü Altın Orda, İlhanlılar gibi geniş topraklarda da XII-XV. yüzyıllardan itibaren bilinmiş ve Timurlu hanedanının desteği ile bu dönemde zengin bir edebiyat oluşumu gerçekleşmiştir.[266] Çağatay dili, Türkologlar tarafından en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Bu dilin, Uygur dilinin devamı olduğunu ya da olmadığını ve ya eski Türkçenin devamı ya da yeni ortaya çıkan bir lehçe olarak görenler arasında sürekli çekişmeler yaşanmıştır. Köprülü'nün bu konu ile görüşünün daha makul olduğu düşünülmektedir. Köprülü'ye göre "Moğol istilası siyasi ve sosyal hayatın değişime uğraması ile birlikte dil gelişiminin de değişikliğe uğradığının altını çizmiştir. Bunlar Türk diline birtakım Moğol lehçelerinin girmesi, savaşlar sonrası bir araya getirilen kültür yığınının arasında karşılıklı lehçe alışveriş evresi geçirmesi, XII. yüzyıl Hakaniye

[265] Janson Eckmann (1988) *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s. VII.
[266] Kemal Eraslan (1993) "Çağatay Edebiyatı", *DİA*, c. VIII, İstanbul, s. 168.

Türkçesinin XV yüzyıl Çağatay Türkçesine adım atması evresi şeklinde beş devire ayırmaktadır.[267] Genel olarak bakıldığında Çağatay edebiyatı, veya lehçesi, birçok lehçenin yani Uygurca, Hakani ve Harezim dili gibi, aynı köklerden gelen dillerin Moğolca kelimelerin de karışması sonucunda ortaya çıkan yeni bir dil unsuru olarak gösterilebilir. Bununla birlikte bu dilin o dönemde genelde resmi dil olarak bilinen Farsçadan da etkilendiğini gözardı edilmemelidir.

Çağatay dilinin özellikle hangi alfabe ile yazıldığı sorusuna ise J. Eckmann şöyle cevap vermektedir. "Çağatayca genellikle Arap alfabesi ile yazılmıştır. Fakat Timurlu sarayında resmi yazışmalarında Uygur alfabesi kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca Çağatayca çok geniş bir sahada beş yüz yıl kullanılmıştır. Zaman zaman medeniyet değişikliğine uğraması da dâhil olarak Çağatayca kelimelerin doğru telaffuzunu birçok yerde doğru tespit etmek mümkün değildir".[268]

Çağatay Türkçesini kullanan Timurlu dönemi müelliflerinden bahsedecek olursak, Sekkâkî, Atâyî, Gedâyî, Lutfî gibi adı bilinen veya adları bilinse de eserleri günümüze kadar ulaşamayan birçok Çağatay Türkçesinde eser yazan şairler vardır.[269] Mensevîde i Haydâr-ı Harezmî'nin, Timur'un Ömer Şeyh'den olan oğlu İskender Mirza için yazdığı *Mahzenü-l Esrar*, Lutfî'nın yine İskender Mirza adına yazdığı *Gül u Nevruz*, Emiri'nin Mirza Baysungur adına yazdığı *Deh-nâme*, Miranşah'ın oğlu Seyit Ahmet Mirza'nın Şahruh adına yazdığı *Letafetname* gibi önemli eserler Çağatay Türkçesi ile yazılmıştır.[270] Bunun dışından bu dilin hat safhaya ulaşmasını sağlayan en önemli kişi Ali Şir Nevayî olmuştur. Çağatay edebiyatı esas olarak Nevâyî ile ün kazanmış ve bunun ile kendisinin altın çağını yaşamıştır. Ali Şir Nevâyî'nin, Çağatay Türkçesi ile yazdığı ilk tezkiresi *Mecâlisü'n Nefâis* adlı eseri, Çağatay Türkçesi açısından çok önemli eser olmakla birlikte XIV. ve XV. yüzyılların sosyal ve kültür tarihi ile ilgili de önemli kaynak oluşturmaktadır. Ayrıca Ali Şir Nevâyî'nin *Nesâyimü'lMahabbe* eseri de Molla Câmî'nin *Nefahâtü'l-Üns min Hazarâti Kuds* eserini çok beğenerek, bu eserin Farsça bilmeyen Türklerin de okuyabilmesi için, içine bazı ilaveler katarak Çağatay Türkçesine tercüme etmiştir. Ayrıca Zahirüddin Babür'ün *Babürnâme* eseri de Çağatay Türkçesi ile yazılan önemli tarihi kaynaklardan biridir.[271] Türkçe eser yazan önemli müellifler ile birlikte, Farsça eserlerde meşhur bir yere sahip olan şair Kâsımı Envâr, Kirmânlî Şâh Nimetullah Veli, Molla Câmî

[267] Eraslan, *a. g. m, s*. 168.
[268] J. Eckmann, *a. g. e,* s. 9.
[269] Levend, *a. g. e,* s. 25.
[270] Levend, *a. g. e,* s 26
[271] Yüksel (2009a) *a. g. e,* s. XVIII-XIX

ve *Zafernâme* adlı eserin müellifi olan Şerafeddin-i Yezdî'nin de Çağatay Türkçesinde küçük beyitler yazdığı da bilinmektedir.[272]

Çağatay edebiyatı, Timurlu Mirzaları tarafından her zaman desteklenerek XV. yüzyılın ikinci yarısında da gelişimine devam etmiştir. Bu dönemde, Sultan Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâyî devletin siyasi ve idari açıdan ön plana çıkan şahsiyetler olmakla birlikte Çağatay Türkçesinin gelişimine de büyük katkı sağlamışlardır.[273] Özellikle de Ali Şir Nevâyî'nin Çağatay Türkçesi üzerinde çok büyük etkisi vardır ki bazı araştırmacılar bu dili Nevâyî dili olarak da ifade etmişlerdir.[274] "Çağatay edebiyatı" kelimesi ağırlıklı olarak Timurlu saltanatının nezdinde gelişen edebi ve kültürel süreci isimlendirmiş olsa da bu dönemde eser yazan müellifler genel olarak kendi eserlerini Çağatayca değil de Türkçe yazdıklarını ifade etmişlerdir. Fakat Ali Şir Nevâyî *Mizanü'l Evzan* adlıı eserinde "acemi müellifler kendi dillerinde güzel eserler yazmış olmalarına karşılık ben de kendi eserlerimi Çağatay sözleri ile süsledim" şeklinde cümleler kurarak Çağatay dilinde eser yazdığını dile getirmiştir.[275] Bu cümleler sadece bir örnek teşkil etmektedir ve Nevâyî'nin eserlerinde Çağatayca eser yazdığına dair kelimeler de bulunmaktadır.

Ali Şir Nevâyî'nin çalışmaları ile en parlak dönemini yaşayan Çağatay edebiyatı Orta Asya Türk edebiyatında silinmeyecek bir iz bıraktığını söylemek gerekir. Günümüzde bile bu coğrafyada yazılan edebi eserlerde Çağatay lehçesinin etkisini görmek mümkündür.

3.3. **Şiir Meclisleri ve Dönemin Önde Gelen Şairleri**

Sultan Hüseyin Baykara dönemi Horasan ve Türk tarihinde ilm ve kültürün had safhaya ulaştığı bir dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde birçok bilim dalında zamanın en meşhur kimseleri faaliyet göstermişlerdir. Onlar için her türlü çalışma imkânları sağlanmıştır. Yeni medreseler ve ilim merkezleri inşa edilmiştir. Ayrıca sarayda da bilim ve şiir meclisleri kurulmuştur. Bu meclislerde gündemi ilgilendiren olaylar ile birlikte her türlü ilim dalında çeşitli tartmışlar yapılmış ve yeni fikirler ortaya çıkmıştır. Bu

[272] Aka, (2017)*a. g. e*, s. 199
[273] *A a.g. e*, s. 200
[274] Zuhal Ölmez (2007) "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar" *TALİD,* c.5, sayı 9, s. 189.
[275] Ölmez*, a.g. m,* s. 176

da haliyle Sultan Hüseyin Baykara'nın saltanatının şöhretini artıran en önemli etkenlerden birisi olmuştur.

Sultan Hüseyin Baykara dönemine nam salan bu bilim adamı ve şairler hakkında Zahirüddin Muhammed Babür, hatıralarında şunları dile getirmiştir: "Sultan Hüseyin Mirza'nın zamanı garip bir zamandı. Horasan ve bilhassa Herat şehri, fazilet ehli ve eşsiz adamlarla doluydu. Bir iş üzerinde uğraşan herkes, o işi en yüksek dereceye çıkarmak gayreti ve arzusu ile çalışıyordu."[276]

Sultan Hüseyin Baykara'nın hükümdarlığı zamanında büyük bir medeni merkez haline gelen Herat şehrinde yüzlerce şairler, filozoflar, âlimler ve hafızlar meclishanesi ortaya çıkmıştır.[277] Ali Şir Nevâyî ve Molla Câmî'nin maddi ve manevi destekleri sayesinde binlerce âlim yetişmiş ve birçok şair de bu meclislere katılma imkânı bulmuştur.

Sultan Hüseyin Baykara zamanında şiir meclislerine katılan âlimler ve şairler hakkındaki bilgiler, Ali Şir Nevâyî'nin, Devletşah Semerkandî'nin, Zahirüddin Babür'ün, Zeynüddin Vâsıfî'nin ve bu döneme damgasını vuran diğer müelliflerin eserlerinde yer almaktadır. Fakat bu meclislerin nasıl bir şekilde gerçekleştiği ve kimlerin katılabileceği hakkında açık bir bilgi mevcut değildir. Ali Şir Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserinde Sultan Hüseyin Baykara'ya atfettiği sekizinci meclisinde dile getirdiği şu hadise meclise sunulan şiirlerin, meclis öncesinde Sultan Hüseyin Baykara tarafından incelendiğine dair fikir oluşturulabilir: Eserde beyan edildiğine göre, Mevlâna Kabûlî denilen genç Türkçe bir şiir yazmış ve şiirini meclise sunmak dileğindeymiş. Fakat şiirinin iki satırı Nevâyî tarafından düzeltilmiştir. Neticede Kabûlî, şiirini bu şekilde nöbetçilerden birinin vasıtasıyla yüce meclise ulaştırmış ve Sultan Hüseyin Baykara bu şiiri okuduktan sonra şiirdeki iki satırın bu gence ait olmadığını fark etmiştir.[278] Bu durum Sultan Hüseyin Baykara'nın dikkat ve şiir yeteneğini göstermekte ve şiir meclislerinin işlevselliğine dair ipuçlarını da vermektedir.

Şiir meclisleri sadece Sultan Hüseyin Baykara'nın sarayında değil, Ali Şir Nevâyî ve Molla Câmî'nin ikametgâhlarında da toplanmakta idi. Bu durum esas meclise sunulmak istenen eserlerin öncelikle bu meclislerde incelendiği fikrini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte şiir meclislerini tertip etmek için bazı önde gelen kişilerin görevlendirildiği de bilinmektedir.

---

[276] Babür, *a. g. e*, s. 277.
[277] Gulamhon Gafurov (2000) *Şark Cevahirleri*, "Maneviyat" yayın evi, Taşkent, s. 154.
[278] Nevâyî, *a. g. e*, s. 572.

Zeynüddin Mahmud-ı Vâsıfî, *Bedâyiʿu'l-vekāyi* adlı eserinde bununla ilgili olarak: "Emir Ali Şir ve Hoca Mecuddin Muhammed meclisi tarifi" şeklinde müstakil bir bölüm açmış ve bu bölümde Hoca Mecuddin'in, Herat yakınında bulunan "Purza" adlı mekânda güzel bir çarbağ (saray bahçesi) kurdurduğunu, bu seferki şiir meclisinin burada geçirilmesi emrini aldığını, bunun için de ihtişamlı bir hazırlık yaptığını söylemektedir.[279]

Vâsıfî, aynı eserinde Sultan Hüseyin Baykara'nın şiir meclisinin gerçekleştirildiği mekân ve sunulan ikramlar ile ilgili: *"İmaret eyvanının önünde mermer taştan kurulan havuz var idi. Havuzu şeker şerbetinden doldurmuşlardı. Bu meşhur şeker şerbeti tam sekiz yüz adet kristal şekerden yapılanmaktaydı. Bu şekerden seyrek bulunan tatlılar, macunlar ve değişik marmelat, şıra-şerbetler de fazlasıyla hazırlanmaktaydı. Sultan Hüseyin Mirza'nın Abdulmelik isimli bir aşçısı var idi. O, bu mecliste sunmak için kırk çeşit nimet hazırlattı. Hiç kimse bu nimetlerin ismini dahi bilmez idi"*[280] ifadeleri ile şiir meclislerinde sunulan ikramların da ne kadar ihtişamlı olduğunu vurgulamaktadır.

Sultan Hüseyin Baykara döneminde, meşhur olan şiir meclislerine katılan dönemin önemli müelliflerinin hayatı, kişiliği, ilmî faaliyetleri ve eserleri hakkında bilgiler aktarılacaktır.

3.3.1. Molla Cami

İsmi tam olarak Nureddin Abdurrahman b. Nizamiddin Ahmed b. Muhammed el Câmî'dir. O, 7 Kasım 1414'de Horasan'ın Câm şehrinin, Harcird kasabasında dünyaya gelmiştir. Lakabı, Câm şehrine nispetle ve Ahme-i Nameki-yi Câmî'nin hatırasına, saygıdan alınmış olduğu düşünülmektedir. Dedesi Muhammed b. Hasan, Şeybâni neslinden gelen bir kız ile evlenmiş ve babası Nizamüddin Ahmed bu evlilikten dünyaya gelmiştir. Babası Herat'ta, Nizâmiye Medresesin'de müderris olunca ilk eğitimine onun yanında başlamıştır.[281]

Dönemin önemli âlimlerinden Mevlânâ Cüneyd-i Usûlî'den, Arap dili ve edebiyatı derslerini almıştır. Ardından el Teftezânî'nın öğrencisi Şehâbeddîn Muhammed el-Câcermî gibi ünlü bilginlerin dersleri ile devam etmiştir. Uluğ Bey zamanında ilimin merkezi Semerkant'a gittiği ve burada dokuz yıl kaldığı bilinmektedir. Bu süre içerisinde Bursalı Kadızâde-i Rûmî'den riyaziyat dersleri almış olduğu da malumdur.[282] Kadızâde'nin en iyi talebelerinden biri Mevlana Ebî Saîd Semerkandi'nin söylediğine göre, Kadızâde Rûmî,

[279]Zeyneddin Vâsıfî (1979) *Bedâyî el- Vekâyi*, çev. Naim Narkulov, "Gafur Gulamov" adındaki Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, s. 96.
[280] Vâsıfî, *a. g. e,* s. 97.
[281] Ömer Okumuş (1993) "Câmi, Abdurrahman", *DİA*, cilt VII, İstanbul, s. 94
[282] Okumuş, *a. g. e,* s. 94.

Şerh-i Tezkire kitabının haşiyelerine eklemiş olduğu yazılarını, bazen derslerde okurmuş. Mola Câmî bir gün daha önce hiç kimsenin hatta Kadızâde'nin bile aklına gelmeyen bir hatırlatma yapmıştır. Câmî'nın önerilerini makul bulan Kadı Hazretleri, onun hakkında "el Hak Horasan'ın bahtiyar musannifi tarafından gösterilen bu örnekler gönlümüzü aydınlattı" diye övgülü cümleler sarf etmiştir.[283]

Câmî'nin, Semerkant'ta eğitim aldığı dönemler Uluğ Bey'in hâkimiyeti zamanına denk gelmektedir. Diğer talebelerin aksine O, önde gelen ulemâ karşısında kendisini küçük düşürecek hiçbir eylemlemde bulunmamıştır. Semerkant ve Herat'taki talebelerin çoğu ünlü âlimlerin peşinden kendilerine yaranmak için koştukları sırada Câmî böyle şeylere hiçbir zaman tenezzül etmemiştir. Hatta bundan dolayı da ona verilen burs her zaman diğer talebelerinkinden daha az olmuştur.[284]

Buna rağmen Mola Câmî, genç yaşta ilim konusunda önemli tahsiller görmüştür. Hatta bir keresinde Herat'a gelen Ali Kuşçu, ona astronomi ile ilgili zor sorular sormuş ve bu sorulara hemen cevap veren Câmî, Ali Kuşçu tarafından takdir edilmiştir. Ne kadar bilgili olsa da öğrenmeyi hiçbir zaman bırakmayan Molla Câmî, Nakşibendi şeyhlerinden Sa'deddîn-ı Kâşkarî'ye intisap etmiştir. Fakat şeyh ölünce onun halefi Hâce Ubeydullah Ahrâr'a bağlanmış ve onun ile birkaç defa görüşen Câmî, sürekli mektuplaşarak her zaman irtibat halinde olmuştur.[285] Hâce Ubeydullah Ahrâr, ilmi bir müşkül ile karşılaşacak olursa Molla Câmî'nın kaleminden dökülmüş *Büyük İlimler Mecmuasına* başvurmuştur.[286]

Hâce Muhammed Buharî Hazretleri de Molla Câmî'ye ve Horasan topraklarına gösterdiği saygısını şöyle dile getirir: *"Horasan iki şekilde Maveraünnehir'e tercih edilebilir. Dindar yöneticileri olduğu için; zira İslâm şehri Herat o mübarek yöneticilerin sayesinde İran ve Turan'ın payitahtı olmuş ve yine onların sayesinde koca bölgenin sınırları genişlemiştir. İkincisi ise Hazret-i Mevlânâ, din ve milletin nûru, Nûreddin Abdurrahman Câmî gibi büyük insanın orada ikamet ediyor olmasından ötürüdür. Zira Abdurrahman Câmî ilim ve irfanda yüce bir mertebeye erişmişlerdir"*.[287]

Devletşah Semerkandî de kendi tezkiresinde ondan şöyle bahseder: *"Mevlânâ Câmî'nın hocası Saâdeddin Kaşgarî'nın vefatından sonra, sadık ve hayırlı bir halefi olarak onun makamına oturmuştur. Nakşibendi tarikatının bütün mana ve edebi talebelerinin önemli hocalarından biridir. Dünyanın tüm padişahları onun dua ve*

[283] Bâharzî, *a. g. e*, s. 91
[284] Manz (2013) *a. g. e*, s. 245.
[285] Okumuş, *a. g. e*, s. 94.
[286] Bâharzî, *a. g. e*, s. 145.
[287] Bâharzî, *a. g. e*, s. 139.

himmetlerinden faydalanır ve bütün iklimlerin fazilet sahipleri onun meclislerine katılmak için vesile ararlar. Onun divanı Rum diyarı fazıllarının meclislerinin ziynetidir. Onun latif münşeatı Şam ahalisinin Bedialarının dibaçesidir. Biz kitaplarımızı süslemek için onun bazı şiirlerini yazıyoruz."[288]

Molla Câmî'den, Devletşah ve diğer müellifler tarafından sürekli övgü ile bahsedilmesi boş yere değildir. Onun gerçekten döneminin önde gelen allamelerinden olma sıfatını sonuna kadar hak ettiği de bilinen bir gerçektir.

Molla Câmî, Timurlular döneminin en önemli şair ve âlimi sıfatı ile Şahruh'un saltanatı döneminin bir kısmını, Mirza Ebû-l Kasım Babür ve Mirza Ebû Said Gürgan zamanının tamamını ve Sultan Hüseyin Baykara döneminin uzun bir dönemini görmüştür. Timur oğulları arasındaki taht mücadelelerine de şahit olan Câmî, en son Sultan Hüseyin Baykara'nın saltanatı döneminde huzurlu bir hayata kavuşmuştur ve ömrünün bu yirmi beş yılında en olgun eserlerini meydana getirmiştir.[289]

Hâce Ubeydullah Ahrâr, onunla ilgili şunları söylemiştir: "*O öyle bir mertebededir ki şahlar, sultanlar onun dergâhının müdâvimleri olmuşlardır. Bazı büyük âlimlerin ve İslâm meşâyıhlarının aksine o güzel ahlâkı şiar edinmiştir. Öyle olmasa şahlar, padişahlar, seferde veya hazarda, hayırda veya şerde onun bu güzel ahlaki karşısında bu denli saygıda bulunmazlardı".*[290] Hâce Ubeydullah Ahrâr, yine Molla Câmî hakkında şu cümleleri de kullanmıştır:

"Horasan'da bir güneş var, halk onu bırakmış Mâverâünnehir'deki çerağın ışığına koşuyor."[291]

Molla Câmî'nin *Münşeat Mecmuasında*, Sultan Hüseyin Baykara'ya ait 21 adet mektup bulunmaktadır. Bu mektuplar, Molla Câmî'nın ona yazdığı mektuplarının cevabı niteliğinde olamakla birlikte, bazı konularda bizzat Câmî'nin fikri sorulmakta ve onun cevabına göre hareket etme niyeti taşıdığı anlaşılmaktadır. Sultan Hüseyin Baykara'nın, bu mektupları son derece hürmet ve saygı çerçevesinde yazılmıştır.[292]

Sultan ve Molla Câmî arasında geçen bir mektuplaşmaya şu örnek verilebilir: Sultan, Herat'a gitmek için en uygun saati bilmek amacıyla Molla Câmî'ye bir mektup göndermiş ve mektubun içeriğinde, Safer ayının son çarşambasının uğurlu veya uğursuz sayılmasındaki sebepleri sormuştur. Molla Câmî de şöyle cevap vermiştir, *"Onun için*

[288] Devletşah, *a. g. e*, s. 562.
[289] Hikmet, *a. g. e*, s. 15-16.
[290] Bâharzî, *a. g. e*, s. 146.
[291] Hikmet, *a. g. e*, s. 350.
[292] Hikmet, *a. g. e*, s. 42.

uğurlu saat seçmeye ne hacet, onun doğmasıyla saatlerde saadet hâsıl olur. Ayrıca bu hurafe inanca da bir açıklık getirerek şunları söyleyebilirim: Mektubunuzda Safer ayının son çarşambası hakkında her tarafa yayılmış olan inancın nereden geldiğini soruyorsunuz. Bu inanç bazı tefsircilerin Kur'an'da devamlı uğursuz gün olarak bahsedilen Safer ayının son çarşambasından çıkarılan manadan gelmektedir. Bilmek gerekir ki o günkü uğursuzluk kafir ve münafıklar içindir. Çünkü onların başına gelen musibetler o güne rastlar. Fakat iman ve inanç sahibi olan kişiler ki onlar Peygamber ümmetleridir, son derece kutlu ve galip oldukları gün aynı gündür. Kuvvetle umarım ki geçen yılda Safer ayının aynı gününe rastlayan Salı günü bu şehre gelmeniz nasıl kutlu ve uğurlu olduysa, bu yıl Safer ayı Çarşambası da mutlu ve mübarek olsun."[293]

Sultan Hüseyin Baykara, kendi risalesinde, Molla Câmî'den övgü ile bahsederken, Molla Câmî'de *Risâle-i Sağır der Muamma*, *Silsiletü-z Zeheb*, *Sübhatü'l-Ebrâr*, *Yûsuf u Züleyhâ, Leylî vü Mecnûn* ve *Hırednâme-i İskenderî* gibi eserlerine Sultan Hüseyin Baykara'dan övgü ile bahsederek başlamaktadır.[294]

Câmî, İran edebiyatının en önde gelen şairlerindendir. Onun tasavvuf, felsefe ve edebi konular içerikli manzum eserleri ve divanı vardır. Onun İbn Hâcib'ün *Risâle-i Kâfiye* adlı gramer kitabına yazdığı *Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* adlı şerhi, Osmanlı medreselerinde de uzun süre ders kitabı olarak okutulmuştur. Câmî'nin eserlerinin önemli bir kısmı tasavvuf içerikli olup, büyük mutasavvıfların hayatından bahseden *Nefehâtü'l-Üns* isimli eseri bunların en önemlilerindendir. Bu eserin mukaddimesinin, Nakşibendiliğin ana kitaplarından biri olduğu bilinmektedir.[295]

Câmî, 1472'de Hacca gitmek için Herat'tan ayrılmıştır. Dönüşte Tebriz'e uğramış ve Akkoyunlu Uzun Hasan'ın burada kalmasını istemesine rağmen 1474 de tekrar Herat'a dönmüş ve Sultan Hüseyin Baykara'nın kendisi için yaptırdığı medresede Arap dili ve edebiyatı, hadis ve tefsir dersleri vermiştir.[296]

Molla Câmî, Timurlu hükümdarlarından Mirza Ebû'l Kasım Babür adına da 1453 yılında *Risâley-i Kebir der Muamma* eserini kaleme almıştır.[297] Onun ilmi meclislerine her zaman dâhil olan Molla Câmî hakkında şöyle bir hikâye mevcuttur: Mirza Ebû'l Kasım'ın meclislerinin birinde, Semerkant'tan gelen fıkıh bilgini Mevlânâ Mezid adında biri meclise gelmişti. Mirza Babur, o bilgine "Yezid'e lanet konusunda ne düşünürsünüz?" diye

[293] Hikmet, *a. g. e*, s. 42-43.
[294] Yüksel (2009a) a. g. e, s. 136.
[295] Ramazan Şeşen, (1998), *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*", İSAR, İstanbul s. 245.
[296] Okumuş, *a. g. e*, s. 95.
[297] Yüksel (2009a) *a. g. e,* s. 135.

sormuş. Mezid bu soruya "Münasip düşmez, çünkü Yezid kıble ehlidir" cevabını vermiştir. Mirza Ebû'l Kasım, Molla Câmî'ye dönerek: "Bakınız Yezid hususunda Mezid böyle söylüyor bu konuda siz ne dersiniz?" diye sormuş. Molla Câmî, "öyle ise yüz lanet Yezid'e, yüz lanette Mezid'e olsun" şeklinde cevap vermiştir.[298] Molla Câmî bu cümleleri ile her zaman insanların nesebi ile değil kişiliği ile değerlendirilmesinden yana olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

Sultan Hüseyin Baykara'nın sarayında gerçekleşen şiir meclislerine çeşitli yerlerden misafirler de katılmıştır. Sultan, onlara hiçbir şekilde saygıda kusur etmemiştir. Hâce Ubeydüllah Ahrâr'ın oğulları, Mukaddes Meşhed'i (İmam Rıza türbesini) ziyaret etmek için Horasan'a gelmişler ve ziyaret sonrası babalarının eski arkadaşı Molla Câmî'nin yanına Herat'a da uğramışlardı. Câmî, misafirlerini özen ile karşılayarak ertesi gün sarayda devamlı olarak gerçekleşen âlim ve şairler meclisine misafirleri ile birlikte gelmişdi. Başta Ali Şir Nevâyî olmak üzere sarayın önde gelenleri onları saygı ile karşıladılar. Bu meclise teşrif eden Sultan Hüseyin Baykara, Molla Câmî ve onun misafirlerini dışarıda karşılayarak meclise onlar ile birlikte geçmişti ve kendisine ayrılan döşeğe geçmeden onlar ile aynı safta oturarak sohbete dâhil olmuştur.[299]

Ali Şir Nevayî, Molla Câmî ile ilgili *Hamse* adlı eserinde şu cümleleri söylemiştir: "O hazret tanrı yönünden keramet göstermeye memur edilmiştir. Dürüst ve temiz hayatını şairlik ve mollalık kılığı altında gizlemiştir."[300]

Molla Câmî'nin en olgun eserlerini Sultan Hüseyin Baykara'nın saltanatı döneminde yazdığı bilinmektedir. Hüseyin Baykara ona hiçbir zaman saygıda kusur etmemiştir. Hatta onu vergilerden muaf tutmak için ferman bile çıkarmıştır. Bu fermanda şunlar ifade edilmiştir: *"Men gizli bir hazine idim, tanınmak bilinmek istedim" şeklindeki kutsi hadisin ihtiva ettiği kimse olan ve Allah'ın özel kullarına bağışladığı bilim ve irfan sahibi olan ve bu görevi laikiyle yerine getiren, şeyhimiz ve Mevlâ'mız Abdurrahman el Câmî, Allah şanını ve değerini arttırsın. O Hazretin tüm emlak ve gelir öşründen maşları dâhil ve divan hakkından muaf tutulmuş. Mali gelirlerini kendi özel harcamalarında kullanmasına hükmedilmiştir. Bununla birlikte binek hayvanlarından da vergi alınmayacak ve bu muafiyet kalıcı olacaktır her yılsonu yenisini almak zorunda kalınmayacak. Vergi memurları bunu özellikle dikkate alacaklar ve ferman-ı hümayun hükmünü ihlal edecek davranışlardan sakınacaklardır. Bu konuda Hazretin şükrü ve ya şikâyetleri delil olarak*

[298] Hikmet, *a. g. e*, s. 176.
[299] Bâharzî, *a. g. e*, s. 251.
[300] Hikmet, *a. g. e*, s. 264.

kabul edilecektir". Fakat Molla Câmî, bu desteği şeriata ters geldiği için kabul etmemiş ve kendi yükümlü olduğu vergi borcunu ödeyeceğini, fakat bu gelirin ihtiyaç sahiplerine veya vakıflara bağışlanmasını istemiştir.[301]

Molla Câmî, Sultan Hüseyin Baykara'nın ölümünden on yıl önce vefat etmiştir. Câmî'nin ölüm haberini alan Sultan Hüseyin Baykara, meclise geldiğinde yüksek ses ile ağlamış ve Câmî'nin oğlu Mevlânâ Ziyaüddin Yusuf'u şefkat ile kucaklamıştır. Ali Şir Nevâyî de gözyaşlarını tutamamıştır. Bütün mirzalar ve devlet büyükleri onun tabutunu omuzlamak için hazır bulunmuşlardır. Sultan Ahmet Mirza, Muzaffer Mirza ve öbür mirzalar onun tabutunu omuzlamak için adeta bir birleri ile yarışmışlardır.[302] Ali Şir Nevâyî, Câmî'nin ölümü üzerine Farsça bir mersiye yazarak duyduğu acıyı ve üzüntüyü dile getirmiştir.[303]

3.3.2. Şeyhim Süheylî

Tam adı Emir Nizâmeddin Şeyh Ahmet'tir. Süheylî, Sultan Hüseyin Baykara'nın önde gelen emirlerinden biridir. Onun Türk olduğuna dair bazı rivayetler de mevcuttur. Onun daha önce Sultan Ebû Said'in hizmetinde bulunduğu da bilinmektedir. Şeyhim Süheylî, yirmi yıldan fazla bir süredir Sultan Hüseyin Baykara'nın hizmetinde olmuş, yüksek mevkilerde bulunarak *sahib-i ihtiyar* mahlasını almış, devlet işlerinde ve mali konularda Sultan'a danışmanlık yapmıştır. Hatta Ali Şir Nevâyî tarafından da çok değer verilen kişiliğe sahip olmalıdır ki Nevâyî mühürdarlık vazifesini ona devretmiştir. Nevâyî'nin *Mecâlisü-n Nefâis* adlı eserinde de Molla Câmî'den sonra Suheylî'den bahsetmesi onu hem devlet görevinde hem de bilim dünyasında önemli kişi olarak görmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. [304]

Nevâyî, *Mecâlisü-n Nefâis* adlı eserinde ondan kısaca şu cümleler ile bahsetmektedir: "Emir Şeyhim Suheylî Horasan'ın eşrafındandır. Küçük yaştan itibaren zekâsı açıkça görülmektedir. O, saltanatın bütün işlerine ve ahvalına hâkim idi, güzel ahlaklıydı ve hiçbir zaman uygunsuz veya beğenilmeyen hareketler ile ayıplanmadı."[305]

Zahirüddin Babür *Babürnâme* adlı eserinde ondan Şeyhim Bey olarak bahseder. Onun şiir yazdığını da söyleyen Babür, şiirlerinde Suheylî mahlasını kullandığını ifade

[301] Bâharzî, *a. g. e*, s. 197-198.
[302] Hikmet, *a. g. e*, s. 45.
[303] Levend, *a. g. e*, s 75.
[304] Maria Eva Subtelny, (1979), *The Poetic Circle at the Court of the Timurid Sultan Husain Baiqara and its Political Significance*, (Doktora), Harvard University, Cambridge, Massachusetts, s. 117-118.
[305] Nevâyî, *a. g. e*, s. 394-395.

eder. Ayrıca "öyle şiir söylerdi ki korku uyandıran söz ve tabirler kullanırdı" demekten de geri kalmaz ve ona ait olduğunu söylediği iki satırı da eserine eklemiştir.

"Gam gecesinde ahlarımın girdibadı gökü yerinden oynattı

Gözyaşlarımın seli ejderhası, rub-ı meskûnu (dünyanın insanlara mesken olan kısmını) yuttu." [306]

Aynı eserde, Suheylî'nin şiirlerini dinleyen Molla Câmî'nin onun hakkında "siz şiir mi söylüyorsunuz, yoksa insanları mı korkutuyorsunuz?" dediği de belirtilmektedir. Ayrıca Suheylî'nin bir divan tertip ettiğini ve mesnevilerinin olduğundan da bahsedilmektedir.[307]

Devletşah Semerkandî, *Tezkire-i Devletşah* adlı eserinde onun Çağatay milletinin büyük bir ailesine mensup olduğunu, büyüklerinin Emir Timur zamanından itibaren Timurlu saltanatına hizmet ettiğini, kendisinin de aynı şekilde önemli devlet vazifesi mensubu olduğunu, buna rağmen onun süslü esvarlar (şölenler) arasında bir derviş gibi olduğunu söylemektedir. Ayrıca onun dervişlere, âlimlere çok değer verdiğini, sultanın ve maiyetinin yanında öne çıkan biri olduğundan da övgü ile bahsetmektedir. Suheylî'nin iki divan sahibi olduğunu da söyleyen Devletşah, onun Suheylî mahlasını alması ile ilgili şu hikâyeyi anlatmaktadır: "Suheylî, Şeyh Ârif-i Azerî ile görüşmüş ve şiir yazmaya meyilli olduğu için kendisine güzel bir mahlas bulmasını rica etmiştir. Şeyh, elindeki kitabı açınca onun ilk sayfasındaki Suheyil kelimesinin zuhur etmiş ve bu kelimeyi çok beğenen Şeyh ona Suheylî mahlasını vermiştir.[308] Suheylî için iki satır şiir de yazan Devletşah, onun ihtişamını şöyle beyan etmektedir:

"Onun mührü bir anda dünya işlerini düzene koyar,

Kalemi de bir anda mânalar hazineleri saçar."[309]

Sultan Hüseyin Baykara'nın hükümdarlığının yıkılması ile Timurlu saltanatının da sona ermesinden sonra, Süheylî'nin hayatı hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Şeybâniler zamanında Mâverâünnehir ve Herat'ta ona dair bilgiler bulunmadığı gibi o döneme ait hiç bir mecliste ismi geçmemektedir. Süheylî, biri Farsça ve biri Türkçe olmak üzere iki divan yazmıştır. Ayrıca *Leyla ve Mecnun* adlı bir mesnevisi de mevcuttur. Ayrıca Süheylî'nin kendi döneminde eserlerinin seçkin bir yere sahip olması onun ünlü bir emir ve Nevâyî' ye olan yakınlığından dolayı olduğu da düşünülmektedir. [310]

[306] Babür, *a. g. e*, s. 272.
[307] Babür, *a. g. e*, s. 272.
[308] Devletşah, *a. g. e*, s. 583- 584.
[309] *A. g. e*, s.584.
[310] Subtelny, *a. g. e.* s. 119-120

3.3.2. Hasan Ali Celâyir (Tufeyli)

Hasan Ali Celâyir, şiir camiasında "Tufeyli" mahlası ile bilinmektedir. Ali Şir Nevâyî onun hakkında: "Atası Yadigâr Muhammed Mirza'nın kapısında Emirü'l-ümera ve sahib-i ihtiyar idi. Ama onun babasına nispeti yoktur. Kendisi, dünyaya değer vermez, külfetsiz ve hoş huylu bir gençtir. Kaside üslubu onun hakkıdır. Sultan-ı Sahip-kıran adına kasidesi vardır. Kendisine vilayetler verilmiş ve Kuş divanında mühür basıp ve pervaneci olmuştur"[311] demektedir.

Aynı şekilde Devletşah Semerkandî, tezkiresinde ondan Emir Hüseyin-i Celâyir diye bahsederek onun selefleri hakkında da şunları söylemektedir: *"Celâyir (boyu) Moğol ve Çağatay milleti arasında bilinen bir kavimdir. Bunların emirlerinden Noyan unvanı ile meşhur olan Emir Hüseyin-i Celâyir, Bağdat saltanatını ele geçirmiştir. Onun babası Mübarizüddin Ali Bey Celâyir, orduları bozguna uğratan bir kahraman idi"* Ayrıca onun hakkında bir beyit de söyleyen Devletşah da şu beyiti yazmıştır:

"Arslan çölde onun adını işitse korkusundan pençesini yere koyar" demektedir.

Bu kadar gayretli ve korkusuz olmasına rağmen, kendisinin çok mütevazı kişiliğinden, padişahın ondaki yeteneği fark ettiğinden ve "ona türlü vazifeleri süsleme imkânını verdiğinden" bahsetmektedir.[312] Zahirüddin Babür de hatıralarında onun asıl adının Hüseyin Celâyir olduğunu, fakat Hasan Ali adıyla şöhret kazandığını söylemektedir. Onun, Sultan Hüseyin Baykara'nın yanında kuş-beyi vazifesine getirilmesine rağmen şair olduğundan ve bu camiada Tufeylî mahlası ile bilindiğinden bahseder. Onun şiir sanatında kaside yazması ile meşhurluğunu söyleyen Babür, ilerde kendi hizmetine girdiğini ve kendisi için de çok güzel kasideler yazdığını, ayrıca onun korkusuz ve müsrif kişiliğe sahip olduğunu da ifade etmektedir.[313]

Hasan Ali Celâyir, Timurluların hizmetinde olan Türkleşmiş Moğol askeri sınıfının bir üyesidir. Fakat dönemin müellifleri onun şair olmak için atalarının yolundan ve askeri kariyerinden vazgeçtiğini söylemişlerdir. Hasan Ali Celâyir büyük ihtimal Timurlu saltanatının son bulmasıyla, Irak'a gitmiş ve orada Safevi veziri Necmi Sanî'nın medhiyecisi olarak görev almıştır. Hasan Ali'nin, Nevâyî ve Sultan Hüseyin Baykara'nın hayatta olduğu ve kendisine destek verdikleri dönemlerde şiir yazma faaliyetlerini Timurlu

[311] Nevâyî, *a. g. e*, s. 487-488.
[312] Devletşah, *a. g. e*, s. 593-594.
[313] Babür, *a. g. e*, s. 273.

sarayı ile sınırlamış gibi görünen, fakat daha sonra diğer yöneticilerin yanında da aynı yeteneği ile devam eden bir şair olduğu bilinmektedir. [314]

3.3.4. Mevlâna Âsafî

Âsafî, uzun süredir Timurluların hizmetinde olan seçkin bir aileye mensptur. Babası Hoca Nimetullah Huzistanî, Sultan Ebû Said'in veziri olmuş, Şahruh'un ve Uluğ Bey'in hizmetinde de bulunmuştur. Büyük dedesi Hoca Alâeddin Ali Huzustan-i, hazinenin baş görevlisi olarak Timur'a hizmet etmiş daha sonra Şahruh'un yanında da önemli görevlere getirilmiştir. Asafi, onun mahlası olup bu isim onun ailesinin Timurlu hanedanında vezaret makamında görev almasıyla ilgilidir. Âsafî'nin, Ali Şiir Nevâyî'nin en yakın adamlarından biri olduğunu, hatta Nevâyî'nin isteği üzere Bediüzzaman Mirza'nin hizmetinde bulunduğu da bilinmektedir.[315]

Devletşah Semerkandî tezkiresinde ondan: "Şairlerin en tatlı sözlüsü Vezirzâde Hâce Âsafî" diye bahseder ayrıca "Hâce Âsafî şairlik ve fazilette yüksek bir mertebeye malik idi. Hala bu zamanların vezirleri ona karşı hürmet ederler"diyerek ondan övgü dolu sözlerle bahsetmektedir. Devletşah, onun eserleri ile ilgili de "Âsafî'nin eserleri tesirli ve Hasan Dehlevî'nın sözlerinin inceliği vardır"[316] diye şiir sanatında önemli yere sahip olduğunu vurgulamak istemiştir. Fakat buna rağmen Ali Şir Nevâyî, onun hakkında güzel şiirlerinin olduğunu ve hafızasının da kuvvetli olmasına rağmen, kibirli biri olduğunu, kafasına estiği gibi davrandığını, süslenerek vaktini boşa harcadığını ve nasihat dinlemez biri olduğunu söylemektedir. [317]

Âsafî'nin, hem Türkçe hem de Farsça gazellerden oluşan bir divanı vardır. Sam Mirza onun, "Mahzen-i Esrar" şeklinde bir mesnevi yazdığını fakat bunun pek meşhur olmadığını belirtmiştir. Onun, Timurlu saltanatına son vererek devleti ele geçiren Muhammed Şeybânî Han'ın desteğiyle, Bennâyî tarafından Herat'ta düzenlenen şiir meclislerinde bulunduğu da bilinmektedir.[318]

3.3.5. Bennâî

Bennâî, tek uğraşı şiir olan ve kariyeri boyunca çeşitli hamilerin hizmetinde bulunan bir saray şairidir. Bennâî, orta sınıf bir ailenin içinde Herat'ta doğmuştur. Babası

[314] Subtelny, *a. g. t,* s. 122.
[315] *A. g. t, s.* 122-123.
[316] Devletşah, *a. g. e,* s. 591-593.
[317] Nevâyî, *a. g. e,* s. 397
[318] Subtelny, *a. g. t,* s. 123-124.

üstad Muhammed, Herat'ta mimar olup, babasının mesleğinden dolayı Bennâî mahlasını almıştır. Genelde devlet erkânında vazife sahibi olanlardan bahseden Devletşah Semerkandî, devlet işlerinde görev almadığı için Bennâî'den bahsetmemiştir.[319]

Zahirüddin Babür ise , onun eserlerinin önemli olduğunu dile getirerek şu cümleleri söylemektedir. "Bir sene Mirza (Sultan Hüseyin Baykara) kışı geçirmek için Ali Şir Nevâyî ile Merv'e gittiğinde, Bennâyî Herat'ta kalmış ve bütün kış müzik ile meşgul olarak beste yazacak hale gelmiştir. Mirza, Herat'a dönince, ona savt ve nakış okumuştur, (şiir okuma sanatının bir türü). Nevâyî, hayretler içinde tahsin (alkışlamış) etmiştir."[320]

Ali Şir Nevâyî, "çok kabiliyetli olduğunu, ilk başlarda tahsil ile meşgul olduğunu daha sonra hat sanatına merak sardığını ve hatta musikiye meylederek bu konu üzerinde bir risale yazdığını söyler. Ayrıca "O, tuhaf, hayalperest ve kibirli olduğundan dolayı halkın gönlünde yer etmedi" der. Nevâyî'ye göre O, halkın diline düşmüş ve Herat'tan, Irak'a gitmek zorunda kalmıştır. Hatta Irak'tan da benzeri haberler gelmeye devam etmiştir. [321]

Dönemin müellifleri Bennâyî ile Nevâyî arasında sürekli bir tartışma olduğunu eserlerinde dile getirmişlerdir. Örneğin Babür, onun Nevâyî ile anlaşamadığını ve ona laf yetiştirme isteği sonucunda, Herat'ta uzun süre kalamadığını belirtmiştir. Bununla ilgili espirili hikâyeler de beyan etmektedir: "Nevâyî'nin kulağı ağrıdığından dolayı başörtüsü bağladığı nedeniyle Bennâî'nın ona "naz-ı Ali Şir" lakabını verdiğini ve bu luzumsuz espirisi yüzünden Herat'tan ayrılmak zorunda kaldığını" söylemiştir. Fakat Bennâyî, Herat'tan giderken eşeğine, palancıda görülmemiş palan yaptırmış ve ona da "Ali Şir" adını vermiştir, sonra bu "Ali Şir" palanı diye meşhur olmuştur.[322] Görüldüğü üzere Nevâyî ile sürekli anlaşmazlık halinde olan Bennâyî, arada sırada Herat'tan uzaklaşsa da her fırsatta doğduğu ülkeye geri dönme fırsatını kollamıştır. Bunun asıl nedenin Bennâyî'nin Horasan'ın yerlisi olarak Farsça eserlere daha çok önem vermesi ve Nevâyî'nin, "Türkçenin Farsçadan geri kalır yanı yoktur", görüşüne tepki vermesi düşünülmektedir. Bununla ilgili şöyle bir hikâye nakledilmektedir: Ali Şir Nevâyî, Bennâyî'nin Herat'tan Irak'a gittiğinde Irak'ta Akkoyunlu hükümdarı Yakup bey ile olan münasebetlerini sorarak "Yakup Bey'in hangi huylarını çok sevdiniz?" sorusunu sormuş Bennâyî de, "Yakup Bey'in pek fazla Türkçe yazılan eserlere iltimas etmediğini ve bu huyunun çok hoşuna gittiğini" söylemiştir. Bunun üzerine Nevâyî ona "böyle bir cevap için senin ağzını tatsız (kötü) şeyler ile doldurmak gerekir", demesi üzerine Bennâyî ona,

[319] *A. g. t,* s. 124-125.
[320] Babür, *a. g. e,* s. 281.
[321] Nevâyî, *a. g. e,* s. 398.
[322] Babür, *a. g. s,* s. 282.

"bu çok kolay, bunun için Türkçe şiirler söylemen yeterli olacaktır" demiş ve Türkçe eserlerin hoşuna gitmediğini açıkça dile getirmiştir.[323] Hândmîr'e göre onun şiirleri Horasan ve Mâverâünnehir'de herkesin dilinde yer etmiştir.[324]

Semerkand, 1505'de Muhammed Şeybânî Han tarafından ele geçirildiğinde, Bennâî, Muhammed Şeybânî Han'ın hizmetine girmiştir. Şeybânî Han'ın sarayında onun yakınlarından biri olmuştur ve saray şairi olma görevini elde etmiştir. Aynı zamanda Şeybânî Han için *Şeybânînâme* adlı eser yazmıştır. Şeybânî Han, 1507'de Herat'ta da hâkimiyeti ele geçirdiğinde Bennâî'ye buradaki şairlerin evlerini ve mekânlarını yağmalama iznini vermiştir. Şeybânî Han'ın 1510'da ölümünden sonra Bennâî, onun oğullarına hizmet etmiştir. Bir süreliğine Babür'un hizmetine de girmiştir. Daha sonra Safevi emiri Necm-i Sânî tarafından yönetilen, Mâverâünnehir bölgesinde bulunan Karşı kasabasına yerleşmiştir. Safevi emiri burada yaşayan halka karşı büyük bir katliam gerçekleştirmiş, Bennâyî'da bu katliam sırasında hayatını kaybetmiştir.[325]

3.3.6. Seyfî-i Buhârî

Aslen Buharalı olan Seyfî-i Buhârî'nin, Sultan Hüseyin Baykara zamanında, eğitim almak ve bir hami bulmak arzusu ile Ali Şir Nevâyî'nin yanına Herat'a geldiği bilinmektedir. Fakat Hândmîr'in söylediğine göre, "Seyfi, Sultan Hüseyin Baykara'nın bizzat kendisine hizmet etmiştir." Abdullah Mervârîd'de *Şerefnâme* adlı eserinde, onun Sultan Hüseyin Baykara'nın arkadaşlarından biri olduğu ile ilgili muhafaza edilmiş bir saltanat belgesinde dellilller bulunduğundan bahsetmektedir. [326]

Ali Şir Nevâyî'ye göre: "O aslen Buhara'lı olup Herat'a çalışmak için gelmiştir. Burada tahsil görmüş ve şiir yazmıştır." Şiirleri çok şöhret kazanmıştır. Ayrıca mesel (hikâye) tarzı eserleri çok güzel kalema almış ve muamma türü şiirler hakkında da bir risale yazmıştır. Ali Şir Nevâyî ayrıca Onun çok şarap içtiğini, sarhoş halinde iken rezil olduğunu, fakat ayık olduğunda ise çekingen ve edepli bir gençtir olduğundan bahseder, bu sıralar tövbeye muvaffak olduğunu ve doğru yola girmesini umut ettiğini söylemektedir.[327]

[323] Detaylı bilgi için bkz. Subtelny, *a. g. t*, s. 127-128.
[324] Subtelny, *a. g. t,* s. 126.
[325] Subtelny, *a. g. t,* s. 127.
[326] Subtelny, *a. g. t,* s. 128-129.
[327] Nevâyî, *a. g. e*, s. 396-397

Zahirüddin Babür ise onun hakkında alaycı bir şekilde: "Biraz şeyhliği vardır ve bunu ispat etmek için sürekli okuduğu kitapların listesini gösterip dururdu" demektedir. O da Nevâyî ile aynı fikirde olup Buhârî'nin mesel tarzı eserler söylediğinden ve bir de divan tertip ettiğinden bahsetmektedir.[328]

Seyfî Buhârî ile ilgili döneminin müelliflerinin bahsettiği en göze çarpan özellikleri şiirinin özgün bir stile sahip olmasıdır. Seyfî, içinde zamanın çeşitli esnaf ve mesleklerini barındıran bir divan yazmış olması ile de tanılmaktadır. Onun eserlerinde kullandığı manevi imgelerin XIII. Yüzyılda Mevlânâ Celâleddin Rumî tarafından kullanılan şiir tarzının benzeri olduğu da söylenmektedir. Zeynüddin Vâsifî de onun 1492 yılında Herat'ta, Ali Şir Nevâyî ve Mecüddin Muhammed'in düzenlediği şiir meclislerde yer aldığını söylemektedir. Ayrıca Ali Şir Nevâyî'ye yakın olan insanlar arasında zikredilmektedir. Seyfî Buhârî'nin 1492 memleketi Buhara'ya geri döndüğü ve 1494'te burada vefat etmiştir.[329]

3.3.7. Mevlânâ Abdullah Hâtifî

Şiir sanatının mesnevi türünde üstat olan Abdullah Hâtifî, Mevlâna Abdurrahman Câmî'nın yeğenidir. Bu yüzden de devlet erkânı arasında saygı görmüştür. Hâtifî, sık sık edebi tavsiyeler almak için dayısı Câmî'ye danışmıştır. O, ne zaman dayısına, bir hamse taklidi yapmak istiyorum derse, Câmî ilk önce eline Firdevsî'nın üç beyt şiirini vererek, araştırma ve inceleme yapmasını tavsiye etmiş ve bunu yaptıktan sonra ona, yeni bir hamseye başlaması için izin verirmiştir.[330]

Ali Şir Nevâyî onunla ilgili, Molla Câmî'nin hizmetinde olduğunu, belki de onun yakınlarındandır diyerek Câmî'nin akrabası olduğu doğrulamaktadır. Onun, şiirin mesnevi türünde halk arasında fazlasıyla meşhur olduğunu beyan etmektedir. Ali Şir Nevâyî, *İskender-nâme'ye* karşılık *Zafer-nâme'yi* (*Timur-nâme* olarakta bilinir) yazdığından da bahsetmektedir. Kişiliğinin de övgüye layik olduğunu söyleyen Nevâyî, önceleri deliliğin bir türü olan gençlik sebebiyle onun hallerinde görülen uygunsuzluğun zamanla geçtiğini, şimdiki halinin mazbut, sözlerinin tutarlı olduğunu, "naz yerine niyaz, soğukluk yerine

[328] Babür, *a. g. e*, s. 282.
[329] Subtelny, *a. g. t,* s. 129-130.
[330] Subtelny, *a. g. t,* s. 131.

sıcaklık gösteren kimse olduğunu ve Allah'tan herkese onun gibi bahtiyarlık nasip etmesini dilediğini" söylemektedir.[331]

Döneminin diğer müellifleri de ondan, önde gelen mesnevi yazarı diye bahsetmektedirler. Birçok mesnevi yazarlarının geleneğinde olduğu gibi zamanının büyük kısmını şehir dışında doğduğu yer olan Câm şehrinin, Harcird köyünde geçirdiği ve insanlar ile irtibatının olmadığı bilinmektedir. Bu yüzden onun, Nevâyî ile yakın irtibat halinde olduğu iddialarının makul olmadığı da söylenmektedir.[332]

Hâtifî, Safevi hükümdarı Şah İsmail için *İsmâ'îlnâme* adlı bir eser yazmak ile görevlendirilmiş fakat bu eseri bitirememiştir**.** Hâtifî, genelde döneminin müelliflerinin hepsinin eserlerinde övgü ile bahsedilmektedir. Örneğin Sam Mirza onun için şairlerin ve güzel konuşanların en iyisi olduğunu söylemekte, hatta vefatı üzerine "hükümdarların şairi iyi di, şairlerin hükümdarı iyi di" cümlelerini kurmuştur.[333]

3.3.8. Mîr Hüseyn-i Muammâyî

Muammâyî aslen Nişabur'lu olup, Herat'a İhlasiye medresesinde okumak için gelmiştir. Daha sonra bu medresede müderrislik yapmıştır. Bazı kaynaklarda onun Sultan Hüseyin Baykara'nın sarayında muhtesip görevine getirildiği de söylenir. Fakat şiir sanatının muamma türünün ustadı olarak bilinen Muammâyî, bu dönemin maddi ve manevi destekçisi olan Ali Şir Nevâyî ile de irtibat halinde olduğu düşünülmektedir.[334]

Zahirüddün Babür eserinde Muammâyî ile ilgili; "her halde hiç kimse onun kadar muammâ söylememiştir. Bütün vaktini muammâ için sarf etmiştir. Gayet mütevazı, iddiasız ve zararsız kişiliğe sahiptir" demiştir.[335]

Döneminin diğer müellifleri de Muammâyî'nin her yaptığı işte başarılı olduğundan, ama onun asıl muamma sanatında uzmanlaştığından bahsetmektedirler. Bu kadar büyük bir muamma ustası olan, yetenekli ve meslektaşları tarafından da çok saygı gören bu kişi Sultan Hüseyin Baykara dönemine damgasını vuran şiir meclislerine de mutlaka katılmış olmalıdır.

---

[331] Nevâyî, *a. g. e*, s. 401
[332] Subtelny, *a. g. t*, s. 130.
[333] *A. g. t*, s. 131.
[334] Subtelny, *a. g. t*, s. 131-132; Nevâyî, *a. g. e*, s. 464.
[335] Babür, *a. g. e*, s. 283.

3.3.9. Muhammed Bedahşî

Muhammed Bedahşî, Kunduz vilayetine bağlı İşkemîş kentindendir. Ali Şir Nevâyî, onun önce Semerkant'ta eğitim gördüğünü, sonra Herat'a geldiğini söyler. "İlk başta doğru arkadaşlar edinmediğinden dolayı sefil duruma düştüğünü, fakat sonradan toparlandığını ve doğru yolu bulduğunu" dile getiren Ali Şir Nevâyî, "Şimdi tabiat sahibi kişiler arasında ondan daha düzene girmiş kişi yoktur, padişaha da dilenciye de davranışları makbul ve yumuşak gelmektedir" şeklinde övgü dolu sözler ile ondan bahseder. Nevâyî'ye göre Bedahşî şiir sanatında muammâ tarzında bir risale yazmış ve bunun dışında başka da şiirler de kaleme almıştır.[336]

Bedahşî hakkında Nevâyî ile aynı fikirleri paylaşan Babür, onun Bedahşan kentiyle alakası olmamasına rağmen Bedahşî mahlasını kullandığını da söylemektedir.[337]

Vâsıfî, onun Nevâyî'nın nedimlerinden biri olduğu ile ilgili şunları söylemektedir: "Hafız Gıyâseddin Dehdar, Azerbaycan vilayetinden Horasan'a gelmiş ve Emir Ali Şir Nevâyî ile görüşmek istemiştir. Bu görüşmeyi Nevâyî'nin yakınları üzerinden yapması gerektiğini düşünen Dehdar, onun nedimlerinden biri olan Mevlânâ Bedahşî ile irtibata geçmiştir. Bedahşî, bu kişi ile görüşerek onun ne maksat ile geldiğini teftiş etmiştir."[338]

Bedahşî'nin, Sultan Hüseyin Baykara'nın saltanatı sona erdikten sonra, Muhammed Şeybânî Han'ın şiir meclislerinde de yer aldığı tahmin edilmektedir.[339]

3.3.10. Yûsuf Bedîî

Yûsuf Bedîî, Fergana'nın Endican vilayetinden olup, eğitim için Semerkant'a gelmiştir. Burada Ali Şir Nevâyî ile karşılaşmıştır. Şiir yazmaya meraklı bir kimse olması dolayısıyla Nevâyi'de kendisini Horasan'a davet etmiştir. Onun şiir sanatının aruz vezninde uzmandır. Özellikle de Nevâyî'nin yardımıyla bu yeteneğini daha da geliştirdiği düşünülmektedir.[340] Çünkü Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserinde "Onun genç olduğundan dolayı şiirlerinin pek fazla gelişmediğini, bu yüzden şiirlerine bazı düzeltmeler yaptığını söyler fakat kısa zamanda asil ve tanınan bir yiğit olduğunu, Horasan'a geldiğini, burada da salâhiyet kazandığını" söyler. Şiir sanatında aruz bildiğini ve *Mansur* adında bir

[336] Nevâyî, *a. g. e*, s. 463.
[337] Babür, *a. g. e*, s. 283.
[338] Vâsıfî, *a.g.e*, s. 111
[339] Subtelny, *a. g. t*, s. 133.
[340] Subtelny, *a. g. t*, s. 133-134.

muamma yazdığını da dile getiren Nevâyî, onun Serahs'ta vefat ettiğini ve mezarının Şeyh Lokmân Hazretleri hankâhında olduğunu da beyan eder.[341]

3.3.11. Muhammed Sâlih,

Muhammed Sâlih, önemli bir şair olarak bilinmektedir. Sam Mirza eserinde ondan Türk şairler kısmında bahsetmektedir. Muhammed Sâlih'in babasının, Timurlu mirzalarından olan Uluğ Bey, Cuki Mirza ve Ebû Said Mirza'ya hizmet ettiği bilinmektedir. Bu yüzden Ali Şir Nevâyî *Mecâlisü'n-Nefâis* eserinde ondan, altıncı bölümünde emir çocukları kısmında bahsetmektedir.[342]

Nevâyî, onun Horasanlı olmasına rağmen uzun yıllar Semerkant'ta padişahın kütüphanecisi olarak çalıştığını söylemektedir. Onun mimarlık yaptığını da belirten Nevâyî, şiir söylemeye başladığından sonra aruz öğrendiğini ve edebi sanatlara dahi vakıf olduğunu beyan etmektedir.[343]

Zahirüddin Babür eserinde onunla ilgili şunları söylemektedir: "Lâtif gazelleri vardır; fakat düzgünlüğü letafeti kadar yoktur. Türkçe şiirleri de vardır ve fena söylemez. Sonraları Şeybânî Han'ın yanına gitmiştir." Şeybânî Han hakkında bir Türkçe mesnevi yazmakla birlikte çok güzel değildir."[344]

Muhammed Sâlih'in Herat'tan ayrılarak, Semerkant'a Nakşibendi şeyhi Hoca Ubeydullah Ahrâr'ın oğlu Hâce Yahya'nın yanına gittiği de bilinmektedir. Hâca Yahya, Semerkant üzerinde etkili bir şahsiyet olup şehri, Timurlu Sultanlarından Ali Mirza'nın adına yönetmektedir. Babür, onunla Semerkant'ta karşılaşmıştır. Salih, daha sonra Tarhan Emirlerin isyanı sırasında Semerkant'tan ayrılmış ve 1499/1500'de Şeybânî Han'ın hizmetine girmiştir. Onun yanında büyük ayrıcalıklar elde etmiş, Şeybânî Han, onu emürü'l-ümera ve saray şairi yapmıştır. Şeybânî Han, Herat'ı ele geçirdiğinde Salih kendisi gibi şair olan Bennâyî ile birlikte kentteki tüm kültürel aktivitelerin denetmeni olmuştur.[345]

3.3.12. Hüseyin Kâmî

Hüseyin Kâmî, Hândmîr tarafından Kemaleddin Şah Hüseyin Kâmî olarak adlandırılır. Horasan'ın Evbe vilayetinden olup, Herat'a eğitim için gelmiştir. O,

[341] Nevâyî, *a. g. e*, s. 380-381.
[342] Subtelny, *a. g. t*, s. 135.
[343] Nevâyî, *a. g. e*, s. 504.
[344] Babür, *a. g. e*, s. 284.
[345] Subtelny, *a. g. t*, s. 136.

Muhammed Bedahşî'den çok güçlü bir himaye bulmuş, eğitimi Bedahşî tarafından desteklenmiş ve Bedahşî onu oğlu olarak görecek kadar benimsemiştir. Ayrıca Nevâyî'den de destek görmüştür**.** Vâsifî'ye göre Kâmî, Herat'ta Ali Şir Nevâyî tarafından oluşturulan şiir meclislerine katılmıştır.[346]

Nevâyî, ondan şöyle bahsetmektedir: "Evbe'dendir, küçük yaşında Mevlânâ Muhammed-i Bedahşî onu terbiye etti. Tahsili o dereceye ulaştı ki Mevlânâ ona ders veremez oldu, terbiyesini bilgin kimselere havale etti. Bahtlı gençtir, tahsile çok gayret etmektedir ve hala tahsilini ilerletmeye çalışmaktadır. Edepli, alçak gönüllü ve insanlık yönü kuvvetli bir gençtir ve Mevlânâ'ya gerçek bir evlat gibidir. "Nu'mân" adında bir muamma onundur, ümit o ki kısa zamanda önde gelen kişilerden olur."[347]

Hüseyin Kâmî, Sultan Hüseyin Baykara'nın hükümdarlığı sona erdikten sonra tekrar kendi memleketi Evbe'ye dönmüş ve hayatının geri kalanını çiftçilik yaparak geçirmiştir.[348]

3.3.13. Hilâlî

Hilâlî, Çağatay Türk'ü olup Esterâbâd vilayetinde doğmuştur. Herat'a gençliğinde gelmiş ve eğitimini bitirmek için Nevâyî tarafından destek görmüştür. Hilâlî, Ali Şir Nevâyî'nin hizmetinde ilk girdiğinde Nevâyî, ona mahlasının ne olduğunu sormuş o da Hilâlî demiştir.[349]

Sam Mirza, onun şiirinde üstad olduğunu, mesnevilerinin akıcı ve eğlenceli olduğunu söylemektedir. Hândmîr de aynı şekilde, onun döneminin şairlerinden en iyisi olduğundan bahsetmiştir.

Hilâlî, sadece şiirin manzum alanda uzmanlaşmamış, gazeller, kasideler ve mesneviler yazmıştır. Hilâlî'nın mesnevileri (*Şâh ve Dervîş-Leyla ve Mecnun*) divanları, gazel ve kasideleri vardır. Hilâlî'nin, Timurlu sarayında şiir konusunda rakibi olan Hâtifî onu mesneviye fazla ilgi göstermediği için eleştirmiştir.[350]

Zahirüddün Babür onunla ilgili: gazellerinin renkli, düzgün fakat az tesirli olduğunu, Şâh *ve Derviş* adlı bir mesnevisi ile ilgili bazı beytlerinin güzel olduğunu fakat iyi bir eser olmadığını dile getirmektedir. Babür'e göre, genelde aşk erkek kişiyi mâşuk ise kadını temsil etmesine rağmen, Hilâlî'nin bu eserinde tam tersine olduğunu ve bu yüzden

[346] *A. g. t,* s. 136.
[347] Nevâyî, *a. g. e,* s. 398-399.
[348] Detaylı bilgi için bkz. Subtelny, *a. g. t,* s. 137.
[349] Subtelny, *a. g. t,* s. 138.
[350] Subtelny, *a. g. t,* s. 138.

hoş olmayan konular içerdiğini ve hiç tavsir edilecek eser olmadığın söylemektedir. Hilâlî'nin hafızasının kuvvetli olduğunu söyleyen Babür, onun otuz-kırk bin beyiti ezbere bildiğini, aruz, kafiye ve şiir ilmine vakıf olduğunu da beyan etmektedir.[351]

Hilâlî, Şeybânî Han Horasan'ı ele geçirinceye kadar (1507) Herat'ta kalmıştır. Daha sonra Özbek Han'ı Ubeydullah Han, Herat'ta kontrolü ele geçirdiğinde onun hizmetine girmiş, fakat biraz süre sonra Şii olduğu gerekçesi ile idam edilmiştir. Buna rağmen Sam Mirza, onun Sünni olduğunu söyler.

3.3.14. Ehlî

Turşîz asıllı olan Ehlî'nin asıl mahlası Ahî olup, Ahî Şirazî'den ayrıt edebilinmesi için Ehlî Horasanî olarak isimlendirmişlerdir.[352]

Ehlî'nin uzmanlık alanı gazeldir.[353] Babür'e göre "şiirleri fena değildir ve bir de divanı vardır, ama biraz avamdır." Yani yeterli ilim sahibi değildir demek istemiştir.[354]

Sam Mirza, onun Horasan'a gelip Feridun Hüseyin Mirza'nın (Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu) hizmetine girip ona âşık olduğunu söyler. Ehlî'nin, Abdullah Mervârîd tarafından Herat'ta düzenlenen meclislerde rol aldığı söylemekle birlikte onun ismi Nevâyî tarafından korunan veya onun meclisinde yer alan kimseler arasında geçmez.[355]

Ehlî'nin saraydaki şiir meclisi üyesi olması onun Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Feridun Hüseyin'nin desteği ile mümkün olduğu düşünülmektedir. Sam Mirza, Timurluların yıkılmasından sonra Ehlî'nın, Tebriz'e gittiğini söyler. Vâsifî ise onun Herat'ta Şeybânilerin şiir meclislerinde ve 1511'de şehrin Safevilerin yönetiminde bulunduğunu beyan etmektedir. Onun 1527 veya 1528 senesinde vefat ettiği tahmin edilmektedir. [356]

3.3.15. Hasan Şâh

Hasan Şâh, Şahruh zamanında beri Timurlu saltanatında önemli vazifelere sahip olan kimselere methiyeler ve ağıtlar yazan Horasan'ın ünlü şairlerinden biri olmuştur. Gençliğinde, Mazendaran ve Fars'ın yönetici Sultan Muhammed b. Mirza Baysungur'un yanında bulunmuştur. Mirza'nın ölümünden sonra Herat'a gelmiş ve buraya yerleşmiştir.

---

[351] Babür, *a. g. e,* s. 284-285.
[352] Subtelny, *a.* g. t, s. 139; Nevâyî, *a. g. e,* s. 435.
[353] *A. g. t,* s 140.
[354] Babür, *a. g. e,* s. 285.
[355] Subtelny, *a. g. t,* s 139.
[356] Subtelny, *a. g. t,* s. 139-140.

Sultan Hüseyin Baykara, Horasan'ı ele geçirdiğinde onun sarayına katılmış ve Ali Şir Nevâyî'den himaye görerek kendi vefatına kadar onun hizmetinde kalmıştır.[357]

Ali Şir Nevâyî; "Şahruh Mirza zamanından bu kutlu zamana kadar pek çok sultan, ekâbır ve eşraf halkına yazdığı mersiyeleri ile meşhurdur. Kendisi hoş-sohbet ve alaycı mizaçlı kişi olduğundan, alayla karışık şiirleri ve kıt'aları çoktur," diyerek onun Sultan Hüseyin Baykara zamanından önce de şair olarak bilindiğini ve bu dönemlerde de önemli şiirlerinin olduğunu beyan etmiştir.[358]

Hasan Şâh, Nevâyî tarafından 1492 yılında Herat'ta kurulan büyük şiir meclislerinde bulunmuştur. Hândmîr, Hasan Şâh'ın her zaman sultanlar ve mirzalar ile birlikte olduğunu söylemiştir. Onun bir saray şairi olduğu düşünülmektedir. Hasan Şâh'ı, zamanının önde gelen şairi yapan büyük bir şiirsel doğaçlama yeteneğine sahip olmasıdır. Ayrıca, şiir meclisi görgü kuralları ve teşrifatı hakkındaki bilgilerinden dolayı kendisiyle gurur duyulan mükemmel bir nedim sıfatını taşımaktadır. Hasan Şâh, kaside konusunda uzmanlaşmıştır ama müstehcen içerikli hicivlerde yazmıştır. Vâsifî onu, *Bedâyiʿu'l-vekāyi* adlı eserinde daha üst mertebede bir şair olarak tanımlamış ve Hasan Şâh ile alakalı komik hikâyelere de yer vermiştir.[359]

3.3.16. Abdullah Murvârîd

Hoca Abdullah Murvarîd Sultan Hüseyin Baykara'nın saltanatında yüksek rütbeye sahip bir memurdur. Abdullah Murvârîd, ilk olarak vezir olmuş sonra bey veya emir olarak görev yapmış ve Sultanın değer verdiği memurlarından birisi olmuştur. Babası Şemseddin Muhammed Murvârîd, Kirmanlı bir asil olup birçok Timurlu hükümdarının hizmetinde bulunmuş ve Herat'ta Sultan Hüseyin Baykara'nın veziri olarak da görev almıştır.[360]

Ali Şir Nevâyî, ondan görevinden dolayı Hâce Abdullah-i Sadır, olarak bahsetmiştir. Murvârîd mahlasını babası Hâce Muhammed-i Murvârîd'dan almış olmalıdır ki "babası da bir müddet vezirlik divanında mühür basmaktaydı" diyerek ailesinin de devlet makamlarında görev aldığını doğrulamaktadır. Onun küçük yaştan itibaren ilim tahsil ettiğini söyleyen Nevâyî, musiki ilminde uzman olduğunu, hatta kanunu onun gibi çalan biri bilinmez diyerek bu meslekte emsalsiz olduğunu ve hat sanatında da benzersiz

[357] *A. g. t, s.* 140-141.
[358] Nevâyî, *a. g. e*, s. 400.
[359] Subtelny, *a. g. t,* s. 141.
[360] Subtelny, *a. g. t,* s. 143-144.

olduğunu beyan etmektedir. Kişiliği hakkında da, "hoş sözlü, güzel huylu ve hoş sohbetli gençtir" diyerek, onunla ilgili övgülü sözler söylemektedir.[361]

Devletşah, Abdullah Murvârîd'i ile ilgili; "Bu vezirzâde sulltanın yakın adamlarından olmak şerefine nail olmuştur. Bir takım yüce mansıplar ve rütbeler kendisine verilmiştir. Bu büyük adamın salim olan zihniyeti şiir söylemeye mayil ve şiirleri metanette Enverî'nin şiirlerinin ikincisi sayılır," diyerek onun şiirlerinden örnek olarak şu satırları da eserine eklemektedir:

"Ah gönlüm kimden vefa ümit ettiyse, ondan ümütsizlikten başga elime bir şey geçmedi"[362]

Murvârîd'in, 1516 da vefat ettiği düşünülmektedir. Onun *Şerefnâme* adlı eseri Sultan Hüseyin Baykara dönemine ait önemli belgeler içermektedir. Bu belgeler mektuplar ve menşurlar şeklinde olup sadır, muhtesip, kadı, şeyhülislâm gibi makam sahiplerinin atamaları ile ilgili önemli konular hakkında bilgi vermektedir. Bu eserin bir nüshasi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır.[363]

3.3.17. Efdaleddin Mahmud

Efdaleddin Mahmud'un soyu da Kirman asillerinden olup, her zaman önemli hükümet görevlerinde bulunan ve özellikle de vezirlik görevi babadan oğula miras kalan bir aileden geldiği bilinmektedir. Efdaleddin Mahmud, vezir Nizamülmük'ün yerine geçerek Sultan Hüseyin Baykara'nın divanında vezir olmuştur. Onun bir şiir divanı vardır, fakat asıl şiir faaliyeti, Sultan Hüseyin Baykara'yı öven kasideler yazmaktan ibaret olmuştur.[364]

Devletşah, eserinde, "Efdaleddin'in mensup olduğu Kirman sülalesini, her zaman devletin ileri gelenleri olarak bilindiğini ve zamanın sultanlarının vezirlik makamının bu aileye adeta mirasi kaldığını" söylemektedir. Efdaleddin'in devlet makamındaki görevini başarı ile yönettiğini şu övgülü sözler ile ifade etmektedir; "Onun akıl ve hikmeti, Horasan işlerini, Aristo'nun, İskender'in sarayında Yunan saltanatının işlerini düzenlediği gibi yoluna koydu." Bununla birlikte devlet işlerinin dışında şiir yazmak ile de meşkul olan Efdalettin, zamanını önemli kısımlarını fazilet sahibi kişiler ile sohbet ederek geçirdiğini ve İslâm padişahlarının medhi hakkında parlak kasidelerinin olduğunu da sözlerine

[361] Nevâyî, *a. g. e*, s. 483-484
[362] Devletşah, *a. g. e*, s. 590-591.
[363] Yüksel (2009a) *a. g. e, s. XXVI.*
[364] Subtelny, *a. g. t*, s. 144.

eklemektedir.[365] Efdaleddin'in ismi Orta Asya'da meşhur olan Sultan Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâyî hakkındaki destanda da ikinci vezir olarak geçmektedir.

Abdullah Murvârîd ve Efdaleddin Mahmud'un, Sultan Hüseyin Baykara'nın hükümetinde güçlü figürler olmalarından dolayı, biyografileri eserinde özellikle devlet erkânının önde gelen kişilerine yer veren Devletşah'ın tezkiresinde kendilerine yer bulmuşlardır. Genel anlamda şiir meclislerinin düzenlenmesinde önemli destekleri olduğu tahmin edilmektedir. Meşhur şairlerin tesirinde kalarak bazı mersiyeler veya kasideler yazmış olmalarının dışında, onların pek öne çıkan şiirlerinin olmadığı da düşünülmektedir.[366]

3.3.18. Devletşah Semerkandî

Devletşah b. Alâüddevle Bağtîşah el-Semerkandî, Mirza Şahruh'un büyük emirlerinden Firûz Şah'ın amcaoğlu Alâüddevle İsferâyînî'nin oğlu olup, Herat'da 1427 yılı civarlarında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Devletşah ömrünün esas kısmını Timurlu saraylarında geçirmiş ve iyi bir tahsil görmüştür. Onun, Sultan Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâyî'nin himayesinde yaşadığı ve onların gerçekleşdirdiği şiir meclislerine katılarak, dönemin âlimleri ile tanışma imkânına nail olduğu bilinmektedir. Fakat Devletşah, zamanın karışıklığı nedeniyle devlet işlerine karışmamış, Herat yakınlarındaki çiftliğinde kitap okumak ile meşgul olmuştur.[367] Devletşah, *Tezkirey-i Devletşah (Tezkiretü'ş-Şuarâ)* adlı eserini 1491 yılında tamamlayarak Ali Şir Nevâyî'ye takdim etmiştir. Bu eser yedi tabaka bir hatimeden ve 153 şairin biyografisinden oluşmaktadır. Bu şairlerin 10'u Arap ve 143'ü ise Farsça şiir yazan şairlerdir.[368]

Devletşah, bu eserini yazarken öncelikle Mevlânâ Molla Câmî'nin eserlerinden ilham aldığını ve Ali Şir Nevâyî'nin, ilim aşkına talip olanlara gösterdiği sevgi ve himaye sonucunda eserinin meydana geldiğini ifade eder.[369]

Devletşah Semerkandî'nin, bu tezkiresi o dönem meşhur olan Ebu Tahir-i Hâtunî'nin günümüze kadar ulaşmayan *Menakibû'ş-Şuara* adlı tezkiresinden ve Nureddin Muhammed Afî'nin Horasan ve Merv civarlarında yaşayan 106 şair hakkında yazdığı *Lübabü'l-elbab* adlı tezkirelerinden sonra en önemli tezkire türünden eser sayılmaktadır. Devletşah'ın eseri bir önceki tezkire yazarlarının eserlerinden daha uzun bir zaman (IX-

[365] Devletşah, *a. g. e*, s. 586-589.
[366] Subtelny, *a. g. t*, s. 145.
[367] Şeşen, *a. g. e*, s. 246.
[368] Yüksel (2009a) *a. g. e*, s. XXX.
[369] Boriboy Ahmedov,(1967) *Devletşah Semerkandi*, Özbekistan "Fen" neşiryatı, Taşkent, s. 5.

XV. yüzyıllar) dilimini kapsamaktadır. Bu eserin bir nevi önceki eserlerin de devamı niteliğinde olabileceği düşünülmekle birlikte, Devletşah, eserini yazarken kendinden önce yazılan tezkirelerden habersiz olmalıdır. Çünkü O, eserinin mukaddimesinde İran ve Arap şairlerinin biyografisini yazan ilk müellifin kendisi olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca *Tezkire-i Devletşah*, gelecekte bu tür eser yazanlar için en önemli kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.[370]

Ali Şir Nevâyî de kendi eserinde, Semerkandî'nin *Mecmua'ş-Şuara* isimli önemli eserinin olduğundan ve onun hoş tabiatlı, derviş meşrepli ve çok salahiyetli kişiliğinden övgü ile bahsetmektedir. [371]

3.3.19. Mirhond el-Belhî

Asıl adı Mirhond Hamîdüddîn Muhammed b. Hâvendşah el-Belhî olup 1433 senesinde Belh'de doğmuştur. Babası aslen Buhara'lı olup Belh'e eğitim amaçlı gelmiştir.[372]

Mirhond'ın nesebinin Hand Seyyid Ecel Buhari'nin soyundan gelen önemli bir seyyid ailesine mensup olduğu bilinmektedir. Onun babası Hâvendşah'ın, Belh'den Herat'a gelerek Şeyh Bahâeddin Ömer Caghârayî'nın müridi olmuş, ondan ders almıştır. Şeyh ile Hâvendşah'ın arası o kadar iyidir ki Şeyh öldüğünde na'şının başında onun Fatiha okumasını vasiyet etmiştir. Hâvendşah vefat ettiğinde ise Şeyh Bahâeddin'in türbesine gömülmüştür.[373]

Bu ailede yetişen Mirhond, iyi bir tahsil görmüş ve tarih ilmine ayrı bir merak sarmıştır. Mirhond, Ali Şir Nevâyî ile tanışmış ve Nevâyî ona yaratılıştan o güne kadar gelen bir tarih kitabı yazması için İhlâsiye hankâhında oturacak yer ve çalışması için de birçok kitaplar vermiştir. Bunların sayesinde, Timurlu tarihi için en önemli eserlerinden biri olan *Ravzat el-safâ fî siret el-enbiya ve'l-mülk ve'l-hülefa* adlı eserini 1483-1498 tarihlerini arasında yazmıştır.[374]

Ali Şir Nevâyî, onun hakkında, "Belh'in önde gelen ulularından Şeyh Hâvendşah'ın oğludur, tahsilli ve önemli bir nesebe sahip olmasına rağmen genelde insanlarda kendini

[370] *A. g. e*, s. 8.
[371] Nevâyî, *a. g. e*, s. 167.
[372] Şeşen, *a. g. e*, s. 248.
[373] Manz (2013) *a. g. e*, s. 77.
[374] Şeşen, *a. g. e*, s. 248.

beğenmişliğe ve bencilliğe iddiasız, fani meşrepli ve hoş ahlaklı kişiydi ve bu huyundan hiçbir zaman vaz geçmedi"[375] şeklinde övgü ile bahsetmektedir.

Ali Şir Nevayî, Mirhond'dan yaradılıştan günümüze kadar geçen zaman ile ilgili tarihi bir eser yazmasını rica etmesi ve bu rica üzerine onun da *Ravzat el-safâ* adlı eserini yazmaya başladığını Ali Şir Nevayî şu şekilde anlatmaktadır ve onun kişiği hakkında da bigiler vermektedir: "Mirhond rica ettiğim eserin yarısı kadarını yazmıştır, inşallah bitirmeye muvaffak olur. Yazılmış tarihi eserler arasında onun eserinden daha iyi eser yoktur. Buna rağmen göze batmaktan hoşlanmaz. Canı sıkıldığında bir kadeh içki içer. Neşesi yerinde olduğunda da satranç oynardı. Her zaman alçak gönüllü olduğunu belli ederdi" şeklindeki sözleriyle onu hoşgörü ile hatırlamaktadır.[376]

Mirhond, vefat ettiğinde daha eseri sona ermemişti. Eserinin altıncı cildini hasta yatağında yazmıştır. Birinci cilt ile altıncı cildi kapsayan konular, tarih ilminin faydaları, Hz. Peygamber ve dört halifeler, Emevi ve Abbasiler ve onların dönemlerinde yaşayan hükümdarlar, Cengiz Han ve sülalesi ve en son Timur ve sülalesi tarihini anlatmaktadır. Kitabın yedinci cildini ise torunu Hândmîr yazmıştır.[377]

3.3.20. Hândmîr

Ğıyâseddin Muhammed b. Hamîdeddin Muhammed, Mirhond'un kızının oğlu olup 1475 de Herat'ta dünyaya gelmiştir. Babası, Semerkand hükümdarı Mahmud Mirza'nın vezirlerindendir. Dedesi Mirhond'un ve Ali Şir Nevâyî'nin desteği ile iyi bir tahsil görmüş ve devrin genç âlimlerinden biri olmuştur. Ayrıca Ali Şir Nevâyî'nin zengin kütüphanesinden yararlanma imkânını da elde etmiştir.[378]

Onun en önemli eseri *Habibü's-Siyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer* olup eser mukaddime dışında üç ciltten oluşmaktadır. Bu eserde, 1524 yılında Herat yöneticisi olarak bilinen Habibullah-ı Savecî'ye takdim edildiği tarihe kadar gelişen olaylar anlatılmaktadır. Birinci cilt İslam öncesinden başlayarak İslam'ın doğuşu ve dört halifeler dönemini kapsar. İkinci cilt Emeviler ve Abbasiler dönemi, üçüncü cilt ise Moğollar tarihi ile başlayarak Timurlu tarihini ve ondan sonra gelişen olayların 1524 tarihine kadar gelenleri içermektedir. Bu

[375] Nevâyî, *a. g. e*, s. 460.
[376] Nevâyî, *a. g. e*, s. 460.
[377] Şeşen *a. g. e*, s. 248.
[378] Şeşen, *a. g. e*, s. 249.

eserde zikredilen Sultan Hüseyin Baykara dönemi tarihi, Abdurrezzak Semerkandî'nin *Matla'ı Sadeyn* eserinden yararlanarak yazılmıştır.[379]

Hândmîr, Sultan Hüseyin Baykara hayatta iken onun oğlu Bedüzzaman Mirza'nın hizmetine girmiştir. Burada siyasete de dâhil olmuş ve Kunduz hâkimi Hüsrev Şah'a elçi olarak gönderilmiştir. Sultan Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra yine onun oğlu Bedüzzaman Mirza tarafından sadır olarak görevlendirilmiştir. Vazifesi gereği ilmi çalışmaları ve vakıf işlerini denetlemek ile meşgul olduğu bilinmektedir. 1513' te Timurlu devletinin ulemâ ve önde gelen kişileri tarafından Özbek hanı Şeybânî Han'ın hâkimiyetini kabul ettiklerine dair mektup hazırlanması görevini de üslenmiştir. Şeybânî Han devletin başına geçtiğinde de bir müddet makamını korumuştur.[380]

Fakat Herat'ın Safevi devletinin eline geçmesi üzerine bu hükümdarlıkta pek itibar görmemiştir. Bu yüzden Herat'ın doğusundaki Gacaristan'ın, Peşti köyüne çekilerek burada eserlerini tamamlamak ile meşgul olmuştur. 1512' de Safevi baskısından kurtulmak amaçlı Buhara'ya gitmek isteyen Hândmîr, bazı engeller ile karşılaşarak oraya gidememiş ve tekrar Peşti köyüne dönmek zorunda kalmış, bir müddet sonra Herat'a gitme imkânı bulmuştur. Burada Safevilerin Herat valisi Durmuşhan'dan itibar görmüştür. Fakat 1527 yılında Herat'dan Hindistan'a giden Hândmîr in, Babür'ün hizmetine girdiği bilinmektedir. Babür'ün vefatı üzerine, Hümayün Han'ın yanında kalmış ve onun ile seferlere katılarak yazdığı eserleri ona takdim etmiştir.[381]

Hümayun'un Gücerat seferi sırasında vefat eden Hândmîr, kendi vasiyeti üzere Nizameddin Evliya ve şair Emir Hüsrevi Dihlevî'nın mezarlarının yakınlarına defnedilmiştir. Oğlu Emir Mahmud'un da tarih bilgisine merak sardığı ve hatta babasının *Habîbü's-Siyer* adlı eserine zeyil yazdığı da bilinmektedir.[382]

3.3.21. Zeynüddin Vâsıfî

Asıl adı Zeynüddin Mahmud ibn Abdulcelil olup, Vâsıfî mahlasını kullanmıştır. Kendi eserlerinde beyan ettiğine göre 1485 veya 1486 senesinde dünyaya gelmiştir. Babası Abdulcelil, Herat'ın âlim ve fazıl kişilerindendir. Daha 11-12 yaşlarından itibaren şiir yazarak, bu alandaki uzmanların dikkatini çekmeyi başarmıştır. Vâsıfî döneminin yetenekli şair ve şiir sanatının muamma (şiir ile yazılan bilmece türü) usulünü çok iyi anlayan ve

[379] Yüksel (2009a) *a. g. e,* s. XXII.
[380] Aka (1997) "Hândmîr", *DİA*, c. XV, İstanbul, s. 550.
[381] Şeşen, *a. g. e,* s. 248-249.
[382] Aka (1997) *a. g. m,* s. 551.

kullanabilen kimse olarak bilinmektedir. Eseri *Bedâyiʿu'l-vekāyi* Sultan Hüseyin Baykara dönemi şiir meclisleri ile ilgili önemli kaynak niteliği taşımaktadır. [383]

Bizzat Vâsıfî'nin aktardığına göre ulemâ sınıfından ve anne tarafından da akrabası olan Mevlânâ Sahipdar bir gün, Ali Şir Nevâyî'nin yanında Vâsıfî'den bahsetmiş ve Ali Şir Nevâyî de bu genci merak ederek onu şiir meclislerine davet etmiştir. Bu haberi duyan Vâsıfî, o gece heyecandan uyuyamadığını "sanki yılan ısırmış gibi sağa sola dönüp durduğunu" söyler. Onun bu halini gören yaşlı babası, "oğlum heyecanlanacak bir durum yok sonuçta kendin gibi insanlar ile sohbet edeceksin. Vay bizim halimize, iki ayağımız çukurda, Allah'a hesap vermeye hazırlanıyoruz" diyerek onu sakinleştirmeye çalıştığını ifade eder. Ertesi gün mecliste Ali Şir Nevâyî, Vâsıfî'yı iyi bir şair ve muamma sanatından da anlayan kişi olarak tanıtmaktadır. Bunun üzerine Mevlânâ Muhammed Bedahşî, "efendim bu eseri yazmak ve açıklamakta bugüne kadar sizin elinize su döken kimse olmamıştır" diyerek, Nevâyî'nin bu konuda üstat olduğunu vurgulamıştır. Ali Şir Nevâyî, Vasıfî'yi sınamak adına burada iki satır muamma söylemiştir. Vâsıfî, başta konuşmaya çekinse de cesaretini toplayarak bu satırları ezbere bildiğini söylemesi üzerine Nevâyî "Genç bize, ben bunları biliyorum, bana bilmediğim bir şey söyleyin demek istiyor" diyerek gülümsemiş ve başka muamma söylememiştir.[384]

Onun, Timurlu saltanatı sona erdikten sonra Muhammed Şeybânî Han'ın sarayında çalıştığı, fakat 1512 yılında Safevilerin Horasan topraklarını ele geçirdiğinde mecburen Mâverâünnehir'e gittiği bilinmektedir. İlk önce Semerkant'a yerleşen Vâsıfî, buradan Buhara vilayetine gitmiştir. Buhara hanı Muhammed Ubeydullah Han'ın, Safevilere karşı yaptığı savaşta onun yanında bulunduğu bilinmektedir. Onun Ubeydullah Han'ın meclislerinde özellikle Han'ın ve meclise katılanların istekleri üzere birçok başka hatıraları ile birlikte Sultan Hüseyin Baykara dönemi şiir meclisleri ve Ali Şir Nevâyî hakkında da bildiklerini, gördüklerini duyduklarını beyan eden *Bedâyiʿu'l-vekāyi* adlı eserini 1532 yılında tamamladığı tahmin edilmektedir. Bu eser, Timurlu hanedanının son dönemleri, Özbek hanlıklarının kuruluşu ve bu esnada meydana gelen sosyal ve kültürel hayat ile ilgilli önemli bilgiler içermektedir. Eserini bitirdikten sonraki hayatını Taşkent'te geçiren Vâsıfî, 1566 yılında burada vefat etmiştir. [385]

[383] Vâsıfî, *a. g. e*, s. 3.
[384] Vâsıfî, *a. g. e*, s. 92-93.
[385] Vâsıfî, *a. g. e*, s. 4

3.3.22. **Kemâleddin Bihzâd**

Kemâleddin Bihzâd'ın doğum tarihi tam belli olmamakla birlikte, 1450 senesinden sonra dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Bihzâd ile aynı dönemlerde yaşayan müellifler Mirza Haydar ve Dost Muhammed, onun Mirek Nakkaş olarak bilinen Emir Ruhûllah'ın öğrencisi olduğundan bahsederler. Babürlü hükümdarı Cihangir ise onun Halil Mirza'nın nakkaş üslubunu geliştirdiğini iddia etmektedir. XVI. yüzyılda yaşayan Osmanlı tarihçisi Gelibolulu Mustafa Ali ise onun Tebrizli Pir Seyyid Ahmed'in öğrencisi olduğundan ve onun tarafından yetiştirildiğinden bahseder. Bihzâd'ın eserlerinin ön plana çıkmasında, Ali Şir Nevâyî'nin önemli yeri vardır. Dönemin Hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara'da onun sanatına saygı göstermiş ve kendisine destek vermiştir.[386]

XV. yüzyılın önemli sanat uzmanı olan Bihzâd, Ali Şir Nevâyî'nin desteği ile 1487 yılında Sultan Hüseyin Baykara'nın sarayında baş kütüphaneci olarak göreve başlamıştır. Dönemin önemli âlimlerinin eserlerinin süsleme işlemlerini yapan Bihzâd, bu sanata merak saranlara da rehberlik etmiştir. Çünkü Sultan Hüseyin Baykara'nın hamiliğinde Herat'ta, Bihzâd sanat mektebi açılmıştır. Buradaki sanatçılar Bihzâd başta olmak üzere Şerafeddin Ali Yezdî, Emir Hüsrev Dehlevî, Nizami Gencevî, Molla Câmî gibi önde gelen birçok âlimlerin eserlerine yaptıkları süsleme işleri ile meşhur olmuşlardır.[387]

Sultan Hüseyin Baykara döneminin sona ermesi ve Herat'ın 1507 yılında Şeybânî Han'ın eline geçtiği zaman Bihzâd, çok zor günler geçirmiştir. Fakat Safevi Hükümdarı Şâh İsmail'in hâkimiyeti döneminde yeniden itibar görmüştür. Hatta Şâh İsmail'in, Osmanlı Hükümdarı Yavuz Sultan Selim'in 1514'te Tebriz seferi sırasında, Bihzâd ile diğer hattat Şâh Mahmud Nişapur'u bir mağarada saklayarak, bozguna uğradıktan sonra onları yine aynı yerde bulunca, Tanrı'ya şükürler ettiği rivayet edilmektedir.[388]

Şâh İsmail döneminde sanat uzmanlarının kâhyası görevini yürüten Bihzâd'a, Şâh Tahmasb daha fazla değer vermiş ve bu dönemde O, saray kütüphanesinde çalışma şerefine nail olmuştur. Bu sıralarda vefat ettiği bilinen Bihzâd'ın naaşının, dönemin önemli şairlerinden olan Kemal-i Hocendî'nin yanına Tebriz'de defnedildiği bilinmektedir.[389]

Bihzâd'ın resim sanattı hakkında Zahirüddin Babür kendi eserinde şöyle demektedir: "Ressamlık işini fevkalade inceltti. Fakat sakalsızların yüzünü fena yapıyor,

[386] Filiz Çağman (1992) "Bihzâd" *DİA*, cilt VI, İstanbul, s 147.
[387] Gafurov, *a. g. e,* s. 151.
[388] Çağman, *a. g. m*, s. 145.
[389] Çağman, *a. g. m*, s. 147.

çeneyi fazla büyük çiziyordu. Sakallı adamları iyi ve yüzlerini güzel yapıyordu."[390] Buna karşılık Hândmîr, onun fırçasının cansıza can verdiğini söylemiştir.[391]

Bihzâd'ın, Sultan Hüseyin Baykara'nın portresini çizdiği ve bu portrenin İsviçre'de yaşayan şarkiyatçı F. P. Martin'in şahsi kütüphanesinde bulunduğu iddia edilir. Bunun dışından Ali Şir Nevayî, Abdurrahman Câmî, Muhammed Şeybânî gibi önemli isimlerin portrelerini de çizdiğinden söz edilmektedir.[392]

3.4. Şiir Meclislerinde Farklı Sanat Faaliyetleri

Sultan Hüseyin Baykara döneminde Herat'ta edebiyatın ve sanatın her alanında uzman kişiler kendi marifetlerini ortaya koymuşlardır. Döneme damgasını vuran "Şiir Meclisleri" esnasında sanatın müsiki alanında da çalışmaların yapıldığı malumdur. Bu meclislerde meşhur bestekâr, şarkıcı ve müzisyenler bir araya gelerek kendi hünerlerini sergilemiş ve makul görülen bestelerin halkın arasında yayılmasına izin verilmiştir.

Bu bestekârların önde gelenleri Derviş Şâdî, Şahkulî Gıcâkçî[393], Hoca Yusuf Endicânî, Şâh Muhammed Dildüz, Pehlivan Ebû Said Rumî gibi besteciler tarafından bestelenen şiirler, müzikler ve türküler Sultan Hüseyin Baykara döneminde sadece Herat'ta değil Orta Asya halklarının arasında geniş bir şekilde yayılmıştır. Genelde yeni bestelenen musiki ve aşulalar önce Sultan Hüseyin Baykara'ının sarayında meydana gelen "Şiir Meclislerine" sunulmuş ve bu konuda uzman kişiler tarafından onaylandıktan sonra halk arasında yayılmaya başlamıştır.[394]

Sultan Hüseyin Baykara, bunun gibi şiir meclislerinin birinde üstat Şâh Muhammed'e kendi şöhretini tarif eden iki yüz ahenkten ibaret özel bir musiki eser oluşturmasını rica etmiştir. Fakat meclise dâhil olan musiki uzmanları, bunun gibi kapsamlı bir eserin uzun yıllar içerisinde yapılan deneyimler ve icraat (uygulamalar) sonrasında ortaya çıkacağını düşünmüşlerdir. Bu yüzden musiki sanatının başında gelen kişilerden Derviş Şadî, "bu önemli vazife için sadece Şâh Muhammed'i görevlendirmek yeterli olmaz" görüşünü Sultan Hüseyin Baykara'ya izah etmiştir. Bu meclisden yirimi yıla yakın bir süre geçtikten sonra, Sultan Hüseyin Baykara adına bestelenen özel musiki eseri

[390] Babür, c. II, s. 285.
[391] Çağman, *a. g. m,* s. 147.
[392] Gafurov, *a. g. e,* s. 158.
[393] Gıcak müzik aletinin bir türü.
[394] Naim Narkulov (1996) *Timurlular Devri Medeniyeti Tarihinden levhalar,* "Harezim" neşiryatı, Urgenç, s.15.

Mevlânâ Şeyhim tarafından yazılıp bitirilmiş ve "Şiir Meclislerinin" birinde ihtişamlı bir şekilde sunulmuştur.[395]

Hattatlık sanatının da üst düzeye çıktığı dönemde Ali Şir Nevâyî'nin beyan ettiğine göre Herat'ta 36 çeşit hat yazma usulü keşfedilmiştir. Bu dönemde meşhur Kıbletü'l-Küttap (Kâtiplerin Kıblesi) meclisleri de mevcut olup, bu toplantılar hat sanatının gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır.[396]

Sultan Hüseyin Baykara'nın hamiliğinde meydana gelen hat sanatı mektepleri ile birlikte bu konuda uzman kişilerin kendi aralarında marifetini yarıştırdığı ve sanatın bu dalında da önemli meclisler olduğu bilinmektedir. Bu kişilerin marifetleri sayesinde yok olmaya yüz tutmuş önemli tarihi eserler yeniden canlandırılmıştır.

Bu meclislerde hünerlerini sergileyen hattatlar, ressamlar, oyma sanatı uzmanları; Abdurrahman Harezmî, Sultan Ali Meşhedî, Sultan Ali Handan, Mir Ali Kılkalem gibi birçok sanatçı olduğu bilinmektedir. Sultan Ali Meşhedî, hat sanatı ustalığı ile Nizamî, Attar, Hafızî, Dehlevî gibi birçok önemli müelliflerin elliden fazla eserini yeniden yazmış ve onların günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Oyma sanatında da ustat olan Meşhedî, Sultan Hüseyin Baykara'nın "Cihanara" bahçesindeki sarayın duvarlarına ve başka mekanların duvarlarına oyarak bitikler yazdığı bilinmektedir. Meşhedî, unutulmaz eserler meydana getirdiği için Sultan Hüseyin Baykara sarayında "Kıbletü'l-Küttab," "Sultanü'l-Hattat" isimleri ile şöhret kazanmıştır.[397]

Sultan Hüseyin Baykara döneminin kültür tarihine damgasını vuran "Şiir Meclisleri" başta olmak üzere birçok sanat alanında faaliyet gösteren kişilerin ortaya çıktığı malumdur. Bu kişiler aynı meclisin devamında veya ayrı meclisler kurularak edebiyatta, musikide ve sanatta marifetlerini ortaya koymuş ve kendi uzmanlık alanlarında emsalsız olduklarını kanıtlamışlardır. Bu yüzden Sultan Hüseyin Baykara dönemi kültür tarihi, Timurlular saltanatının kültürel yönünün zirveye ulaştığı dönem olarak görülmektedir.

[395] Narkulov, *a. g. e,* s. 15.
[396] Narkulov, *a. g. e,* s. 17.
[397] Abdulahat Muhammetcanov (1994) *Emir Timur ve Timurlular Saltanatı*, Komuslar Baş Tarihiyati, Taşkent, s. 138.

3.5. Sultan Hüseyin Baykara'nın Kişiliği ve Ölümü

Sultan Hüseyin Baykara, ilk tahta çıktığında Şiiliğe meyilli olup on iki imam adına hutbe okunmasına izin vermiştir. Fakat Ali Şir Nevâyî ve Abdurrahman Câmî gibi âlimlerin tavsiyesi ile tekrar Sünniliği tercih etmiştir.[398]

Sultan Hüseyin Baykara, hükümdarlığının ilk yedi sekiz yılında İslâm dininin kurallarını tamamıyla yerine getiren Müslüman bir padişah olarak bilinmektedir. Fakat bir süre sonra hastalığını bahane ederek namaz kılmamış, oruç tutmaz ve her gün öyle namazından sonra içki içmeyi adet edinmiştir. Buna rağmen her zaman dinin kurallarına saygı göstermeye meyilli olmuştur, hatta oğullarından biri, bir adamı öldürdüğü için kan davalısının eline verip mahkemeye göndermiştir.[399]

Kendisi sağlık nedenlerini bahane ederek dini görevlerini yerine getirmese de şeriat kurallarını sağlamlaştırmak, küfür ve zulmü ortadan kaldırmak için çaba göstermiştir. Seyitlere, ulemâya âlimlere ve şairlere sürekli destek vermiş onlara maaş bağlamıştır. Haftada iki kere pazartesi ve perşembe günleri kadıları ve ulemâyı toplayarak önemli meselelerde onların görüşlerini alma gereği duymuştur. Dervişlerin, seyyahların sohbetlerine katılmış, onların vaazlarını dinlemiştir. Câmî, medrese, hankâh, kervansaray gibi dini kurumların inşasına önem verirmiş, türbeleri ziyaret etmeyi ve fakirlere sadaka dağıtmayı da ihmal etmemiştir.[400]

Şahruh'un hükümdarlığı sonrası çöküş sürecine giren Horasan, Sultan Hüseyin Baykara'nın hükümdarlığı döneminde yeniden canlanmıştır. Bu dönemde onun önderliğinde ülkenin önde gelen varlıklı âlim ve şairleri de medrese, kütüphane aş evleri, eczane, gibi yardım kurumlarının yapılmasına büyük katkı sağlamışlardır.[401]

Sultan Hüseyin Baykara dönemine damga vuran Mezar-ı Şerif günümüzde bile önemli bir il merkezi statüsünü korumaktadır. XII. yüzyıllarda Sultan Sencer döneminden itibaren, Belh yakınlarında Hz. Ali'nin mezarı bulunduğu hikâyeleri mevcut idi. Sultan Hüseyin Baykara döneminde bu iddia tekrardan gündeme gelmiştir. Bayezid-i Bistâmî soyundan gelen Şemsettin Muhammed, Sultan Hüseyin Baykara'nın huzuruna gelerek Selçuklu döneminden kalan eserlerde, Hz. Ali'ye ait mezarın Belh yakınlarında Hoca Hayran köyünün çevresinde bulunduğu ile ilgili kaynakların var olduğundan bahsetmiştir. Sultan, Belh'in şeyh, seyyid ve kadılarını bir araya toplayarak bu işin aslını öğrenmelerini istemiştir. Malumat üzerine Hoca Hayran köyünün çevresinde yapılan kazı işlemleri

[398] Yüksel (2009a) a. g. e, s. 37.
[399] Babür, a. g. e. s. 54.
[400] Yüksel (2009a) a. g. e, s. 37.
[401] Aka (2010) a. g. e, s. 140.

sonucunda beyaz mermer bir taş bulunmuştur. Bu taşın üzerinde "Bu Allah'ın elçisinin kardeşi, Tanrı aslanı Ali'nin mezarıdır" şeklinde yazı görülmüştür. Bu ana şahit olan dönemin Belh hükümdarlığına tayin edilen Sultan Hüseyin Baykara'nın kardeşi Baykara, durumu heyecanlı bir şekilde ağabeyine anlatmıştır. Sultan Hüseyin Baykara da önemli devlet adamları ile mezarı ziyaret etmiş ve ertesi yıl mezarın üzerine bir türbe yaptırmış, çevresine cami, hankâh, medrese gibi birçok sosyal ve dini yapılar inşa ettirerek, Belh kanallarının birini de türbeye vakfetmiştir. Daha sonra Herat'a dönenen Hüseyin Baykara, bu olayın sevinci ile ordu ve ahaliye hediyeler dağıtmıştır. Fakat olayın üzerinden uzun süre geçmeden Belh ve Horasan topraklarının bazı bölgelerinden de aynı şekilde mezarlar bulunduğu haberleri gelmiş ve bu durumdan rahatsız olan Sultan Hüseyin Baykara, bunun gibi sahte haberler getirenleri cezalandırmıştır.[402]

Fakat bu olay ile meşhur olan Mezar-ı Şerif, günümüz Afganistan'ın ziyaretgâh yeri sosyal ve kültürel merkezi olarak varlığını sürdürmektedir.

Şâh İsmail Safevi'nin oğlu Sam Mirza, "Tuhfe-i Samî" adlı eserinde Sultan Hüseyin Baykara hakkında: "Sultan Hüseyin Baykara adaletli vatansever, halkına çok değer veren padişahtır. Onun saltanatı döneminde devlet her zaman bahar günleri gibi şen ve gamsızdı. Hiçbir tekellüfe böyle övülecek bir padişah olmak şerefi pek az sultana nasıp olmuştur. Onun hayır kurumlarını açtırmak, ilim adamlarına destek vermek, zamanında vazifeli olan on iki bin âlimin günlük ihtiyaçlarını sağlamak, memleketi bayındırlaştırmak, halkın refahını düşünmek, hüner sahiplerine ve şairlere riayet göstermek faziletlerinden bahsedilebilir. Hakikatte Ali Şir Nevâyî gibi arkadaşının ve Mevlânâ Câmî gibi ilim erbabı olan kimsenin methiyecilerin övmesine, tarihçilerin tavsifine ihtiyacı yoktur" ifadesini kullanır.[403]

Molla Câmî'nin, Sultan Hüseyin Baykara'ya bağışladığı Tühvetül'Ahrar adlı eserinde ondan bahsettiği şu ifadelerde konumuz açısından önemlidir: "Adı öyle bir taç ve taht incisidir ki, şiirimizin denizi ona dar gelir. Şahlıktan nasip ve şeref bulmuş olan bir kimse varsa o da saltanat tacı altında Hüseyin'in kendisidir"[404]

Molla Câmî, her zaman Sultan Hüseyin Baykara'nın hükümdarlığını ve insanlık yönünü takdir etmiş, ondan sürekli övgü ile bahsetmiştir. Çünkü Molla Câmî'nin kimseye hoş görünme gibi bir derdi olmamıştır. Elbette ki, Hüseyin Baykara bu ilim erbabına çok değer vermiş ve her zaman onu kendi müderrisi olarak görmüştür. Bu açıdan bakıldığında

[402] Aka (2017) a. g. e. s. 143-144.
[403] Hikmet, a. g. e, s. 38.
[404] Hikmet, a. g. e, s. 316.

Sultan Hüseyin Baykara'nın, gerçekten âlimlerin takdirini kazanacak kadar iyi bir hükümdar olduğu göze çarpar.

Sultan Hüseyin Baykara dönemi hakkında Kemaleddin Bahârzî, Makâmât-ı Câmî adlı eserinde şöyle demiştir: "Fatih Sultan Mehmet Han kendi vilayetinin en mükemmel meşhurlarını toplamış ve onlara sormuş: Yeryüzünde bizimle bezm-i mukâbele ve mîzân muâmelede bulunabilecek bir şah-ı padişah nerededir? Böyle birini şu ana kadar göreniniz varmıdır? Mecliste hazır bulunanlar ağız birliği etmişçesine bu soruya niyaz diliyle şöyle cevap vermişlerdir. Kayser Hazretlerinin Silsiletü'z-Zehaeb nesebleri ta Selçuklu sultanlarına dayanır ki, onlar da tıpkı sizin gibi hilafet makamındalardır. Ama bu sultan (Hüseyin Baykara) ise emsal ve akranlarının aksine ilim ve irfan ile de bezenmişlerdir. Tüm işlerinde şeriata nazar-ı himmet ile bakarlar. Kılıçları ile dinsizlerin şerrini cihân mülkünden cihat ile defetmektedirler. Uzak veya yakında, Türk veya Tacik ne kadar istîdad sahibi kişi varsa onlara ikramda bulunmaktadırlar. Memleketin dört bir yanını âlâ divânlar ile donatmıştır. Güneş tıpkı sizin ülkenize vurduğu gibi ışıklarını, onların çeşitli sınıflardan müteşekkil ülkelerinin üzerine de vurmuştur. Ayrıca o cennet misali Horasan memleketinin sahibi; Sahipkıran Âla Hazretlerinin yanında Mevlânâ Abdurrahman Câmî Horasan'ın en kıymetli cevheri yer almaktadır ki onu vasfetmek biz düşkünlerin idrakini aşar. Zira Hazreti Âali (Câmî) bizden üstündür".[405]

Sultan Hüseyin Baykara ile ilgili olarak Rumlu Hasan'da eserinde ondan övgü ile şu şekilde bahseder: "Hüseyin Baykara bilgili, adil, cömert ve halkını seven padişahtır. Bilginleri çok sever ve onlara karşı saygılıdır. Onlar için dünyada eşi bulunmayan bir medrese yaptırdı. Onun saltanatı döneminde Herat'ta on bin öğrenci vardı. Toplantılarında çoğu zaman bilim ve şiirden söz edilirdi. Büyük yapıların yapılmasına öncülük etti ve onları tamamladı. Bunlardan biri, Murat bağıdır ki, cennet onun bir örneği sayılır".[406]

Sultan Hüseyin Baykara, marifetli insanlara her zaman değer verdiğinden, bu insanlar da kendi hatıralarında onu olabildiğince yüceltmeye çalışmışlardır. Bu yüzden de O, insanların hatırasında her zaman halkını düşünen, bilim insanlarına değer veren, sanatın kıymetini bilen kimse olarak kalmıştır.

Muineddin İsfizârî'nin de Sultan Hüseyin Baykara'nın sosyal faayetliyetleri ile ilgili anlattıkları önem taşımaktadır: "Onun sayesinde taşlık ve bayırlık yerler dahi boş kalmamış bağ ve bahçe haline getirilmiştir. Bütün kır ve derelerde ne kadar boş yer varsa oralara arık ile su getirildi, hâsıl verir hale dönüştürüldü. Hele Murgap, Merv, Şahican

[405] Bâharzı, a. g. e, s. 140.
[406] Rumlı, a. g. e, s. 108.

arasında otuz fersaha yakın boş ve kumsal arazi yine Serahs'da, Merv'e kadar yirmi beş fersahlık çöl o dönemde ekilebilir ve birbirine bağlı çiftlikler haline getirildi".[407]

Sultan Hüseyin Baykara, ilim adamları ile ilgili olarak kendi risalesinde "Tanrıya şükürler olsun benim saltanatım zamanında birçok seçkin kişiler yetişmiştir. Bu bakımdan bu dönem, bütün zamanlardan daha üstündür"[408] cümlesini söylemiştir. Çünkü Molla Câmî, Ali Şir Nevâyî gibi önemli âlimlerin kendi hükümdarlık dönemine damgasını vurarak kültürel bakımdan hat safhaya ulaşma şansını elde etmiştir.

[407] Hikmet, a. g. e, s. 37.
[408] Levend, a. g. e, s. 39.

SONUÇ

Emir Timur'un kurduğu Timurlu hanedanının siyasi şöhreti kendi döneminde dünya tarihine damgasını vurmuş, halefleri döneminde de kültür tarihi açısında önemli gelişmelere imza atmıştır.

Kendinden öncekiler gibi Timurlu hanedanı da çöküş sürecine girmiş ve sahip olduğu toprakları yavaş yavaş kaybederek tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır. Fakat bu hanedan Orta Asya'daki eski Türk kültürünü daha da zenginleştirmesi ile ün kazanmıştır.

Timurlu hanedanı döneminde önce Semerkant merkezli, sonra Herat merkezli olmak üzere Maveraünnehir ve Horasan toprakları dünyada adından söz ettiren kültür merkezlerine dönüşmüştür. Dini açıdan bakıldığında da Müslüman devleti algısı sergileyen Timurlu hanedanı, Timur, Uluğ Bey ve Sultan Hüseyin Baykara dönemlerinde serbest fikir oluşumu ile hareket etmişlerdir. Ayrıca din görevlilerine, ilim ve sanat uzmanlarına saygı göstermiş ve hamilik yapmışlardır. Şahruh ve Ebû Said gibi Mirzalar ise din konusunda da tutarlı davranarak her iki yönde de kimliklerini ortaya koymuşlardır.

Âlimlerin, sanatçıların, şairlerin ve sanatkârların değer gördüğü bir dönem olan Timurlu hâkimiyeti siyasi üstünlüğünü askeri güç ile kazandıysa da, kültürel üstünlüğünü daha Timur döneminden başlamak üzere kendi hünerinde uzman kişileri, Timurlu ülkesine getirerek ve onlara uzmanlık alanlarında faaliyetlerini sürdürebilmeleri için destek ve imkân sağlamışlardır. Bu destek sonucu özenle yapılan ilmi çalışmalar, ülkenin kültürel ve sosyal hayatını canlandırmıştır. Eğitim alanında ve ilim dallarında yüksek dereceli çalışmaların ortaya çıkmış olduğu bu döneme en iyi örnek Uluğ Bey rasathanesinde yapılan çalışmalardır. Bu çalışmaların *Uluğ Bey Zici* adı ile kitap haline getirilmesi dünya astronomi ilmine önemli katkı sağlamıştır ama asıl kültürel patlama özellikle Sultan Hüseyin Baykara döneminde yaşanmıştır.

Timurlu döneminde yeniden canlanan Türk edebiyatı, Çağatay edebiyatı adı altında büyük gelişimlere imza atmıştır. En son Ali Şir Nevâyî'nin eserleri ile taçlanan bu edebiyat Sultan Hüseyin Baykara döneminde altın çağını yaşamıştır. Bu dönemin edebiyatı sadece Ali Şir Nevâyî ile değil Fars edebiyatının da önde gelen ismi Abdurrahmman Câmî ile gelişme göstermiştir. Sultan Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâyî, onu kendi mürşidi olarak görmüşlerdir. Bu önemli üç kişi arasında saygı, sevgi ve hürmet hiçbir zaman eksik

olmamıştır. Bu arkadaşlık, Hüseyin Baykara saltanatını meşhur hale getiren "Şiir Meclisleri" ile de ön plana çıkmıştır. Şiir meclisleri bu konuda meşhur olan kişilerin eserlerini yaygınlaştırmakla birlikte yeni yetişen şair adaylarına da yol gösterici ve destekleyici rolünü üstlenmiştir. Bu meclisler sadece şiir alanında değil musiki, hat sanatları gibi sanatın birçok dalında aynı şekilde meydana gelerek eğitici ve öğretici bir kurum olmuştur. Söz konusu meclisler sayesinde mesleğinde uzman insanlar yetişmiştir. Bunlar Sultan Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâyî tarafından maddi ve manevi olarak desteklenmiştir. Bu durum sadece Sultan Hüseyin Baykara dönemi için değil Timurlu saltanatı için en önemli kültürel gelişim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Timur tarafından kurulan büyük hükümdarlık, Sultan Hüseyin Baykara'nın vefatı üzerine mirzalar arasında paylaşılarak ufalanmış, sınırları küçülmüş olarak dağılmaya başlayan devlet uzun süre dayanamadan sona ermiş ve Özbek hükümdarı Muhammed Şeybânî Han'a teslim olmuştur. Siyasi hayat hızla çökme noktasına doğru ilerlemiştir. Bunun esas nedeni olan taht kavgalarının kurbanı olarak, Orta Asya'daki hâkimiyetleri sona ermiştir. Fakat bu kavgalara rağmen, Timur ile başlayan, Şahruh, Uluğ Bey ile devam eden ve Sultan Hüseyin Baykara ile en yüksek noktaya ulaşan kültürel hayat her geçen gün yükselmeye doğru ilerlemiştir. Sultan Hüseyin Baykara döneminde zirveye ulaşan kültürel ve sosyal gelişim yeni kurulan hanedanlara teslim olmamış, tam tersine yeni kurulan hanedanların kendilerini bu kültürel zenginliğe teslim etiği bilinmektedir. Bundan dolayı Timurlu hanedanında itibar gören bazı ilim ve sanat uzmanları, yeni hükümdarlıklarda da itibarlarını sürdürmeyi başarmışlardır. Bunun en önemli örneği, hattat Bihzad'ın Şah İsmail tarafından korunup kollanması gösterilebilir.

Ayrıca özellikle Horasan toprakları Şâh İsmail'in hâkimiyeti altına girdikten sonra uzun yıllar koyu bir Şii mezhebinin etkisi altında kalsa da Timurlu hanedanı ile zenginleşen sosyal kültür, alışılmış düğün dernek törenleri ve özellikle de Çağatay edebiyatı kendi şöhretini uzun yıllar korumuştur. Günümüzde bile Çağatay lehçesi ağırlıklı konuşan Orta Asya, Harezim ve Maveraünnehir bölgesinde yaşayan Özbek nüfusunun arasında bu milli mirasın silinmedik izlerini görmek mümkündür.

Timurlu hanedanının siyasi tarihi, Orta Asya'da sona erse de Timur sülalesinden gelen Zahirüddin Babür ile Hindistan'da yeniden canlanmıştır. Burada gelişen sosyal ve kültür hayat ise Türk ve Hint kültürünün kaynaşması sonucunda oluşmuş, Hint kültürünün daha ağır bastığını ifade eden görüşler mevcuttur. Fakat bu ayrıca araştırılması gereken konular arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Abdullayev, İ. / H, Hikmetullayev (1969) *Semerkantlı Âlimler*, Fen Neşiryatı, Özbekistan SSSR.

Abdurrezâk-i Semerkandî (2008) *Matla'i Sadeyn ve Mecma'-ı Bahreyn,* çev. Asomiddin Urunbayev, Özbekistan Yayınları, Taşkent.

Ahmetov, Börübay (1967) *Devletşah Semerkandı,* Özbekistan SSSR Fan Neşiryatı, Taşkent.

_____(1989) *Uluğ Bey,* Özbekistan LKSMT Merkezi Komiteti, "Yaş Gvardiyacılar" neşiryatı, Taşkent.

_____(2003),*Özbekistan'ın Önemli Tarihşinas Âlimleri*, Çulpan Neşiryatı, Taşkent.

Aka, İsmail (1994)*"Mirza Şahruh ve Zamanı",* TTK, Ankara.

_____(1997) "Hândmîr", *DİA,* c. XV, İstanbul, s. 550-551

_____ (2005) *Makaleler,* c. I, II, III., haz. E. Semih Yalçın- Şarika Gedikli, Berikan Kitabevi, Ankara

_____ (2010a) *Timurlar Devleti Tarihi,* Berikan Yayınları Ankara.

_____ (2010b) "Şahruh", *DİA,* c. XXXVIII, İstanbul, s. 293-295.

_____ (2012) "Timur", *DİA*, c. XLI, İstanbul, s. 173-177.

_____ (2017) *Timur ve Devleti,* TTK, Ankara.

Alan, Hayrunnisa (2007) *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506),* Ötüken Yayınları, İstanbul.

Ali bin Hüseyin es-Safi (2017) *Reşhat Ayne'l-Hayat*, çev. Necip Fazıl Kısakürek, Âlem Yayıncılık, İstanbul

Ali Şir Nevâyî (2015) *Mecalisü'n-Nefâis"* haz. Kemal Eraslan, çev. A. Naci Tokmak TDK, Ankara

Alparslan, Ali (1992) " Baysungur, Gıyâseddin*", DİA*, c. V, s. 276-277

Aşırov, Annagurban (2005) *Sultan Hüseyin Baykara Divanı,* Miras Yayınları, Aşgabat.

Barthold, Wilhelm (2015), *Uluğ Bey ve Zamanı,* çev. İsmail Aka, TTK, Ankara.

Bezer, Öğün Gülay (2010) "Şami Nizameddin*", DİA,* c. XXXVIII, İstanbul, s. 330.

Çağman, Filiz (1992) "Bihzâd" *DİA*, c.VI İstanbul, s.147-149.

Devletşah Semerkandi (1977) *Devletşah Tezkiresi,* çev. Necati Lugal, İstanbul.

Eckmann, Janson (1988) *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Eraslan, Kemal (1987) *Hüseyin Baykara Divânı'ndan Seçmeler,* KTB, Ankara.
_____ (1993) "Çağatay Edebiyatı", *DİA*, c. VIII, İstanbul, s.168-176.

Fayzıyev, Turğun (1995) *Timurlular Şeceresi,* Yazuvçı neşiryatı, Taşkent.

Gafurov, Gulamhan (2000) *Şark Cevahirleri,* Maneviyat Neşiryatı, Taşkent.

Hasan-ı Rumlu (2004) *Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't Tevârih),* çev. Cevat Cevan, Ardınç Yayınları, Ankara.

Hikmet, Ali Asgar (1991) *Câmî Hayatı ve Eserleri,* MEB. İstanbul.

İbn Arabşah (2012) *Acâbu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela),* çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.

İzgi, Özkan (2017) *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları TTK*, Ankara 2017.

Kemaleddin Baharzı (2016) *Makâmât-ı Câmî,* haz. Veysel Başçı, Büyüyen Ay Yayınları İstanbul.

Konukçu, Enver (1991) "Babürlüler" *DİA*, c. IV. İstanbul, s. 400-404

Kut, Günay (1989) "Ali Şir Nevâyî", *DİA,* c. II. İstanbul, s. 449-453

Levend, Agâh Sırrı, (1965), *Ali Şir Nevâyî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği,* c. I, TTK, Ankara.

Manz, Beatrice Forbes (2013) *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din,* çev. Dilek Şendil, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
_____(2017) *Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatihi,* çev. Zuhal Bilgin, Kronik Yayınları, İstanbul.

Muhammetcanov, Abdulahat (1994) *Emir Timur ve Timurlular Saltanatı*, Komuslar Baş Tarihiyati, Taşkent,

Narkulov, Nayım (1996) *Timurlular Dönemi Medeniyet Tarihinden Levhalar*, Harezim Neşiryatı, Ürgenç.

Nizamüddin Şami (1987) *Zafernâme,* çev. Necati Lugal, TTK, Ankara.

Oruç, Cihan (2013) "Hüseyin Baykara Zamanı" (Yüksek Lisans), *Dumlupınar Ünversitesi,* Kütahya.

Ölmez, Zuhal (2007) "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar" *TALİD,* c.5, sayı 9, s. 173-219.

Ruy Gonzâlez de Clavijo (2016) *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat,* çev. Ömer Rıza Doğrul, Köprü Yayınları, İstanbul.

Roux, Jean-Paul (2001) *Moğol İmparatorluğu Tarihi,* çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınları, İstanbul

Sayılı, Aydın (1988) *The Observatory in Islam and Its Place In The General History Of The Observatory*, TTK, Ankara.

Subtelny, Maria Eva (1979) *The Poetic Circele at the Court of the Timurid Sultan Husain Baiqara and its Political Significance*, (Doktora), Harvard Üniversitesi.

Şerefeddin Ali Yezdî (2013) *Emîr Timur (Zafernâme)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.

Şerefeddin Ali Yezdi (1997) *Zafername,* Ed. Barnabek Eşpulatov, "Şark" Neşriyatı-Matba Konserininin Baş Tahriryati, Taşkent.

Şeşen, Ramazan (1998) *Müslümanlarda Tarihi Coğrafiya Yazıcılığı,* İSAR, İstanbul.

Tacü's- Selmânî (1999) *Tarihnâme*, çev. İsmail Aka, TTK, Ankara.

Tauer, Felix (1965) "Timurlular Devrinde Tarihçilik", çev. Ahmet Ateş, Belleten, XXIX/113-116, s. 49-69.

Topdemir, Hüseyin Gazi / Yavuz Unat (2013) *Bilim Tarihi,* Pegam Akademi, Ankara.

Tosun, Necdet (2012) "Ubeydullâh Ahrâr", *DİA,* c. XLII, İstanbul, s.19-20

Unat, Yavuz (2012) "Uluğ Bey", *DİA,* c. XLII, İstanbul, s.127-129

Uluğ Bey (2012) *Zîc-i Uluğ Bey (Uluğ Bey'in Astronomi Cetvelleri)*, çev. Mustafa Kaçar-Atilla Bir, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

Uygun, Ramise (1942) "Ali Şir Nevâyî", SSSR Fenler Akademiysaı Özbekistan Filyalı, *Dil Edebiyat ve Tarih Enstitüsü Dergisi,* Taşkent.

Yıldırım, Talip (2006) "Ali Şir Nevâyî'nin Eserlerinde Yakın Dostu Hüseyin Baykara", Modern Türk Araştırmalar Dergisi, c. III. Sayı 3, s. 100-107

_____ (2010) *Hüseyin Baykara Divanı,* Hat Yayınevi, İstanbul.

Yuvalı, Abdulkadir (1994) "Ebû Said Mirza Han*", DİA*, c. X, İstanbul, s.224-225.

Yüksel, Musa Şamil (2007) "Timur, Tarih ve İbn Haldun", *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu, (İstanbul 26-27 Mayıs 2005),* İstanbul, s. 89-106.

_____ (2008) “Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din,” *Tarih İnceleme Dergisi*, c. XXII, sayı 1, s.239-258.

_____ (2009a) *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi,* TTK, Ankara 2009

_____ (2009b) “Şahruh’un Sünnî Canlandırma Siyaseti”, *Tarih Okulu Dergisi”*, Sayı V, s. 95-110.

Zahirüddin Muhammed Babür (1970) *Baburnâme, Babur’ün Hâtıraları,* çev. Reşit Rahmet Arat, MEB, İstanbul.

Zeyneddin Mahmud-ı Vâsıfî (1979), *Bedâyiʿu’l-vekāyi*, Gafur Gulamov Edebiyat ve Sanat Neşiryatı, Taşkent.

4. EKLER

4.1. Sultan Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâyî'ye Atfedilen Gülpam Destanı[409]

Bu destan Timurlular devletinin son hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara ve onun eşi hakkında olup bu destanın yazarı ve ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Timurlu devletinin Mâverâünnehir ve Horasan topraklarında hüküm sürmesine rağmen bu destanın sadece günümüzde Türkmenistan devleti içerisinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Çağatay edebiyatının devamı olarak bilinen Özbek topraklarında da bu destan ile ilgili hemen hemen Türkmence'deki sürümüne yakın destanın varlığı tespit edilmiştir. Ancak Timurlu devletinin önemli hükümdarlarından biri olan Şahruh'un hükümdarlığından itibaren Timurlu devletine başkentlik yapan ve Hüseyin Baykara döneminde de başkent olarak bilinen Herat şehrinde ve günümüz Afganistan topraklarında bu destan ile ilgili bilgi olup olmadığı araştırılamamıştır.

Destanın Türkmenistan devletinde de yazılı şekli yayınlanmamıştır. Fakat burada bu destan Türkmen halkının söz ve müzik sanatçısı Kurt Yakup'un dilinden internet aracılığı ile yazılı hale geçirilmiş ve Türkiye türkçesine çevrilmeye çalışılmıştır. Destanın içinde bulunan şiirler, Sultan Hüseyin Baykara'ya atfedilmiş olup ancak onun şiir divanında bulunmamaktadır. Çünkü eseri halkın dilinden yazıya geçiren Türkmen halkının önemli söz ve saz sanatçısı Kurt Yakup, bunun içeriğindeki şiirleri de halkın dilinden almış ve müziğini bizzat kendisi üretmiştir.

Halk arasında çok uzun yıllar önce rivayet olup gelen "Hüseyin Baykara" destanı, sultanın sevgili eşi Gül ve çok yakın arkadaşı Nevâyî hakkında rivayetlerden oluşmaktadır.

Sultan Hüseyin Baykara'nın dedesi Baykara, çok bilgili, ileri görüşlü, âlim bir sultan olmuştur. Bir gün sultan Baykara bir rüya görmüş. Bu rüya oğlu Mansur ve onun ailesi ile ilgiliydi. Mansur, bu camiada önemli bir vazifeye sahip değildi. Güya Timurlu mirzası değil de sıradan bir vatandaş gibi hayatını sürdürüyordu. Bu rüyadan sonra babası sultan Baykara onu yanına çağırır ve şöyle vasiyet eder:

"Sana bu topraklarda sultan olmak kısmet olmadı ve olmayacakta. Fakat benim dediklerimi yaparsan senden bir evlat dünyaya gelecek ve bu evlat Timurlu hükümdarlarının en meşhurlarından biri olacaktır. Şimdi beni iyi dinle son on yıl içerisinde gökyüzünde bir kuyruklu yıldız görünecek, işte o gece sabah olmadan sevgili eşine

[409] Gurt Yakup, "Gülpam destanı", https://www.youtube.com/watch?v=LFZOxy2_vJc, e. t. 21.01.2018.

mahremlik gösterirsen dokuz ay sonra sizden bir erkek evlat dünyaya gelecek. Bu evlat benim dediğim o meşhur sultan olacaktır. Ben şimdi bu anı kaçırmamak için şehrin dışında bir minare yaptıracağım bu minarenin üzerinde bekçi olacak, o bekçi kuyruklu yıldızı gördüğü anda hemen koşarak sizlere haber verecek, o yüzden bu süreç gelişene kadar hanenden uzaklaşma" diye vasiyet etmiştir.

Yıllardan bir yıl, günlerden bir gün minarenin üzerinde bekçilik yapan kişi gece yarısı gökyüzünde beklenilen o kuyruklu yıldızı görmüş. Bekçi koşarak köşke doğru giderken önce bir çobanın koyunlarını rahatsız ederek çoban tarafından alı koyulmaya çalışılmış. Bekçi, önemli bir durumu sabah olmadan padişahın ailesine bildirmesi gerektiğini o yüzden kendisini derhal bırakılması gerektiğini anlatmak istemiştir

Bekçi: Çoban kardeş, beni çabuk bırak sabah olmadan padişahın ailesine önemli bir vaziyeti bildirmek zorundayım. Bu durumu bildiremesem senin de benim de sonumuz çok kötü olabilir. Hadi beni bırak gidim.

Çoban: Hayır kardeş ben nerden bileceğim sen hırlımınsın –hırsızımsın. Yalan söylemediğin ne malum.

Bekçi durumun vahametini anladıktan sonra sırrını çobana bildirmek zorunda kalmıştır. Bu hikâyeyi duyan Çoban, koyunlarını da çoban dayağını da bırakarak evine doğru koşar. Bekçi de köşke taraf koşarak yol alır fakat kalenin girişinde bekçilik yapan muhafız bu bekçiyi içeri almaz.

Bekçi: muhafız kardeş durum çok ciddi ben, Sultanın ailesini sabah olmadan bir vaziyetten haberdar etmek zorundayım. Sultan o kalenin dışındaki minareyi boşuna yaptırmadı ve beni de o yere boşuna bekçi olarak koymadı. Lütfen beni geçir, o yere bekçi olarak koyulduğumun nedeni ile ilgili bugün bir hikmet gördüm onu mutlaka köşke iletmem lazım.

Muhafız: Olmaz kardeş bu konu ile ilgili beni kimse bilgilendirmedi, o yüzden senin doğru söylediğine inanamam. Ne amaçlı köşke girmek istediğini bilmeden seni içeri alamam.

Maalesef bekçi durumu muhafıza da anlatmak zorunda kalmış. Bu hikâyeyi duyan muhafız da görevini bırakarak hemen evine taraf yola koyulmuş. Nihayet bekçi durumu sultanın oğlu mirza Mansur'a iletebilmiş. Fakat sabaha da çok az kalmıştı, bekçi "bu haberi herkese ben verdim, sabah olmadan benim de bu durumdan yararlanmam lazım" diye, o da evine koşmuştur. Sabah olunca Kuyruklu yıldız görüldüğü haberini duyan Sultan Baykara minare bekçisini köşke çağırmış.

Baykara: Söyle bekçi, bu durumu oğlum Mansur'dan başka öğrenen kimse var mı?

Bekçi: Özür dilerim hükümdarım. Lütfen canımı bana bağışlayın. Bu durumu mirza Mansur'un dışında ben dâhil üç kişi daha biliyoruz.

Baykara: Tamam bekçi sen gidebilirsin, ama bu civarlarda bulun sana göre bir iş verirler, için rahat olsun. Sultan Baykara diğer muhafız ile çobanı da köşke getirilmesini emretmiş. Fakat bu sırra dâhil oldukları için padişahtan korkan muhafız ile çoban ailesini de alırlar buralardan uzaklaşmışlar. Asılında sultan Baykara'nın bu sırrı bilen kişilere karşı bir öfkesi yoktu. Fakat bu an itibari ile dünyaya gelecek çocukların hepsinin bir arada olmasını istemişti. Maalesef muhafız ile çobanın buralardan uzaklaşması ilerde dünyaya gelecek olan Hüseyin için bir uğraş teşkil edecektir.

Mirza Mansur, Hüseyin yedi yaşına geldiğinde vefat etti. Dedesi Baykara, Sultan Hüseyin Baykara'yı yanına çağırarak. "Oğlum ben bir gün bu tahtı sana bırakacağım. Fakat o gün geldiğinde bu devleti yönetmek için kendinden başka yine üç akranını bulmak zorundasın. Biri hemen yanı başımızda, bekçinin oğlu Edled. Bunlardan bir tanesinin kız olduğunu duydum. Onu da bulup nikâhına alırsan bu devleti adil bir şekilde yönetebilirsin" diye vasiyet etmiş ve gördüğü rüyayı ve sonunda gelişen olayları torununa anlatmıştır.

Bir gün gelir Sultan Hüseyin Baykara, Horasan topraklarına sultan olur. Hemen bekçinin oğlu Edllet'i yanına vezir olarak alır. Sultan Hüseyin Baykara veziri Edlet (Efdaleddin) ile dedesi Baykara'nın gördüğü rüya ilgili bir görüşme yaparlar ve öbür iki arkadaşlarını da bulma kararı alırlar. Birkaç günlüğüne devleti öbür vezirlerine bırakan Hüseyin, Edlet ile birlikte atlarına binerek köşkten uzaklaşır ve halkın içine karışırlar. Her yerde kendi yaşıtı gençleri gördüklerinde onlara soru sorarak kendi aradıkları kişi olup olmadığını tanımaya çalıştılar. Fakat içlerine sinen bir karşılaşma gerçekleşmedi. En son bu gencin çoban çocuğu olduğu düşünülerek çöllere çıkarak çoban kulübelerini ziyaret etme kararı almışlar. Bunlar çölleri dolaşırken, koyunların peşinde gezen genç bir çobana rastladılar. Sultan Hüseyin Baykara'nın kendi yaşlarında olan bu gence içi ısınmış ve ona yaklaşarak selam vermiş. Karşılıklı sohbet edilmiş ve Hüseyin genç çobana sual sormuş genç hemen cevaplamıştır. Sual cevap şöyle gerçekleşmiştir;

Hüseyin: Çoban kardeş dokuzun üçe yetiyormu?

Çoban: Hutma-huttur (tamı tamına) demiş.

Sultan Hüseyin Baykara, Edled'e bakarak bu yiğit sıradan biri değil. Ben ona dokuz ay topladığın üç ay kış dönemine de yetiyor mu diye sordum. O da ne eksik ne fazla tam yetiyor diye cevap verdi. Ben buna birkaç soru daha sorayım o da doğru cevap verirse bu bizim aradığımız kişi olabilir dedi. Hüseyin, çobanın yanına geldi ve elindeki kamçının

destesi ile onun kafasına yavaşça vurdu. Çoban dilini çıkardı. Fakat Edlet bu durumu anlamadı ve yavaşça,

Edlet: Hükümdarım, bu çoban niye başına kamçının destesi ile vurduğunda dilini çıkardı, bu işten sen bir şey anladın mı?

Hüseyin: Evet, Edlet anladım. Ben ona işaret ile başa bela nerden gelir diye sordum. Oda işaret ile dilini çıkararak, başa bela dilden gelir, dedi.

Sultan Hüseyin Baykara çobandan ismini sordu. Çoban "benim ismim Mir Ali'dir" diye cevap verdi. Sultan Hüseyin Baykara ile Edlet biz padişahın muhafızlarıyız senin yarın köşke gelmen gerekir diyerek, artık üçüncü arkadaşlarını da bulduklarından emin olarak köşke geri dönmüşler. Ertesi sabah çoban köşke gelmiş. Sultan Hüseyin Baykara onu direk kendi yanına çıkmasını emretmiştir. Bu misafir ile yakından ilgilenen Sultan Hüseyin Baykara, devlet yönetimi konusunda da ona birçok şey danışır. Bu durum birçok defa tekrarlanmış. Sultan Hüseyin Baykara, arada sırada bu çobanı davet etmiş ve hemen kendi yanı başına oturtarak çok iyi bir şekilde ağırlamıştır. Birkaç saat sohbet ettikten sonra çoban yine kendi işine geri dönmüştür. Söz konusu durum bundan önce Sultan Hüseyin Baykara'nın dedesi Baykara'ya dahi hizmet eden yaşlı vezirlerin gücüne gitmiş olmalıdır ki bir gün onlar durumu Padişaha sorma gereği duymuşlar.

Padişahım özür dileriz fakat neler oluyor? Son zamanlarda sıradan bir çobanı bizden üstün tutar oldunuz. Biz, sizin dedenize dahi hizmet etmiş kişileriz. Sizin bu çoban merakınız bizi biraz küçük düşürdü diyerek şikâyetlerini dile getirmişlerdir.

Padişah onlara, bunun nedenini öğrenmek o kadar kolay. Şimdi ben size bir soru soracağım. Siz bana söyleyin "yalan ile çın (doğru) arası ne kadar mesafedir?"

Vezirler biraz düşünürler amma akıllarına mantıklı bir cevap gelmez. Sonra onlar kendi aralarında bir karar alarak padişaha yüz tutarlar.

Padişahım bu çok zor bir soru. Bunun cevabı için biz sizden üç gün mühlet rica ederiz.

Padişah: "olur size üç gün mühlet bu soru ile ilgili beni ikna edici cevap bulup gelin", diye vezirlerine izin vermiştir.

Üç günlük süre bitmiş fakat soru ile ilgili vezirler mantıklı cevap bulamamışlardır. Bazıları bu soru gizemli bir sorudur, padişah bizden buradan Çin ülkesini arasındaki mesafeyi sormuş olmasın, eğer öyle olsa "yalan" ne alaka anlamadık diye birçok olur olmaz fikirler yürütmüşler. Kendi aralarında yalan ile çının (doğrunun) arası üç günlük yol dediler, yedi günlük yol dediler, kırk günlük yol dediler fakat mantıklı bir cevap

bulamadılar. En son ortak bir karar alarak – zaman da doldu hadi şunu yedi günlük yol diyelim de bitsin bu işkence – diyerek padişahın huzuruna çıktılar.

Vezirler: Padişahım müsaadeniz ile sorunuza cevap vermek istiyoruz.

Sultan: Buyurun saygıdeğer vezirlerim sizi dinliyorum

Vezirler: Yalan ile çının (doğruluğun) arası yedi günlük mesafedir.

Sultan: Öylemi bu karara nasıl vardınız, bir açıklama yapabilir misiniz

İşte vezirler burada durdular. Çünkü cevaplarının nedenini açıklayabilecek mantıklı bir nedenleri yoktu. Padişah onlara;

Anlaşılan o ki benim saygıdeğer vezirlerim bu sorunun cevabını bilememişler. Fakat ben şimdi size bir şey söyleyeceğim. Sizin şu küçük gördüğünüz, benim çok değer verdiğim çoban arkadaşım vardır ya, bu soruyu ben ona soracağım. Eğer o çoban bu sorunun cevabı için benden zaman istemek değil, iki dakika düşünse bile ben onu bir daha bu köşke almayacağım. Eğer soruya doğru cevap verirse o zaman ben ona baş vezirlik vazifesini vereceğim sizlerde bunu itirazsız kabul edeceksiniz, diyerek şart koşmuştur.

Vezirler kendi aralarında konuşarak biz bu kadar kitap açmış, okumuş insanlarız, bizim bilmediğimizi bir çoban nerden bilsin. Biz bunu kabul edelim de şu çobandan da kurtuluruz belki diye düşündüklerinden, "tamam padişahım eğer o çoban soruya doğru cevap verirse biz onu baş vezir olarak kabul ederiz" cevabını vermişlerdir.

Padişah çobanın peşinden muhafız göndermiş ve onun hemen köşke gelmesini emretmiştir. Çobana gönderdiği muhafızlardan, onun gelirken de koyunlarını birilerine teslim etmesini, çünkü köşkten bir daha geri dönmeyebilir diye de tembihlemelerini istemiştir. Çoban muhafızlar ile birlikte derhal padişahın huzuruna gelmiştir.

Çoban: Buyurun padişahım

Padişah: Yalan ile çın (doğru) arası kaç mesafedir? dedi

Çoban: Elinin parmaklarını göz ile kulağının arasına koyarak ölçütü de "dört parmaktır padişahım" diye cevap verdi.

Padişah: Doğrudur Mir Ali, hadi sen benim yanıma geç dedi.

Vezirler itiraz ettiler: Nasıl olur, biz bunun hemen açıklamasını istiyoruz.

Çoban tekrar el parmaklarını göz ile kulaklarının arasına koymuş ve gözün ile gördüğün doğrudur, kulağın ile duyduğun ise yalandır, bu kadar basit diye cevap vermiştir.

Vezirler kendi aralarında, doğru ya gözün ile görmeden bir şeye inanılmaz, çok mantıklı bir cevap diye ikna olduklarını bildirmişler.

Bu durum itibariyle çoban Mir Ali, Sultan Hüseyin Baykara'nın baş veziri olmuştur.

Sultan Hüseyin Baykara, Mir Ali'ye dedesinin gördüğü rüyadan bahsetmiştir. Biz üçümüz buluştuk. Artık bizim yaşlarımızda bir kız da olması lazım o kızı bulmamız gerekir. Bu kızı bulursam, eğer kız da isterse onu kendi nikâhıma almak isterim demiş.

Mir Ali ona, padişahım bu iş biraz zahmetli olabilir. Çünkü elin kızını aynen bana yaptığın gibi kafasına kamçının destesi ile vurarak test edemezsin şeklinde biraz da kinaye katarak cevap vermiştir. Fakat bunun bir yolu var. Siz, Edlet ikiniz beni kamçı ile vurarak köy köy dolaşın. Özellikle de kalabalık yerlerden geçin. Kimseler size bu kulunuzu neden dövüyorsunuz diye sorarlarsa da "bu kul bizim dediğimizi yapıyor, bu yüzden döveriz" diye cevap verin. Muhtemelen insanlar "hiç kimse dediğini yaptığın için dövülemez, bu ne işdir", diye şaşıracaklardır. Fakat bunun aksini düşünen ve cevap veren olursa, hele o bir kız olursa bizim aradığımız odur, diye yola koyulmayı rica etmiştir. Bu fikir padişaha da mantıklı gelmiştir. Onlar Mir Ali'yi kalabalık yerlerden kamçılayarak geçirmişler. Soranlara da "dediğimizi hemen tekrarlatmadan yapıyor bu yüzden döveriz" cevabını vermişler. İnsanlar şaşırmış tabi ki. "Tövbe estağfurullah, her dediğinizi tekrarlatmadan itirazsız yapan biri hiç dövülür mü, çok ilginç bir durum" diye konuşup kalmışlardır. Fakat bir ilde bir tandır başında ekmek pişiren kadın ve ona yardım eden bir kız bulunmaktaydı. Kız bu duruma hiç şaşırmadı ve aynen şu cevabı verdi:

Demek bu kişiyi her dediğinizi yaptığı için dövüyorsunuz, çok doğru yapıyorsunuz. Bir işi buyurduktan sonra herkes yapar, siz bu kişiyi dedirmeden kendi işini kendisi bilip yapana kadar dövün, diye öneride bulunmuştur.

Sultan Hüseyin Baykara bu cevabı duyunca, şu kıza bir soru daha sorayım acaba ne cevap verecek diye düşünmüş. Kıza dikkatli bakınca kızın bir gözünün hafif şaşı olduğunu fark etmiş ve ona şöyle sual sormuştur;

Padişah kıza bakarak onun arkasında kalan binadan bahsediyormuş gibi, şu arkanızdaki binanın borusu biraz eğri gibi duruyor mu yoksa bana mı öyle geldi!

Kız hemen kendinden bahsedildiğini anlamış

Doğrudur beyim onun borusu hafif eğridir. Fakat dumanı doğru çıkar, emin olabilirsiniz diye, yanı bir gözüm şaşı olsa da doğru görüyorum, anlamında cevap vermiştir.

Padişah aradığının bu kız olduğundan artık emin olmuş, fakat bu kızın evine misafir olmak istemiş ve ona; Tanrı misafiri alırımsınız diye sormuştur. Kız da "tabi ki de, fakat bizim evimizde var olan ikramlar ile idare ederseniz neden olmasın" diye cevap vermiştir

Sultan Hüseyin Baykara ve arkadaşları kızın evine misafir olmuşlar, Kız sofra açmış ve her kesin önüne bir kâse yoğurt ve kaşık getirmiştir. Başka da bir şey getirmemiş. Bu durumu ilginç bulan padişah hemen şöyle demiş;

Padişah: Bu nasıl bir sofradır yoğurdu koyarlar nansız (ekmeksiz)

Kız: Siz nasıl bir misafirsin varımızı yoğumuzu bilmezsiniz

Bu sözlerden sonra padişah, aradığı kızı bulduğundan emin olup arkadaşları ile geri dönmüşler. Köşküne dönen padişah, vezirlerinden oluşan bir heyeti kız istemeye onu evine göndermiştir. Kız, annesine padişah tarafından gelen görücülerin cevabını kendisinin vermek istediğini söylemiş. Annesinin izniyle görücülere, padişaha söyleyin eğer beni nikâhına almak isterse benim çeyizim için kendi hazinesinden şunları göndersin. On oğlak, yirmi koç, otuz aslan, kırk kurt, elli ayı, altmış ahta, yetmiş nohta (hayvan bağlanan kalın ip) göndersin demiş. Bu ilginç çeyiz isteğinin cevabını çözemeyen vezirler, padişahlıkta her şey bulunur toplar göndeririz, diyerek geri dönemüşler. Gelip durumu baş vezir Ali Şir Nevâyî'ye anlatmışlar. Nevâyî, onlara görücü gittiniz geldiniz teşekkür ederiz, devamını ben hallederim. Kız bizden çeyizlik hiçbir şey istememiş. Sadece padişahımızın kaç yaşında olduğunu bilmek istemiş. Bu işi artık ben çözerim diye öteki vezirlere izin vermiştir.

Kızın İsmi Gülpam idi. Bu kız Sultan Hüseyin Baykara'nın sevgili eşi ve en yakın danışmanı olmuştur. Böylece Sultan Hüseyin Baykara'nın rüyasında gördüğü kuyruklu yıldız hikâyesinin sonunda dünyaya gelen dört çocuk artık bir araya gelmiş, Horasan devletini yönetmeye başlamıştır. Bu dönemde hükümdarlık çok adil ve güvenilir bir şekilde yönetilmiştir. Bu toprakların her yerinde insanlar için yaşama şartları güzel bir hal almış, yemek, içmek, giyinmek, çalışmak, okumak en önemlisi de güvenlik düzeyi en yüksek seviyelerde olmuş. Fakat bu mutluluk, Sultan Hüseyin Baykara için fazla uzun sürmemiş. Sultanın sevgili eşi Gülpam amansız bir hastalığa yakalanmış. Sultan sevgili eşini tedavi ettirmek için tüm imkânlarını seferber etmiş. Kendi ülkesinin hekimleri ve tabipleri dışında, komşu ülkenin padişahlarına da haber salarak en iyi tabiplerini göndermelerini rica etmiş. Fakat o kadar tabibe o kadar uğraşa rağmen Gülpam Beğüm'ün derdine derman bulunamamış. Tabipler umutsuz konuşmuşlar.

"Hükümdarım biz elimizden gelenini yaptık, ancak bu dert dermansızdır. Gül Sultanımızın faniden bakiye göç etmesi yakındır" demişler.

Koskoca Horasan hükümdarı bu duruma hayli üzülmüş, çaresizce çok sevdiği eşinin yüzüne bakmak ona çok ağır gelmiş. Gizli gizli ağlamış. Eğer sevgili eşinin iyileşeceğini bilse tacı-tahtını, malını, mülkünü hiç duraksamadan feda edebileceğine

inanmış. Fakat her şeyin mal mülk ile alınmadığını ve her yerde hükmü geçen padişahın da çaresiz olduğu bu durum Sultan Hüseyin Baykara'yı derinden etkilemiş. Padişah, öyle kendi kendine içinden ah çekmiş ve sevgili eşi Gül'ün alnından son bir kez öperek dışarıya çıkmış. Canı çok yanan çaresiz hükümdar, köşkteki vezir, vekil ve tüm çalışanlarını toplayarak şöyle demiş

"Ben çaresizliğimden eşimin gözünün içine bakamıyorum. Şimdi ben başımı alıp bu köşkten gidiyorum, muhtemelen arkamda benim dünyalara değişmedim eşim hayata gözlerini yumacak. Bu haberi bana mutlaka getirmeniz gerekir. Fakat bu haberi bana getiren kişi ölümüne razı olarak gelsin. Çünkü ben onun bu acı haber sonrası hemen başını keserim. Ancak bu korku ile eşimin öldüğünü bana söylemeseniz, onu bensiz defin ederseniz, ya da na'şını kokmaya terk ederseniz tüm köşkte çalışanları vezir, vekil dâhil hepinizin başınızı keserim", diye en yakın arkadaşı Nevâyî'yi de yanına alıp atlarına binip çöllere doğru yola koyulmuşlar. Sultan, çok üzgün vaziyetteydi, Nevâyî ne yapsa Sultan'ın gönlünü alamaz kuş tutar, geyik avlar, şiş kebap hazırlar, şarap şerbet gibi türlü içkiler hazırlar, fakat sultan hiç birisinin yüzüne bile bakamaz durumdaydı. En sonunda çöl beyabanda gölgeli bir ağaç bulunmuş. Nevâyî bu ağacın yanında kendi atını başını ve hükümdarının atının başını çekerek şöyle demiş:

Hadi hükümdarım şurada bir dinlenelim çok yoruldunuz.

Sultan Hüseyin Baykara bu teklifi kabul eder. "Fakat ben bu gölgede biraz uyumak istiyorum, ne olur beni kendim uyanana kadar uyandırma" der ve gölgede uzanır. Nevâyî çay koyar, yemek hazırlar, hükümdar uyanırsa ona bir şeyler ikram etmek ister. Öylesine kendi başına bir şeyler yapmak ile meşgul olan Nevâyî bir tepenin üstüne çıkıp baksa geldikleri taraftan onlara doğru birisinin at koşturup geliyor olduğunu görür. Nevâyî bu kişinin padişahı uyandırmasından korkarak hemen ona doğru koşmaya başlar. Nevâyî ile ortalık bir yerde buluşan bu kişi sultanın ikinci arkadaşı ve veziri Edlet'dir. Nevâyî hemen durumun vahametini anlamış.

Getirdiğin haberin hoş haber olmadığını biliyorum Edlet, sen canından mı bezdin niye geldin peşimizden?

"Ey kardeşim diye bildiğim dostum Nevâyî, Gül'ün öldüğünü padişaha birilerinin yetirmesi gerekirdi, fakat kimse canını ortaya koymak istemedi, ben de bütün bu insanların ölmesinden, sadece benim ölmem yeğdir, diye peşinizden geldim. Şimdi de izin ver gideyim durumu padişaha izah edim ve cezamı çekim. Ben ölümümü boynuma alıp gelmişimdir merak etme" demiştir.

Nevâyî, ona "Olmaz Edlet, ben senin ölmene izin verememem sen padişah uyanmadan derhal geri dön, seni görmesin, ben durumu bir şekilde ona izah ederim" diyerek arkadaşının hemen geri dönmesini istemiştir.

Emin misiniz, kardeşim benim için başınızın derde girmesini istemem

Hadi Edlet sen çabuk buradan uzaklaş köşkteki nizama çeki düzen ver biz de hemen arkandan köşke geleceğiz, hadi durma çabuk ol.

Edlet, köşke taraf yola koyulmuş. Nevâyî'da hükümdarın uyanmasını beklemiştir. Sultan Hüseyin Baykara, çok kötü bir rüya görerek uyanmış ve kendi kendine eşinin öldüğüne kanaat getirmiştir. O an rüzgârın uçurarak getirdiği dalından kopmuş bir tane çiçeğe gözü düşen Nevâyî, çiçeği bir misal olarak eline almış ve sultan Hüseyin'e göstererek ona şu suali sormuş, sultan da ona şöyle cevap verir:

Nevâyî:

Servi ağacın gülü soldu

Solan güle ne yapılır

Sultan Hüseyin

Serviden tabut yapılır

Gülden de kefen edilir

Nevâyî

Gül teni bir nazik şeydir

Yetmese ne eylese olur

Sultan Hüseyin

Kemhadan[410] kefen dikip

Gül suyunu serpse olur

Nevâyî

Ayıp etmeyin şahım benden

Derdim artar dembe-demden

Devranın gitti cihandan

Sultanım ne eylese olur

Sultan Hüseyin

Dostum sen gamlar yesene

Dinleneyim dost sussana

Ya da Gül öldü desene

[410] İpek kumaş türü

Bundan geri dönse olur

Nevâyî

Menzil menzil yollar geçtik
Gelip bu menzili seçtik
Gül'ün öldüğünü sizden işittik
Sultanım ne yapsak olur.

Sultan Hüseyin

Ne iş geldi işbu sere
Hiç gelmeseydik bu yere
Sultan Hüseyin Baykara
Tez köşküne dönse olur

Nevâyî

Nevayı neyleyim canı
Gelip geçmeli dünyayı
Koldan aldırdın Gül hanı
Tabi geri dönsek olur.

Bu sözlerden sonra Sultan Hüseyin Baykara uludan bir nefes alarak, ey dostum Nevâyî, demek "Gül ödü" desene diye gözlerinden yaşlar dökmüştür.

Nevâyî ona: Padişahım, Gül'ün öldüğünü bir kez daha sizden işittik diye cevap vermiştir. Padişahın perişan halinden etkilenen Nevâyî, onun haline üzülerek gelmiş geçmiş birçok önemli kişileri yâd ederek bir şiir söylemiş:

Nevâyî.

Sultanım dinle sözümnü
Gelenler geçti gitti
Hüküm süren nice-nice
Padişahlar öldü gitti

Er ölür kalır bu hengâm
Yalancıdır köhne cihan
At koşturan arif merdan (mert yiğit)
Rüstem Zal öldü gitti.

Yüz yirmi dört bin Peygamber
Hakk'a hizmet etti onlar
Atına atlanan Gamber[411]
Sazını çaldı gitti.

Ne eyledi ilmi-alimi
Öldürdü şu Eflatunu
Ne eyledi Hazreti Lokman'ı
Tabipler öldü gitti

Nice nice koç yiğitler
Kamışkulak bedev atlar
El değmedik Peri zatlar
Güzeller öldü gitti

Tatmadı dünyadan lezzet
Ömür boyu çekti hasret
Allah'ın Tarhan'ı Meşrep
Divane öldü gitti

Cihanda yapılmaz ben-ben
Toprağa karışır her dem
Allah yolunda ki Edhem (İbrahim İbn Edhem)
Divane öldü gitti

Nevayî ne eylerim canı
Ne edelim işbu dünyayı
Koldan aldırdın Gül hanı
Bir melek öldü gitti.

Bu sözleri dinleyen Sultan Hüseyin Baykara, arkadaşı Nevâyî'ye "teselli ettiğin için teşekkür ederim ama bizim şimdi hemen köşke gitmemiz lazım, gerçi Gül öldükten sonra

[411] Türkmenlerde at seyisliğinin ve müziğin ustası sayılan kişi

artık bu dünya bana haramdır, fakat benim ona yapmam gerekken son bir görevim kaldı, hadi toparlanalım" diyerek atına binmiş ve şehre doğru yola konulmuştur.

Gülpam Sultan ölmeden önce, Sultan Hüseyin Baykara'nın köşkü ve kendisini terk edip gitmesinin nedenini çok iyi bildiği için hasta yatağında daha çok üzülmüştür. Büyük bir ülkeye hükmünü yürüten sultan, eşinin kendi hastalığı karşısında aciz bir şekilde çaresizce kıvranıp durduğunu, en sonunda bu duruma fazla dayanamayıp, başını alıp gittiğinin farkında olmuştur. Gülpam ölmeden önce hizmetindeki hanımları yanına çağırmış ve şöyle demiş;

"Ben Sultan Hüseyin Baykara'yı her zaman dışardan geldiğinde kimseye bırakmadan köşkün kapısının ağzında karşılar ve koluna girer padişahlık tahtına kadar eşlik ederdim. Bu görevi kimseye bırakmazdım. Şimdi o gelince benim öldüğümü bilerek gelse dahi, Köşkün ağzında bir duraklar, gözleri her yerde beni arar, o fırsat umutlanmaması için hepinizin köşkün girişinden ta benim na'şıma kadar aralıkta siyah giyinip ağlayarak onu karşılamanızı istiyorum. Sevgili sultanımın gelir gelmez durumun farkına varmasını, boşuna umutlanmasını istemiyorum" diyerek vasiyet etmiştir. Padişah, köşk kapısına geldiğinde gözleri ister istemez alışkanlık halinde kapıya bir umut ile bakmış. Fakat kapıda kara giyinip, kan ağlayan hizmetçileri gördüğü anda bu umudundan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Atından kendisinini yere atan sultan, koşarak eşinin na'şına yetişmiş. Eşinin ellerini avuçlarının içine almış ve can cesetten çıkmış olduğunun farkına varmıştır. Sultanın kalbi yerinden sökülmüş gibi, Gül'ün başını dizlerinin üstüne alarak bu acı ölüme dayanamayıp, "seni alan ecel bir gözüme görünseydi leşker (ordu) tartıp onun ile bir savaş etseydim" diye acılar içinde bir şiir okumuştur.

Sultan Hüseyin Baykara:

Kahpe felek elinden, eylerim ben dadı hey,
Çünkü kıldı bizi dertli, kimseleri şad-ı hey,
Nice yıllık arkadaşlar, oldu bizden yad-ı hey,
Ecel aldı elimden, kameti şem şadı hey
Cennetin köşesindeki tuğum nu, yıktın badi hey,

Her seher ağlamışam, yalvarır Cebbarıma
Bilmedim ne sebeptir, merhamet gelmez halime
Yüzü misli dolan ay dek zülüfleri şamarıma
Bedbaht oldum, ecel gele sevgili Gül yarıma
Demedim mi ben sana nöbet benim cellat-ı hey

Firkat eyyamında Mecnun öyle çok laf vurmasın
Hicranın derdi-dağını hiç kimse benden sormasın
Mert eğer tohum ekse zamansız hazan vurmasın
Tez götürün cismini, çıksın ki gözüm görmesin
Tabutun çabuk yapsın, gönderin harradı[412], hey

Hak Teâlâ hüküm kıldı bendesin elem için
Nice yıldır mail oldum bir hayali-ham için
İntizar ben haddimi aştım, bir dilber-i zar için
Lale dek ter, gonca dek nazik beden Gül han için
Cismine kefen biçmiştir bir bölük hayyatı[413], hey

Aşkımı yolcu etmişler hicrine yansam vaktidir
Ayrılıktan yaş döküp ciğerimi ezsem vaktidir
Işkın cemali bir bağdır, bir gülün solan vaktidir
Leyli ya Mecnun sıfat, divana gezsem vaktidir
Şirin'in canı çıkmadan, çıksın gözü Ferhad'ın, hey

Ne yapayım kahpe felek, otlarğa saldın canımı,
Gül 'süz ben ne yapayım şimdi, tacı-tahtı, malımı,
Eğer görsem savaşırdım, fetih ederdim eceli,
Zamansız elimden aldı, nazenin Gül hanımı,
Önü düzgün, sonu bozgun, ahırı berbat-ı, hey.

Hafızı dek, göğsüne taş vurmadın, Sultan Hüseyin,
Akıtıp gözde yaşını gezmedin Sultan Hüseyin,
Yar ile bir kabre, ne için girmedin, Sultan Hüseyin,
Gül ki kıldı can, can teslim kılmadın, Sultan Hüseyin,
Bu ecele çare yoktur, günde yüz bin dad-ı hey.

Sultan Hüseyin Baykara üzüntüden bağırarak, "ben Gül'ün canlı halini bir daha göremeyeceksem cismini de çabuk götürün gözüm görmesin" diyerek, onun cenazesinin

[412] Tabut yapan kişi
[413] Terzi

kaldırılmasına izin vermiştir. Son bir kere eşine sarılan Sultan Hüseyin Baykara artık bu acı gerçeği kabullenmiştir. Defnedilmesine izin verse de kalbi yerinden sökülürcesine feryat ederek şu şiiri dile getirmiştir:

Aldılar kolumdan sevgili yâri
Ela gözlü boz maraldan ayrıldım
Yaralı gönlüme yok derman-dari
Ela gözlü akıldardan ayrıldım

Safran gibi sarardım ben, soldum ben
Günde bin dirildim bin bir öldüm ben
Yârimden ayrılıp yalnız kaldım ben
Ela gözlü akıldardan ayrıldım

Kalmamıştır bu fanide durarım
Yerde gökte yoktur asla kararım
Ela gözlü güler yüzlü Nigar'ım
Ela gözlü boz maraldan ayrıldım

Bellerin inceydi, yüzlerin şem şad
Ben neden çekmeyim dad ile feryat
Ela gözlü kalem kaşlı peri zat
Can yoldaşım akıldardan ayrıldım

Sultan Hüseyin Baykara, bir gün içerisinde Herat'ın kıblesinde bir türbe yapılmasını emretmiş ve bu türbenin içerisine dört mezar kazdırmıştır. Bu mezarların en sağdakisine Gülpam Sultan defnetmişler. Öbür üç mezar ise dedesi Baykara'nın başlattığı hikâyenin geride kalan üç kahramanı Sultan Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevâyî ve Edlet vezir için ayrılmıştır.

SON